

Andrej Pleterski

ETNOGENEZA SLOVANOV

ARHEO

Andrej Pleterski

ETNOGENEZA SLOVANOV

Obris trenutnega stanja arheoloških raziskav

Arheološka obvestila. Glasilo arheološkega društva, zanj odgovarja *Mitja Guštin*, predsednik. Uredništvo: *Predrag Novaković* (glavni urednik), *Darja Grosman*, *Zoran Stančič*, *Peter Turk*, *Ranko Novak* (grafična zasnova), *Milojka Žalik Huzjan* (DTP s programom Steve).

Posebna številka - *Andrej Pleterski*: Etnogeneza Slovanov. Ljubljana 1990. Prevod v nemščino: *Adela Žgur*, slike: *Tamara Korošec* - Izdajateljski svet: *Janez Dular*, *Jože Kastelic*, *Peter Kos*, *Marijan Slabe*. Naslov uredništva: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, (061)332 611/334. Tekoči račun 50100-678-60382. Tisk *Pleško*.

Po mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 42-1/72 šteje ARHEO med proizvode 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčevanju proizvodov in storitev v prometu, za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov

Kazalo

5	Uvod	
5	1.	Splošno o arheološki metodi etnogenetskih raziskav
7	1.1.	Arheološka metoda proučevanja etnogeneze Slovanov
7	1.1.1.	Retrospektivna metoda
8	1.1.2.	Progresivna metoda
8	1.1.3.	Strukturna metoda
9	1.1.4.	Diskontinuitetna metoda
9	1.2.	Metode povezovanja arheologije z drugimi vedami pri raziskovanju etnogeneze Slovanov
10	1.2.1.	Povezave z zgodovino (pisanimi viri)
11	1.2.2.	Povezave z jezikoslovjem
12	1.2.3.	Demografske raziskave
13	1.2.3.1.	Ocenjevanje prebivalstva s pomočjo poselitvene analize arheološko bolj raziskanih področij
13	1.2.3.2.	Izhodišča za demografsko analizo prostora severno od Karpatov
14	1.2.3.3.	Potek metode - prvi del, izračun letnega prirastka
15	1.2.3.4.	Potek metode - drugi del, število prebivalstva
16	1.2.3.5.	Rezultat demografske analize
17	1.2.3.6.	Problem asimilacije
19	1.2.3.6.1.	Vprašanje slavizacije
21	2.	Kaj vedo arheologi o spoznanjih drugih ved glede etnogeneze Slovanov
21	2.1.	Jezikoslovje
21	2.1.1.	Začetki severne skupine indoevropskih jezikov
22	2.1.2.	Baltoslovanska jezikovna skupina
23	2.1.3.	Nastanek slovanskih jezikov
24	2.2.	Antropologija, palinologija, dendrokronologija
25	2.3.	Zgodovina
26	3.	Balti
26	3.1.	Razvoj kultur ob Baltiku
30	3.2.	Razvoj Baltov
35	4.	Prva slovanska kultura
35	4.1.	Sestavine
41	4.2.	Praška, penkovska, koločinska kultura
42	4.2.1.	Praška kultura
43	4.2.2.	Penkovska kultura
44	4.2.3.	Koločinska kultura
45	5.	Razseljevanje Slovanov
45	5.1.	Poselitev Poljske
48	5.2.	Prihod Polabskih Slovanov
49	5.3.	Poselitev srednjega Podonavja
53	6.	Pradomovina Slovanov
54	6.1.	Biblijski alohtonizem
54	6.2.	Romantični avtohtonizem
55	6.3.	Lubor Niederle

57	6.4.	Alohtonisti 19.-20. stoletja
58	6.5.	Neoavtohtonizem
59	6.6.	Pogled z različnih strani
62	7.	Podrobnejša razlaga nekaterih pojmov v zvezi z vprašanjem etnogeneze Slovanov
62	7.1.	Ljudstva
62		Esti
64		Veneti
64		Vidivariji
65	7.2.	Praška lončenina
67	7.3.	Arheološke kulture
67		Lužiška kultura
67		Černjahovska kultura
69		Kultura karpatskih gomil
69		Lipicka kultura
70		Przeworska kultura
70		Zarubinecka kultura
71		Kijevska kultura
71		Skupina Tornow
71		Skupina Sukow - Dziedzice
74		Žukowicka stopnja skupine Sukow-Dziedzice
75	8.	Literatura
76		Die ethnogenese der Slawen. Umriß des heutigen Standes der archäologischen Forschung
78		Osebn, krajevno in stvarno kazalo

Uvod

V študijskem letu 1989/90 sem na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani predaval o etnogenezi Slovanov. Ker se mi je zdelo škoda, da bi ostalo gradivo, ki sem ga zbral, samo izrečeno, sem ga nameval pripraviti kot skripta. Ko pa sem se lotil urejanja besedila, je kljub skromnemu namenu začelo rasti nekaj drugega. Nastal ni niti priročnik, niti učbenik, niti skripta. Še manj je to študija, saj gre skoraj v celoti le za bolj (ali manj?) posrečeno kompilacijo. Moj je izbor in ureditev snovi ter nekateri drobni komentarji. Osebnostno se mi zdi, da je delo še najbolj podobno ugotovitvam namišljene ankete o trenutni nemoči in moči arheologije pri raziskovanju etnogeneze Slovanov, gledano širše, pa tudi pri etnogenetskih raziskavah nasploh. Morda bo kdo razočaran nad (ne)zanesljivostjo arheologije. Vendar se mora pri tem zavedati, da je ta veda šele v otroškem obdobju svojega razvoja. Njen čas šele prihaja. Nam pa ponuja vznemirljivo priložnost, da opazujemo, kako se iz megle nega Neznanja oblikujejo prve poteze Znanja.

Besedilo je razdeljeno na posamezne vsebinske sklope, ki se medsebojno sicer prepletajo, so pa hkrati toliko samostojni, da je mogoče brati knjigo v katerikoli smeri in zaporedju. Moje je le eno od možnih. Kogar zanimajo pojmi, imena, kraji v sobesedilu, si lahko pomaga s posebno preglednico. - Bralcem se opravičujem za vse morebitne vsebinske, slovnične in stilistične nedoslednosti, na katere bodo morda naleteli, kljub večkratnemu likanju besedila.

Hvaležen sem Bredí Justin-Pavčič, ki je marljivo vnesla večino besedila v računalnik, in Tamari Korošec, ki mi je naredila slike, jih začinila s ščepcem radoživosti ter v moje veliko veselje narisala uvodno karikaturu. S požrtvovalno vztrajnostjo je besedilo prebrala Irena Mirnik-Prezelj in me opozorila na številne pomanjkljivosti, nastajanje knjige pa je ves čas odločno podpiral doc. dr. Mitja Guštin. Obema prISRčna hvala.

1. Splošno o arheološki metodi etnogenetskih raziskav

Njeno oblikovanje ima dolgo zgodovino, ki nas uči med drugim tudi o tem, kako je mogoče arheologijo s skrajnostnimi tolmačenji pojavov, ki jih proučuje, zlorabljeni v različne namene. Vendar na tem mestu tega ne bomo proučevali. Zanima nas, kakšne so naše spoznavne možnosti.

Etnogenetske raziskave v arheologiji so se in se še spletajo med več prvinami: prostorom, kulturo, jezikom, etnosom. Prvi, ki je ugotovil, da različni tipi naravnih okolij in različne vrste arheološkega gradiva sovpadajo, je bil Gustav Kossina. Na tej osnovi je znotraj meja nekega teritorija zajel celotno skupino najdišč, povezanih s številnimi vrstami gradiva. Arheologi so že dolgo pred Kossinno razločevali skupine najdišč s številnimi skupnimi potezami, čeprav so jih takrat bolj zanimale časovne kot pa ozemeljske meje. Etno-teritorialnega proučevanja gradiva so se že zelo zgodaj lotili nemški arheologi. V tej povezavi so pričeli uporabljati izraz "kultura" že sredi 19. stoletja za teritorialne, domnevno etnične skupnosti. Kartografski način razmišljanja je povzročil izdelovanje kart razprostranjenosti. Vendar obstaja tveganje, da bomo sklepe, do katerih smo prišli na temelju razprostranjenosti umetno določenih posebnosti, posplošili na celotni kulturni skupek, čeprav sovpadanje ni nujno. Tako je umetnostni slog lahko značilnost neke kulture, tesno povezan z ostalimi njenimi sestavinami, vendar se lahko tudi širi in presega njene meje.

Mnogi raziskovalci menijo, da arheološka kultura ustrezno določeni etnični skupnosti, plemenu ali ljudstvu, kar v številnih primerih pomeni tudi skladnost z jezikovno skupnostjo. Po njihovem mnenju si skladnosti meja razprostranjenosti tipov ne moremo razložiti drugače kot s pomočjo etničnih (jezikovnih) skupnosti. Plemenska sorodnost in enotnost jezika kulturne stike olajšujeta, njuna odsotnost pa otežkoča. Zato bi morala biti etnična meja v večini primerov ovira razprostranjenosti tipov. To pa bi obratno pomenilo, da tam, kjer se meje razprostranjenosti mnogih tipov prekrivajo, obstaja etnična (in jezikovna) meja.

To mnenje so zanikala etnografska in arheološka dejstva. Že eden prvih Kossinnoevih učencev, Jahn, je moral priznati obstoj gibljivih stikov na mejah prazgodovinskih skupnosti, razpršeno naravo kulturnih meja, obstoj področij križanja, mešanih kultur itn. Dejstvo, da so se

kopičili historični in etnografski dokazi za to, da številna naravna okolja tipov (celo tistih, ki se prekrivajo) v etničnem smislu niso povedna, je tedanje zagovornike kartografske različice pripeljalo do tega, da so se odrekli načelu, po katerem se mora kultura nujno skladati z etnosom.

Zato sodobna etnokartografska različica temelji na odstranjanju tistih prvin, ki nimajo etničnega značaja. Ohranjene so le tiste, za katere mislijo, da imajo zagotovo etničen pomen. Iskanje takih prvin pa je privedlo do popolne zmede pri izbiranju "etničnih lastnosti". To je videti tako, da raziskovalci izberejo neko posebno lastnost, vse ostale pa zavržejo kot neetnične in to edino lastnost izrecno ali posredno vključijo v definicijo kulture, s čimer postane merilo za razločevanje kultur.

Vendar, če vzamemo katerokoli lastnost etnosa, njeno skladanje s sestavinami kulture ni podrejeno trdnim pravilom. Vsak raziskovalec, ki je tako ali drugače kulturno prvino razglasil za pokazatelj etnosa, lahko navede vrsto etnografskih primerov, ki potrjujejo njegov predlog - vendar le primerov. Vedno se da najti tudi nasprotne primere. Stvar je v tem, da se včasih etnične lastnosti (recimo jezik) v resnici lahko skladajo z npr. okrasom na lončenini ali z načinom njene izdelave, zgradbo bivališč in načinom pokopa itn. Pri vsakem primeru je treba etnične pokazatelje posebej odkriti s pomočjo primerjave pisanih virov, če obstajajo, jezikoslovnih podatkov, arheoloških, antropoloških in drugih dokazov. To pa je že naslednja delovna stopnja - interpretacija, ne pa začetna, na kateri naj bi postavili merila za razločevanje arheoloških kultur.

Nadaljnjo težavo predstavlja nejasno pojmovanje "etnosa". Nekateri menijo, da je etnos v bistvu samostojen izraz jezikovne posebnosti. Lahko so mu dodane nekatere dodatne lastnosti drugotnega pomena, ki le včasih postanejo razločujoče (na primer pri ločevanju Avstrijcev od Nemcev). Drugi enačijo etnos s skupnostjo biološkega izvora. Tretji gledajo na etnos kot na povsem kulturno skupnost, ki pušča v tvorni kulturi natančen posnetek. V zadnjem času se je uveljavilo mnenje, da etnos na splošno nima zgoščenega in stalnega pomena, ker gre za odsev različnih tipov skupnosti v kolektivni zavesti - v nekaterih primerih enega (na primer jezika),

v drugih drugega (na primer politične enotnosti), v tretjih tretjega (recimo religije) itn.

Še vedno je močno razširjeno mnenje, da je arheološka kultura skupina ozemeljsko in časovno povezanih arheoloških najdišč določenega tipa, ki odsevajo ozemeljsko razprostranjenost in stopnjo zgodovinskega razvoja skupine sorodnih plemen, ki govorijo narečja istega jezika. Vendar nam etnografija lahko postreže z množico primerov, ki kažejo prav nasprotno; sorodna plemena se lahko po kulturi močno razlikujejo, medtem ko imajo lahko nesorodna plemena enako ali pa vsaj zelo podobno kulturo. Zato tiste različice definicije arheološke kulture, ki temeljijo na domnevni nujni skladnosti arheološke kulture z etnosom, ne vzdržijo kritike. Bolj mogoča je misel, da verjetnost sovpadanja etnosa in arheološke kulture z njeno starostjo narašča, vendar tudi ta še ni bila dokazana.

Gospodarsko-kulturni tipi, historično-etnografske skupnosti in etnične kulturne skupnosti se po svojih mejah enkrat ujemajo, drugič pa ne. Še več, pogosto tipološko, po sestavi svojih lastnosti, še vedno niso ločene. Za zdaj še ni jasno, kako bi mogli ene ali druge v arheološkem gradivu določiti in ali jih moremo določiti. Možno izhodišče nadaljnega dela lahko najdemo v analizi kulture L.S. Klejna. Dokazal je povezavo med serijo sorodnih struktur najdiščnih kontekstov in kulturo. Kulture določajo kulturni tipi, ki jih iščemo tako, da jih proučujemo v najdiščnih kontekstih in ugotavljamo ponavljajoče se pravilnosti strukturnih povezav. Od tu do verjetne rešitve je samo še kratek korak. Na strukturo kontekstov vplivajo številni dejavniki (čas, bivalno okolje, gospodarstvo...). Dopustiti moramo možnost, da je eden od njih tudi etnos. Če je ta možnost resnična, potem je tudi arheološka kultura lahko etnična toliko, kolikor je na strukturo njenih kontekstov vplival določen etnos. Proučevanje vzrokov nastanka struktur kontekstov torej morda lahko pokaže sledi etnosa.

Tak načina dela pa zahteva hkratno obravnavo ogromnih količin podatkov v vseh mogočih povezavah in sprotno izpopolnjevanje izhodišč obravnave z njenimi izsledki. Upanje vzbujajo možnosti, ki jih nudi računalniška obdelava gradiva. Za to seveda potrebujemo dovolj veliko zbirko kvalitetnih podatkov. Ta pa je odvisna

od dobro opravljenih preddel: topografije, izkopavanj, objav. Marsikje zijajo hudi prepadi že pri tem začetku. Kako je z arheološko raziskanostjo sedanjih in nekdanjih slovanskih ozemelj, kaže kot vzorčni primer tovrstna analiza, ki jo je za Poljsko napravil M. Parczewski. Za čas zgodneslovanske naselitve je na celotnem Poljskem naštel le 11 izkopanih in v celoti objavljenih najdišč. Pri tem podatku ne smemo pozabiti, da je Poljska v primerjavi z mnogimi drugimi slovanskimi ozemlji dobro raziskana. Očitno bo treba na ustrezno količino dobrih podatkov še dolgo čakati.

1.1. Arheološka metoda proučevanja etnogeneze Slovanov

Kljub spoznanju, kako varljivo je lahko upanje, da je mogoče etnična gibanja arheološko proučevati s pomočjo arheoloških kultur, je to še vedno glavno orodje arheoloških raziskav etnogeneze Slovanov. Malo je verjetno, da se bo to spremenilo, dokler ne bomo iznašli boljšega orodja. Dotlej je treba staro uporabljati s kar najbolj previdnimi zadržki.

Ugotavljanje etnične pripadnosti skupin ljudi, ki jih izpričujejo arheološke kulture, sprejemajo nekateri raziskovalci z nezaupanjem tudi zaradi zlorabe izsledkov arheoloških raziskav, ki je bila svojčas razširjena, v povezavi z etnično interpretacijo kultur iz oddaljenih obdobij prazgodovine. Hkrati pa ima lokalizacija od drugod bolj znanih etničnih pojavov konec starega veka in v srednjem veku (npr. razmestitev bivališč Baltov, Gotov, Langobardov, Gepidov ali raznih nomadskih ljudstev) odsev v izkopanih virih. To se tiče tudi Slovanov v zgodnjem srednjem veku.

V minuli diskusiji se niso mogli izogniti takim vidikom širšega pojmovanja pojma "etnična skupina", ki mu dajejo poleg strogo jezikovnih razlik tudi značilnosti t. i. komunikativne skupnosti. Pomembno vlogo pri ugotavljanju etnične pripadnosti izkopanih skupkov predmetov morajo vsakokrat imeti pisani viri. Zaradi splošnega poznavanja razmestitve slovanskih selišč lahko določimo značaj najdb, ki so se nam ohranile v zemlji iz obdobja 6. do 7. st., in ki jih lahko z veliko verjetnostjo pripišemo Slovanom. Ta ugotovitev sedaj predstavlja glavno izho-

dišče za pristojno pisanje arheologov o najstarejšem razvoju Slovanov.

Pri obravnavanju arheoloških kultur za večanje védenja o etnogenezi Slovanov se je izoblikovalo več metod.

1.1.1. Retrospektivna metoda

Ta izhaja iz poznavanja "nedvomno" slovanskih najdb iz obdobja 7. do 8. st. in nato išče njihove starejše korenine. Značilen primer tovrstnega pristopa predstavlja delo sovjetskega arheologa B. A. Rybakova. Od praške kulture, ki jo splošno pripisujejo Slovanom, prehaja Rybakov k pozni przeworski in černjahovski kulturi, ugotavlja izenačujoči rimski vpliv ter nadaljuje k przeworski dobi in zarubinecki kulturi, to pomeni v obdobje od 2. st. pr. n. št. - 2. st. n. št. Opozarja, da v vsej celoti obseg navedenih kultur polno ustreza izvornemu področju slovanske kulture, kot jo poznamo v 6. st. n. št. V nasprotju z izsledki študij T. Lehra-Splawińskiego opozarja Rybakov na podrobnost, da podatki o arhaični slovanski hidronimiki dopuščajo razčleniti praslovansko področje v 1. in 2. st. n. št. na dve okrožji, ki bolj ali manj ustrezata arheološkima kulturama: przeworski na zahodu in zarubinecki na vzhodu. Od zahoda pronikajo v przeworsko kulturo germanske prvine, nasprotno pa slovanska plemena zarubinecke začenjajo z dejavno kolonizacijo proti severovzhodu, za Dnjeprom. Arheološke najdbe iz Plinijeve dobe, na katere je mogoče prenesti etnična imena - Skiti, Sarmati, so lahko poistoveteni le s przeworsko in zarubinecko kulturo. Rybakov s svojo retrospektivno metodo nadaljuje tja do 2. tis. pr. n. št. V tem obdobju mu govori jezikoslovje o spojitvi Praslovanov z ostalimi Indoevropejci.

Malo manj globoko v čas pa je segel drugi sovjetski arheolog V. V. Sedov. Njemu je zadnji člen v verigi kultur, ki morejo v retrospektivi osvetliti slovansko etnogenezo, kultura zvončastih ("podkloszowych") grobov, razširjena v 5.-2. st. pr. n. št. med Vislo in Odro. Oblikovala se je kot posledica medsebojnega delovanja dveh neslovanskih kultur - lužiške in pomorjanske. Vendar nosilce kulture zvončastih grobov Sedov kljub temu označuje kot najstarejše Slovane. Na koncu 2. st. pr. n. št. se na ozemlju kulture zvončastih grobov izoblikuje przeworska kultura, ki tu doživi 5. st. n. št.

Sedovu so premalo utemeljeni poizkusi pripisati przeworsko kulturo kot celoto Germanom in predpostavlja, da so na ozemlju te kulture živeli germanski prebivalci skupaj s Slovani - Venedi. Prvine značilne za razne etnične enote so bile v przeworski kulturi potlačene zaradi delovanja latenske in rimske provincialne kulture. Neposredno kontinuiteto s slovanskimi najdišči zgodnjega srednjega veka predpostavlja pri przeworskih najdbah v porečju Visle. Nosilce zarubinecke kulture ima, kar se tiče njihovega jezika, za enako blizu Slovanom in zahodnim Baltom, s tem da je težko določiti, kako daleč na vzhod od porečja Visle se je razprostiralo slovansko ozemlje. Prebivalstvo iranske jezikovne skupine je bilo osnova, na kateri se je izoblikovala černjahovska kultura; prispevek skitosarmatskega prebivalstva pa je bil izničen z delovanjem rimske provincialne kulture. Kot značilne kulturne poteze skitosarmatskega izvora v černjahovski kulturi označuje Sedov predvsem zgradbo grobov z oboki in glinene katakombe. Obenem poudarja przeworske in zarubinecke sestavine černjahovske kulture; njihovi nosilci so bili Slovani. Tisti, ki so pozneje odločilno prispevali k izoblikovanju Antov.

1.1.2. Progresivna metoda

Pri tej metodi, ki temelji na koreniti spremembi značilnosti nekaterih srednjeevropskih kultur v 5. st., gre za poizkus upodobiti prehodno različico kot zgodnjeslovansko kulturo v 6. st. Merilo učinkovitosti omenjenega postopka bi morala biti kronologija najdišč. Sprejemanje teze o obstoju sprememb zgodnjeslovanske kulture, ki so opredeljene na različne načine, je v celoti odvisno od pravilnosti datiranja ustreznih arheoloških najdb v 5. do 6. st.

Poleg obravnavanih kultur - praške, penkovske in koločinske, ki jih imamo z veliko verjetnostjo za zgodnjeslovanske iz 6. (in na vzhodu že iz 5.) st., obstaja v severni polovici Poljske in vzhodne Nemčije krog najdišč, ki ga predstavljajo med drugimi t.i. skupine Tornow, Sukow in Dziedzice, te pa jih številni avtorji prav tako enačijo z najbolj zgodnjimi pojavi obravnavanega etnosa. Celota je dala osnovo za razvoj mnenja o posebnem jedru oblikovanja kulturne skupnosti Slovanov v 5. do 6. st. poleg praškega kroga. Doslej ugotovljene sestavine

obravnavane skupine se razlikujejo v različni meri od najdb z nedvomno zgodnjeslovansko metriko.

To domnevno "drugo" kristalizacijsko jedro zgodnjeslovanske kulture prav tako združuje - razen prej omenjenih skupin - nedvomno število najdišč iz Velikopoljske, Kujavije, Mazovije, Ljubuškega, Dolnje Šiezije in Centralne Poljske. Najbolj pogosto omenjajo v literaturi tudi najdišča kot so: Biskupin najdišče 4, Borowy Młyn, Bruszczewo, Kotowo, Nowy Dworek, Osiecznica, Siedlemin najdišče 4, Breść Kujawski najdišče 2, 5, Dobre, Kruszwica najdišče 9, Nowiny Polanowice najdišče 3, Radziejów Kujawski najdišče 5, Szeligi najdišče 1, Chwałków, Czeladź Wielka, Połupin, Żukowice 1, 5, 9. Morebitno krajevno razdelitev teh najdišč bo mogoče izvesti šele po njihovi kronološki razplastitvi. Edini trenutno opazni skupni znaki so poleg enotnega obsega praškega kulturnega področja, pravlada nepravilnih podolgovatih jam, ki jih razlagajo kot poglobljene dele nadzemnih bivališč, pa tudi navzočnost bolj ali manj preproste lončenine.

Po analizi ki jo je opravil M. Parczewski "severna različica" zgodnjeslovanske kulture (tako v svoji zahodni različici, t.i. imen. Sukow-Dziedzice kot tudi vzhodni, ki jo je še težko opredeliti) ne kaže navzočnosti sestavin iz 6. st. severno od črte Jazów-Bruszczewo-Nowiny-Nieporęt, ampak le mlajše. Obravnavani pojav torej predstavlja najverjetneje rezultat postopnih drugotnih sprememb tipa zgodnjeslovanske kulture, ki se je oblikoval na drugem ozemlju, in verjetneje ni razloga, da bi mu pripisovali neodvisen krajevni nastanek že v rimskem obdobju.

1.1.3. Strukturna metoda

K. Godłowski je 1976 poizkusil predložiti nov dokaz za izpovedno moč arheoloških virov. Posebno pozornost je posvetil očitnemu procesu kulturnega poenotenja t.i. barbarskega področja v rimskem obdobju, kot tudi hkratni tendenci spremembe posameznih arheoloških kultur v manjše enote, kar se je na koncu tega obdobja še okrepilo. To ga je pripeljalo do zaključka, da bi lahko te posamezne arheološke kulture predstavljale etnično različne enote. Takšno mnenje se zdi novo v primerjavi s prejšnjimi arheološkimi analizami.

Pomembna metodološka novost je oblikovanje pojma *struktura arheološke kulture*. Izhaja iz dejstva, da tvori skupek pojavov dane kulture značilno, novo ali ločeno kvaliteto, čeprav so lahko številne posamezne prvine v povezavi s tradicijo ali kontinuiteto kulturnega razvoja. Takšno novo strukturo vidi avtor na poljskih tleh v zgodnjem srednjem veku in neposredni vzrok njenega nastanka je po njegovem mnenju selitev Slovanov in etnična sprememba. Glede na to, da manjkajo zadovoljiva izhodišča, da bi strukturo te nove kulture lahko genetično pripisali eni izmed kultur rimskega obdobja, je Godłowski preložil domnevo, da je nastala kot nova kvaliteta v času preseljevanja Slovanov. S tem seveda problem domovine Slovanov v rimskem obdobju ni razrešen, prav tako ni odgovora na vprašanje, ali so lahko sledile spremembe v strukturi kot posledica sprememb v modelu kulture, kar domnevajo nekateri raziskovalci, ko trdijo, da je kultura Slovanov nastala v širšem prostoru.

1.1.4. Diskontinuitetna metoda

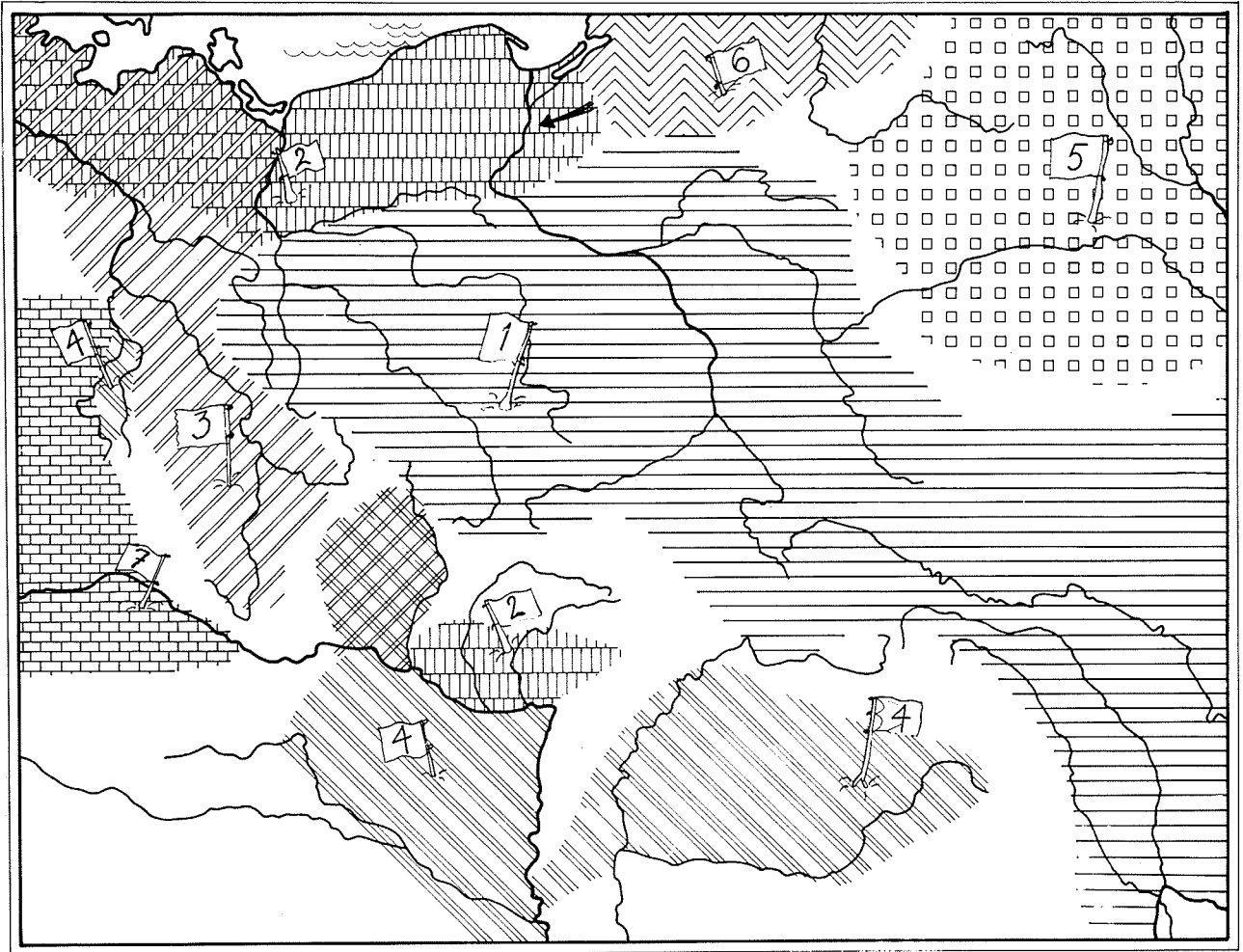
Tudi to metodo je vpeljal v literaturo in jo razčlenil K. Godłowski. Gre za ugotavljanje časa propada predslavonske poselitve na posameznih ozemljih, ki so bila postopoma podvržena slavizaciji. To je potem razmeroma trdno izhodišče za ugotavljanje terminusa post quem začetka prihoda Slovanov na nova ozemlja. Za to imamo na voljo razmeroma dobro izdelan kronološki sistem arheoloških kultur poznorimskega obdobja in obdobja preseljevanja ljudstev v srednji Evropi, kot tudi različno vredne podatke iz pisanih virov.

V luči tovrstnih podatkov se lahko razmeroma zgodnji datum (prelom 5. in 6. st.) o začetku slovanskega prihoda nanaša na severno področje Karpatske kotline, poznejši čas (druga polovica 6. st.) se tiče najstarejših sledov Slovanov na ozemlju Moravske in Češke, še pozneje (okrog preloma 6. in 7. st.) se je nedvomno pojavilo obravnavano prebivalstvo ob srednji Labi in Solawi. Na zahodnih predelih področja, ki so ga postopoma naseljevali Slovani v 6. in začetku 7. st., je očitno prišlo do neposrednega lokalnega stika med slovanskim prebivalstvom in ostanki staroselcev. Na nekaterih področjih je sledila časovna povezava med umikom prejšnjih prebivalstvenih skupin in prihodom novih (Slika 1).

To metodo so že večkrat uporabili v raziskavah srednjega Podonavja. Toda tudi proti njej obstajajo določeni pomisleki, kajti po eni strani so lahko ostanki starega prebivalstva, kot kaže primer Března, še nekaj časa obdržali svoje značilnosti tudi po prihodu Slovanov, po drugi strani pa bi bilo teoretično mogoče, da so manjše skupine Slovanov poselile slabše naseljena področja še v času germanske nadoblasti. Podobno predhodnico bi lahko kazala - za primerjavo - nekoliko kasnejša slovanska poselitve na Türińskem in zgornjem Frankovskem. Zdi se, kot vemo o zgodnji stopnji slovanskega naseljevanja na Balkan, kot tudi njihovih vpadih na Türińsko v 7. st. in o njihovih bojih z Bavarci v vzhodnih Alpah v letih 593 in 595, da so to razseljevanje sestavljali najprej plenilni vpadi in šele nato zavzetje. Možno mirno pronikanje Slovanov na vzhodna področja večplemenske merovinške države je bilo verjetno povezano s povsem značilnimi razmerami, ki so tam vladale in s sovražno politiko te države do zadnjih neodvisnih germanskih gentes. Že manj verjetno je bilo tako pronicanje na področja, ki so jih naseljevali Langobardi. Pri vseh mogočih, raznolikih različicah teh povezav se kljub temu zdi neverjetno, da bi lahko številni, arheološko ugotovljivi sledovi germanskih kultur za dlje časa preživeli množični prodor slovanskih priseljencev - in to ima za našo problematiko odločilni pomen. Po drugi strani pa prav tako ni nujno, da bi prenehanje germanske poselitve že avtomatično pomenilo takojšnjo slovansko naselitev.

1.2. Metode povezovanja arheologije z drugimi vedami pri raziskovanju etnogeneze Slovanov

Razlaga samo arheoloških najdb daje neprimerno manj možnosti kot pa njihovo povezovanje z gradivom in spoznanji drugih ved. Zato je razumljivo, da skorajda ni resnejše arheološke razprave, ki se vsaj malo ne bi lotila nekaterih interdisciplinarnih vprašanj. Pri tem so se izoblikovale nekatere že kar ustaljene povezave.

Slika 1. Propadanje arheoloških kultur v obdobju preseljevanja ljudstev v severni Srednji Evropi med 5. in začetkom 7. stoletja. 1 - začetek oz. prva polovica 5. st.; 2 - druga polovica 5. st.; 3 - prva polovica 6. st.; 4 - druga polovica 6. st.-začetek 7. st.; 5 - kulture severovzhodnega področja; 6 - zahodnobaltska kultura; 7 - grobovi v vrstah v 7. st. (po: Godłowski K., Die Kulturumwandlungen im nördlichen Mitteleuropa während des 5. bis 7. Jh. und das Problem der großen Wanderung der Slawen. - v: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, 1979, 321-340, Abb. 1).*

1.2.1. Povezave z zgodovino (pisanimi viri)

Omenili smo že, da imajo sporočila pisanih virov neprimerno večjo vrednost za etnično opredeljevanje kot pa le arheološke najdbe same. Seveda tudi imena skupin ljudi v pisanih virih niso nedvoumna, ampak skrivajo številne pasti. Isti etnos je lahko označen z različnimi

imeni, ista imena lahko pomenijo različne etnose. Ime ima lahko etnični, politični ali zemljepisni pomen in včasih se skorajda ne da določiti ene od teh vrst njegove vsebine. Seveda nekateri arheologi uporabljajo tudi način dela, ki delno ločuje etnične interpretacije arheoloških pojavov od pričevanj nedvoumnih pisanih virov, kar pa ni sprejeto z odobravanjem.

Opredelevanje zgodnjeslovanske kulture s pomočjo arheoloških najdb in pisanih virov sloni na določitvi ustrezne skupine najdb na ozemlju, ki ga v 6. st. kot slovansko opisujejo pisani viri 6. stoletja.

Pogoje, ki omogočajo uporabo tega načina določanja iskanega modela kulture, izpolnjujejo področja jugozahodne Ukrajine, Moldavije, južne in vzhodne Romunije ter jugovzhodne Poljske, na katera se nanašajo verodostojna obvestila iz prve polovice 6. st. o legi slovanskih naselbin na začetku velikega razseljevanja. Da bi zmanjšali tveganje zaradi napačne ocene virov, se ni dobro odločati za razširitev tega ozemlja na osnovi maloštevilnih in mnogo manj stvarnih podatkov o razselitvi Slovanov v drugi polovici stoletja. Skokovito naraščajo arheološki viri, ki ustrezajo rekonstruirani stopnji razvoja na obravnavanem področju.

Kljub razmeroma jasnemu izhodišču prihaja do različnih razlag. Tako npr. večina romunskih raziskovalcev, v nasprotju s številnimi drugimi, poudarja na področju vzhodnih in južnih delov svojega ozemlja v 6. do 7. st. - kljub enopomenski pripovedi pisanih virov - pomembni delež, v Vlaški nižini pa celo prevlado romanskega prebivalstva. Dobro obveščeni bizantinski pisci govorijo izključno o velikih, številčnih skupinah Slovanov na tem področju (navajajo precej podrobnih podatkov), hkrati pa ničesar ne vedo o romanskem prebivalstvu, ki bi tu moralo prevladovati nad slovanskim ljudstvom.

Na področju srednje in vzhodne Evrope se kažejo sestoji paleo-etnoloških značilnosti, ki imajo značaj zgodnjeslovanskih preostankov. Te ostanke istovetijo s *praško kulturo* na severozahodnem predelu tega ozemlja ali s *penkovsko kulturo* v predelih gozdnate stepe Ukrajine in Moldavije pa tudi s sorodnimi skupinami na ozemlju Romunije. Notranje razlikovanje le-teh enako ni dovolj jasno dokazano. Na romunskem ozemlju se je sicer dalo določiti področja, na katerih je bilo prebivalstvo penkovske in praške kulture, pa tudi predele z mešanim sestojem. Obe sestavini zgodnjeslovanske kulture sta ugotovljeni tudi južno od spodnje Donave (Slika 7).

Po pričevanjih, že iz sredine 6. st., so bila na področju razprostranjenosti Slovanov ozemlja, kamor ta etnos na manj zanesljiv način lokalizirajo pisani viri iz 6. st. (severni del Karpatske kotline) in s konca tega st. (obrežje

Baltika), in brez dvomov z začetka 7. st. (porečje srednje Donave in srednje Labe, razni predeli Balkana in Vzhodnih Alp). Če upoštevamo slabo poznana ozemlja severno od Donave, večino naštetih ozemelj obsegajo najdbe, ki predstavljajo praško kulturo. Penkovska kultura vstopa razmeroma globoko na levi breg Dnjepra, ki je po podatkih Jordanesa iz 6. st. predstavljal vzhodno mejo antske poselitve - takrat vzhodnega dela Slovanov (omemba drugega avtorja Prokopija - dopušča tudi možnost razprostiranja antskih področij preko Dnjepra).

Nedvomno imamo tu opraviti z odrazom obsega slovanske poselitve, pa tudi njenega širjenja v času velikega razseljevanja. Bolj natančni obrisi smeri in obsega preseljevanja ima oviro v slabih kronoloških opredelitvah ogromne večine najdišč.

1.2.2. Povezave z jezikoslovjem

Izhodišče tega povezovanja je bolj ali manj seveda zelo sporna predpostavka o upravičenosti enačenja kulture, etnosa in jezika. Zaradi nedomišljene metode ni nič nenavadnega, da pri delu z istim gradivom prihaja do povsem nasprotujočih si rešitev.

Sodobno jezikoslovje se z vprašanjem izvora in začetkov Slovanov ukvarja zelo obširno. Tako je bilo npr. po mnenju F. P. Filina prapodročje slovanskih plemen na ozemlju med zgornjim tokom Zahodnega Buga in srednjim tokom Dnjepra. Polesje pa naj bi s svojimi močvirji delilo Slovane od baltskih plemen. Vzhodne meje slovanskih plemen Filin ni ugotovil, dopušča pa možnost, da bi Slovani lahko bili že od nekdaj naseljeni tudi na levem bregu Dnjepra, v medrečju spodnjega toka Desne in Sule. Drugi sovjetski slavist S. B. Bernštejn postavlja zahodno mejo slovanske pradomovine na reko Vislo.

Jezikoslovci uporabljajo pri etnogenetskih raziskavah Slovanov različne metode. Ena izmed njih je *izločevalna*, po kateri na določenem ozemlju ni sledov Keltov, Tračanov, niti Irancev. Nezanosljivost te metode je očitna. Malo poznano dejstvo - slovanska pradomovina, naj bi bilo določeno s pomočjo drugih enako slabo poznanih predpostavk o krajih naselitve Keltov, Tračanov ali Skitov.

Mnogokrat nastopa kot važen dokaz t.i. *zoobotanična teorija*, ki izhaja iz analize skupno ohranjenih imen rastlin in živali v slovanskih jezikih. Glede na to, da imajo v vseh slovanskih jezikih dob, breza, lipa, jesen in vrba iste nazive, predpostavljajo, da so rasli v pradomovini, kot je pokazal že Lubor Niederle. Nasprotno pa beseda "jelka" (češko - jedla, poljsko - jodła) v ruščini pomeni smreko. Jelka se v ruščini imenuje "pihta". Iz tega sklepanja, da so se z jelko seznanili Slovani šele tedaj, ko so se že razselili iz svojih prvotnih naselbin v tiste kraje, kjer je rasla jelka, smreka pa ne. Že M. Vasmer je ugotovil, da bi bilo s podobno metodo mogoče brez večjih težav dokazati na ozemlju slovanske pradomovine gojenje slonov in velblodov, ker vsi slovanski jeziki uporabljajo zanje enake izraze.

Najbolj pogost način souporabe arheoloških in jezikoslovnih virov je *primerjanje domnevno sočasnih področij arheoloških kultur in vodnih imen določene jezikovne skupine*. Stopnja ujemanja je mnogokrat zelo velika, vendar se nanjo ne smemo preveč zanašati že zaradi prej povedanega. Poleg tega pa tudi vsi jezikoslovci niso navdušeni nad izpovedno vrednostjo kartiranja vodnih imen. Med tistimi, ki na njih gradi je tudi poljski jezikoslovec T. Lehr-Splawiński, ki mu je glavni jezikoslovni dokaz za zahodnejšo lokalizacijo slovanske pradomovine, torej na Vislo in Odro, sorodnost vodnih imen porečja Dnjepra s porečjem Visle. Ker se na prvoimenovanem področju pojavljajo pomanjševalnice, naj bi to pričalo o tem, da so slovanska imena rek v porečju Visle starejša in da so od tod drugotno prešla v porečje Dnjepra. Podobno trdi drugi poljski raziskovalec S. Rospond, da je področje praslovanskih vodnih imen med Odro na zahodu in Bugom na vzhodu. Tudi vzhodno od Buga sicer nastopajo praslovanski hidronimi, toda tu lahko prekrivajo baltsko ali iransko podlago ali prav tako ugrofinsko. Severno od Pripjata prevladujejo baltski hidronimi, na jugovzhodu od tod pa imena iranskega izvora.

Drug način je predstavil J. Okulicz ob etnogenezi Baltov in Slovanov. Najprej je naredil *hipotetični model na osnovi jezikoslovnih raziskav*, tudi v primerjavi z drugimi indoevropskimi grupiranjmi. Da bi ga preveril, ga je *primerjal s poselitvenimi in kulturnimi spremembami* na obravnavanem področju v luči arheoloških virov. Kot

izhodišče je vzel dosedanje obravnave poljskih, litavskih, letonskih in beloruskih raziskovalcev, torej tistih, katerih neposredno poznavanje gradiva zagotavlja kar največjo stvarnost dokazovanja. Arheološki obris bi moral biti seveda povsem neodvisen od jezikoslovnih modelov. S tem bi se ognil vprašljivemu enačenju jezika, etnosa, kulture. Ker pa se doslej še ni posrečilo dokopati le do arheološkega načina določanja etnosa, si je že pri izboru in razlagi arheoloških kultur v bistvu pomagal s trojnimi enačenjem jezika, etnosa, kulture. Da končni rezultat ne more biti nič drugega kot potrditev zastavljenega modela, je seveda neizogibno.

Najbolj poenostavljen način sklepanja je *enačenje plemenskih nazivov zahodnoslovanskih plemen* v zgodnjem srednjem veku z *etničnimi nazivi plemen*, ki so živela med Odro in Vislo v *prvih stoletjih našega štetja*. Kot primer navajata sovjetski jezikoslovec S. B. Tolstov in arheolog B. A. Rybakov slovanske Lužičane nasproti Lugijcem, Slezane in Silinge, Velete in Velte ter druge. Po tem načinu lahko dokazujemo marsikaj, npr. balkanski izvor Polabskih Slovanov z enačenji imen kot so Daleminci in Dalmatinci... Ker oblikovna podobnost imen ne zagotavlja že sama po sebi tudi vsebinske skladnosti, tudi taka enačenja ne pomagajo mnogo.

1.2.3. Demografske raziskave

Demografsko ocenjevanje je seveda še hipotetično in netočno, kljub temu pa ima določeno spoznavno vrednost za obravnavanje splošnega problema. Daje nam namreč količinska merila za razpravo o gospodarsko-družbenih ali tudi etnogenetskih vprašanjih. Za raziskovanje gibanja prebivalstva v obdobjih pred ljudskimi štetji imamo štiri osnovne delovne metode. Prva je *zgodovinska demografija*, ki se ukvarja predvsem z obdobji, za katera včasih obstajajo bogata pisana sporočila. Ta uporablja za zgodnejša obdobja cenzitve prebivalstva s pomočjo retrospekcije. Druga je tako imenovana *socio-loško-evolucijsko zmerna metoda*, pri kateri ocenjujemo gostoto poselitve na podlagi vrednotenja gospodarsko-družbene razvojne stopnje proučevane populacije in načina, s katerim so izkoriščali naravno okolje. Tretji način je *demografska analiza sestoja krajevnih skupin*, ki se opira na arheološke in antropološke raziskave grobišč.

Pri tem kar najbolj upošteva kulturno in ekološko okolje prepoznanih skupin. Četrty način je *ocenjevanje prebivalstva s pomočjo poselitvene analize arheološko bolj raziskanih področij*. Sledečo paleodemografsko analizo lahko prištejemo k zadnjemu naštetemu načinu. Vsebuje pa tudi predloge za drugačno uporabo podatkov o poselitvi.

1.2.3.1. Ocenjevanje prebivalstva s pomočjo poselitvene analize arheološko bolj raziskanih področij

Metoda, ki so jo doslej zelo pogosto uporabljali pri določanju prebivalstva, je analiza poselitve, ki je sestavljena iz dveh sledečih si stopenj. Prva je poizkus rekonstrukcije celotne mreže poselitvenih točk (naselbine, gradišča, grobišča), ki se pojavljajo na preiskovanem področju v istem času. Druga stopnja so zaključki, ki temeljijo na izračunih in korekturah velikosti prebivalstva. Glavna ovira za širšo uporabo tega načina sklepanja je majhna izbira večjih področij, ki so arheološko raziskana s tolikšno natančnostjo, da ta dopušča pravilno rekonstrukcijo poselitvene mreže. Glede na to je potrebno najti pot, ki omogoča ocenitev gibanja prebivalstva brez predhodne, celovite rekonstrukcije poselitvene mreže. Pri tem lahko izhajamo iz določitve relativne poselitvene dinamike proučevanega področja in sicer na podlagi spremembe števil poselitvenih točk, ki jih je mogoče datirati v zaporedne stopnje. Naštevanje sledečih si procentualnih vrednosti te dinamike pojasnjuje pozitivno ali negativno intenzivnost poselitve področja, ki sledi v naslednjem časovnem obdobju, kar v nadaljnjem dopušča posredno povratno sklepanje o relativnem gibanju prebivalstva, vse dokler so izračunljive razlike velike. Če ugotovimo možnost, da časovno vzporedimo tako nastalo krivuljo relativnega gibanja prebivalstva z zgodovinskim trenutkom, za katerega imamo na voljo ocenitev velikosti prebivalstva na proučevanem področju, potem lahko izračunamo verjetno, absolutno velikost prebivalstva za ostale časovne stopnje, ki so vključene v krivuljo. Možnosti takšnega vzporedjanja dajejo predvsem zadnja stoletja srednjega veka, za katera že imamo cenenitve historične demografije, ki se opirajo na prve urbarje.

Seveda pa je potrebno poudariti, da je treba to metodo uporabljati s kar največjo previdnostjo, kljub nekaterim njenim uspešnim preizkusom. Zelo namreč poenostavlja,

k čemur lahko prištejemo zadržke, kot je npr.; ali je sprememba števila točno datiranih poselitvenih točk resnično odraz sledečih si sprememb celotne poselitve, pri čemer bi bile te pogojene s spremembami prebivalstva. Takim pridržkom lahko zadostimo le, če izvedemo dovolj natančen preizkus proučevanega gradiva in imamo dovolj visoko stopnjo arheološkega poznavanja. Zelo nazorno je to metodo pri proučevanju demografskega vidika etnogeneze Slovanov izvedel S. Kurnatowski.

1.2.3.2. Izhodišča za demografsko analizo prostora severno od Karpatov

Poselitvena gibanja dežel severno od Karpatov v poznem latenskem obdobju in v rimskem obdobju kot tudi poselitvena gibanja različnih delov slovanskega področja v zgodnjem srednjem veku, predvsem v 6. - 9. st. bomo obravnavali na podlagi vzorčnih, arheološko obdelanih področij. Dobljene rezultate bomo uporabili za ocenitev celotnega števila slovanskega prebivalstva v drugi polovici 1. tisočletja in na tej podlagi za ocenitev celotne površine, ki so jo zavzemali Slovani konec 5. st.

Največjo težavo predstavlja izbor vzorčnih, večjih poselitvenih področij, ki nudijo gradivo, katero zadovoljuje pogojem za izvedbo predstavljene analize. Najbolj primerne bi bile obravnave, ki obsegajo celotno rimsko obdobje ter zgodnji srednji vek in ki bi nudile dovolj številno in časovno dobro opredeljivo gradivo, pri čemer bi moralo biti obravnavano področje dobro proučeno, po površini večje kot 10 000 km², celotna vsota dobro datiranih poselitvenih točk pa bi morala znašati najmanj 1500. Ker je le zelo malo obravnav, ki ustrezajo zahtevam, je bilo potrebno upoštevati tudi nepopolno gradivo. Obravnavana so bila sledeča področja: za poznolatsko in rimsko obdobje je bila izbrana Šlezija, ki so jo dobobra obdelali K. Godłowski, S. Pazda in G. Domański.

To je področje večje kot 40 000 km², za katerega imamo preko približno 1400 točno datiranih poselitvenih točk. Nadalje je jugovzhodno področje obale Baltika s površino preko 40 000 km² in 1500 točno datiranimi poselitvenimi točkami, ki ga je obdelala K. Przewózna. Za zgodnji srednji vek ima veliko vrednost področje zahodne Velikopoljske s površino 13 000 km² in 1700 poselitvenimi točkami. To področje lahko dopolnimo s področ-

jem Odre, ki nanj meji na zahodu, s površino 10 000 km², kjer je bilo mogoče zbrati 550 dobro datiranih poselitvenih točk. Nadalje sta bili upoštevani za kontrolo dve manjši področji s po 2000 km², področje ob spodnjem toku reke Parsęte in srednje Pomorjansko s preko 200 datiranimi naselbinami in gradišči, drugo pa je severovzhodna Velikopoljska, kjer je preko 300 poselitvenih točk.

Najbolj reprezentativno je zaključeno slovansko poselitveno področje med Odro in Niso na vzhodu, med Labo in Saalo na zahodu, s površino skoraj 90 000 km² in približno 3700 poselitvenimi točkami, ki jih je kartiral in izdal J. Herrmann v delu *"Die Slawen in Deutschland"* (1970). Ta prostor je bil razdeljen na tri področja: severno s plemeni Obodritov in Veletov, jugozahodni z najbolj gosto poselitvijo ob srednjem toku Labe in Saale in srednji, ki se približno pokriva s porečjem Havele in Spree. Vrednost tega bogatega vzorca zmanjšuje trenutno razmeroma splošna razdelitev le na dve obdobji.

Na področju vzhodnih Slovanov je bilo mogoče upoštevati le tri vzorčna področja:

1 - najdbe s področja republike Moldavije od 6. do začetka 13. st., kjer je 270 točno datiranih poselitvenih točk na površini 33 000 km²;

2 - 230 najdišč iz časa med 6. in 9. st. na desnem porečju srednjega Dnjepra na površini 200 000 km²;

3 - področje srednjega Smolenska s preko 200 naselbinami na površini 1200 km², iz časa med 9. in 15. st.

Iz tega pregleda je razvidno, da niso vsa področja primerljiva. Bila so upoštevana zaradi pomanjkanja boljših primerov, pri čemer je treba obravnavo upoštevati kot poizkus, kot uvodno opredelitev problema, ki ga bo treba v nadaljnjem ovrednotiti in točno določiti, ko se bo mogoče opreti na večjo količino gradiva.

1.2.3.3. Potek metode - prvi del, izračun letnega prirastka

Analizo obravnavanih vzorčnih zbirk poselitvenih točk začnemo z njihovim seštevanjem v okviru sledečih si časovnih stopenj. Ker imamo na splošno opraviti s časovnimi odseki neenakega trajanja, lahko primerjamo dobljeno vsoto šele, ko postavimo vrednosti v isti časovni odsek. Zato je bilo izračunano tako imenovano srednje število tistih poselitvenih točk, ki odpadejo na

eno stoletje, pri čemer je bila vsota točk, ki je datirana v posamezno časovno obdobje, deljena s številom njenega obstoja. Omenjena srednja vrednost predstavlja seveda domnevno število (ki je manjše kot absolutna vsota točk v primerih, ko je časovni odsek trajal več kot 100 let, in ki je večje, kadar imamo opraviti s krajšimi časovnimi odseki) in izraža intenzivnost poselitve v isti časovni enoti. Velika poenostavitev je merjenje poselitvene intenzitete v isti časovni enoti s pomočjo golega števila točk, ne da bi upoštevali različno velikost poselitvenih enot, torej brez ozira na to ali gre za velike ali majhne naselbine, grobišča ali gradišča. Tak pristop se zdi, zaradi povsem splošne ravni analize in nepopolnosti podatkov o poselitvi, še najbolj priporočljiv, saj dopušča verjetno še najmanj napak kljub drugačnemu vtisu. Na področju, ki ga imamo na voljo, namreč ne moremo uporabiti nobenih ustreznih korektur za celotno izračunljivo gradivo.

Če povežemo vrhove stolpičev, ki predstavljajo srednje vrednosti števila najdišč v časovni enoti, dobimo krivuljo relativne poselitvene dinamike za obravnavano področje v zgodovinskem obdobju, ki nas zanima. Da bi dobili primerljivo podobo poselitvenega gibanja različnih področij, postavimo krivulje v isti diagram, ki prikazuje procentualne spremembe izračunane glede na začetno stopnjo. Tako so nastali diagrami sprememb v poznolatskem in rimskem obdobju v Šleziji, jugovzhodnem področju Baltika, v zgodnjem srednjem veku na področju Zahodnih Slovanov in v istem času na področju Vzhodnih Slovanov.

Količinski izraz poselitvenih gibanj so povprečne letne vrednosti, ki so izračunane za sledeče si stopnje, izražene v procentih ali promilih. To naj nam bo splošno merilo, kajti omogoča, da primerjamo poselitvena gibanja različnih področij, neodvisno od velikosti števila in trajanja obdobja, v katerega je postavitev datirana. Nadalje omogoča predstaviti poselitvena gibanja v preglednici. Da bi izračunali obseg prebivalstva, ki narašča v nekem določenem obdobju z neko hitrostjo, katero določa stalna procentualna vrednost, uporabljamo formulo

$$P_2 = P_1 (1 + r/100)^t,$$

P_1 = začetna velikost populacije

P_2 = končna velikost populacije

r = procentualna vrednost letnega prirastka

t = obdobje v letih

Če uporabimo za P_1 srednje število poselitvenih točk, ki spadajo v 100 let začetne stopnje, za P_2 prav tako srednjo vrednost naslednje stopnje in za t vsoto let, ki jo sestavlja polovično trajanje obeh stopenj, in to vstavimo v navedeno formulo dobimo enačbo

$$\log P_2 = \log P_1 + t \log(1 + r/100),$$

$$\log P_2 - \log P_1 = t \log(1 + r/100),$$

ki nam omogoča ugotoviti letno povprečje odstotkovne vrednosti gibanja poselitve. Tak izračun je bil opravljen za vsa poselitvena področja, ki so v obravnavi.

Izračun povprečnih letnih poselitvenih gibanj omogoča naslednjo stopnjo sklepanj; poizkusimo lahko oceniti povprečno višino prirastka prebivalstva v prvem tisočletju. Ta poizkus temelji na predpostavki, da poselitvena gibanja odražajo gibanja prebivalstva, kar je seveda silna poenostavitev dejanskega dogajanja. Poselitvena gibanja seveda lahko odražajo tudi premikanja prebivalstva, spremembe v gospodarskem in družbenem sestoju in spremembe na drugih kulturnih področjih. Upoštevaty moramo tudi različno arheološko raziskanost obravnavanih področij. Po drugi strani pa je razlika v gibanju prebivalstva tako velika in so si vzorci gradiva tako podobni, da imamo lahko za njihov glavni vzrok naravni prirastek v drugi polovici prvega tisočletja. Z nekaj manjšo natančnostjo lahko naredimo nekaj sklepov. Podatki za vsako področje so bili primerjani z njegovim gospodarskim, družbenim, kulturnim ali političnim dogajanjem, s čimer se je dalo popraviti tamkajšnjo podobo prebivalstvenega razvoja. Zato tudi niso bile upoštevane vrednosti, ki območje močno presegajo. Lahko so bile prenizke ali previsoke, kar lahko izvira iz napačnega datiranja najdb (Šlezija v 1. st.), izselitve prebivalstva s preiskovanega področja (večji del jugovzhodnega obalnega področja Baltika med 3. in 5. st., ozemlje ob desnem bregu Dnejpra med 6. in 9. st.), ali zaradi upada, ki so ga povzročili sovražni vpadi (področje Republike Moldavije med 9. in 13. st.). Vzrok je lahko tudi veliko priseljevanje (z razmeroma veliko verjetnostjo na del zahodne Velikopoljske med 6. in 8. st.), ki je potekalo po vsej verjetnosti tudi med Dnjestrom in Prutom. Podatki pri Polabskih Slovanih pa dajejo le zelo okvirne vrednosti, saj možnosti izračunavanja, ki jih nudijo, ne dajo zanesljive slike.

Naslednje vprašanje je, v kolikšni meri lahko posplošimo

te rezultate na celotno slovansko področje. Posebno pozornost je potrebno posvetiti spremembi gospodarsko-družbene strukture, ki se je zgodila na začetku zgodnjega srednjega veka in ki je nedvomno vplivala na način izkoriščanja in zasedanja ozemlja, torej čisto tudi na nastanek poselitvenih točk.

Iz dosedanjih raziskav lahko vidimo hitro naraščanje poselitve, vsaj v starejšem obdobju zgodnjega srednjega veka, kar je prispevalo k povečanju indeksa poselitvene gibanja, podobno kot že omenjeni porast števila manjših naselbin. Četudi ocenimo vplive teh in drugih prvin na vrednost izračunanega letnega prirastka, kljub temu ne sme biti precenjen. Često ga namreč izenačujejo še drugi vzporedni procesi kot npr. zgostitev prebivalstva v gradiščih in zgodnjih mestih, ali drugačen način pokopavanja, ki je imelo za posledico, da so na pomembnem delu tu proučevanega področja izginila arheološko ugotovljiva grobišča, ki bi jih sicer v rimskem obdobju pristihi delu poselitvenih točk.

1.2.3.4. Potek metode - drugi del, število prebivalstva

Število slovanskega prebivalstva je z znanim letnim prirastom mogoče izračunati tudi iz ocenitve mlajšega stanja. Cenitve za različna slovanska področja, ki so jih napravili različni raziskovalci, pa kažejo različno zanesljivost in seveda tudi manjšo točnost. Pri tem lahko upoštevamo, da so se začetne cenitve med seboj zelo razlikovale, da pa so se pozneje medsebojno zblížale, čeprav se opirajo na različne podlage in so do njih prišli z različnimi metodami. Izsledke izračunavanja je povzel H. Łowmiański (1973), pri čemer je izhajal iz domneve, da je bilo leta 1000 Vzhodnih Slovanov 4 milijone, Zahodnih 1,9 in Južnih Slovanov 1,4 milijona. Skupno je bilo tedaj Slovanov 7,3 milijona. To je zelo previdna cenitev, prej prenizka kot previsoka, vendar jo nameoma upoštevamo za izhodišče, ki naj bo kar najbolj mogoča nizka cenitev. Da bi izvedli to drugo možnost, zmanjšajmo število Zahodnih Slovanov za 100 000 oseb, kar gotovo predstavlja mejno vrednost; za Poljsko namreč ne moremo računati z manjšo gostoto naseljenosti kot 4 osebe na km² (vse novejšje cenitve upoštevajo večjo vrednost: Łowmiański 4,2, Topolski 4,5, Gieysztorowa 4,8). Tudi števila Polabskih Slovanov kot tudi tedanjega prebivalstva Češke in Slovaške ne moremo

ceniti niže. Število Južnih Slovanov znižajmo za 200 000 oseb, pri čemer upoštevamo povprečno gostoto naselitve 3 osebe na km², kar je gotovo lahko le najbolj nizka cenitev, če pomislimo, da so tam obstajala tudi gosto naseljena področja: Bolgarija ali Dalmatinska Hrvaška. Najbolj, celo za 500 000 oseb, zmanjšajmo število Vzhodnih Slovanov, za katere je verodostojnost dosedanjih cenitev daleč najmanjša. Predpostavljamo namreč, da je gostota poselitve Rusije tedaj znašala 4-5 oseb na km², nasprotno pa povprečna gostota naseljenosti severnejšega področja ni presegala 2,5 osebe na km². Po tej drugi nižji cenitvi je bilo Vzhodnih Slovanov 3, 5, Zahodnih Slovanov 1,8, Južnih Slovanov 1,2 milijona, skupaj 6,5 milijona.

Če imamo sedaj dve začetni cenitvi za slovansko prebivalstvo za čas okrog leta 1000 in hkrati razpolagamo z že prej določeno mejno vrednostjo za povprečni letni naravni prirastek prebivalstva v drugi polovici prvega tisočletja, lahko z lahkoto zračunamo število prebivalstva v prejšnjem obdobju in sicer: za konec 7. st. in 5. st. Za to bomo uporabili že prej omenjeno formulo. Tako lahko nastavimo sledečo enačbo, če želimo ugotoviti začetno velikost prebivalstva P_1 konec 7. st., ki je znašalo po 300 letih s povprečnim letnim prirastkom 3‰, ali 0,3 % konec 10. st. 7 300 000 oseb:

$$\log P_1 = \log 7\,300\,000 - 300 \log (1 + 0,3/100),$$

$$P_1 = 2\,972\,000.$$

1.2.3.5. Rezultat demografske analize

Jasno se odraža temeljna razlika v hitrosti naraščanja poselitve med prvo in drugo polovico prvega tisočletja. Skromno naraščanje poselitve v Šleziji po obeh različicah in majhen porast na obalnem področju Baltika, ki zelo jasno upada v poznem rimskem obdobju, je v močnem nasprotju s hitrim naraščanjem poselitve v zgodnjem srednjem veku. Rahel upad poselitve v Šleziji v zgodnjem rimskem obdobju je lahko posledica ozko opredeljenega poznolatskega obdobja. Če bi izhajali iz tega, da to obdobje ni trajalo 120, ampak 150 let, ne bi imeli nobenega padca, ampak celo rahel porast poselitve v prvih stoletjih našega štetja. Kar se tiče zgodnjega srednjega veka ima podobno hitrost rasti poselitve kot zahodna Velikopoljska in srednje porečje Odre tudi

področje ob spodnjem toku reke Parzete in srednjem Pomorjanskem ter severozahodna Velikopoljska. Kratko razlago potrebuje tudi poselitvena rast v severnem, jugozahodnem in srednjem področju Polabskih Slovanov. Njena krivulja je razmeroma ploska, ker je bilo mogoče upoštevati le dve srednji vrednosti na tem področju, pri čemer je bila prva izračunana za 7. do 10. stoletje, torej za 400 let. Ta odklon lahko odpravimo z izvrednotenjem izračunov, ki na isti način preračunavajo gradivo iz zahodne Velikopoljske in srednjega porečja Odre, torej z upoštevanjem le dveh srednjih vrednosti: za starejše in mlajše obdobje zgodnjega srednjega veka. S pomočjo te primerjave bi lahko sklepali, da severno področje Polabskih Slovanov kaže manjši porast poselitve kot jugozahodno področje v strejšem obdobju zgodnjega srednjega veka ter hitrejšo porast v mlajšem obdobju. Navadno slabo poselitveno rast srednjega področja v drugi polovici zgodnjega srednjega veka bi lahko razložili s tem, da je to bilo tedaj odbojno področje med Nemci, Veneti in Poljaki, kar je imelo za posledico, da so ga bolj prizadevale vojne, ki so tod potekale v 10. in 12. stoletju.

Opazna je majhna porast v času med 6. in 9. stoletjem na področju desnega srednjega porečja Dnjepra. To je lahko razložiti, če se spomnimo, da je bilo to področje tedaj izhodišče številnih razseljevanj, ki so bila usmerjena proti jugu, toda verjetno tudi proti vzhodu.

Nihanja, ki jih kaže poselitveni razvoj Republike Moldavije, ustrezajo historičnemu doganjanju na tem področju v zgodnjem srednjem veku: hitro rast poselitve, ki so jo v starejšem obdobju omogočili priseljenci s severa, kar je bilo ugodno za razvoj Slovanov na tamkajšnjem področju, medtem ko so jo prizadeli Madžari in Pečenegi, pozneje pa zopet padec poselitve, zaradi invazije Kumanov. V primeru srednjega področja Smolenska je bila intenzivnost vaše poselitve v času med 9. in 12. st. pač manjša kot kaže krivulja. Po ugotovitvah V. V. Sedova naj bi namreč prišlo do zmanjšanja poselitve.

V rimskem obdobju znaša najvišji letni prirastek 1,53 ‰, srednja vrednost povprečnega letnega prirastka za zgodnji srednji vek znaša 2,32 ‰ za čas med 6. in 11. st. 2,78 ‰, največji letni prirastek 5,9 ‰. S precejšnjo verjetnostjo lahko domnevamo, da se je začel hitri porast naselbin v porečju Odre in Visle sredi prvega tisoč-

letja in da se odraža v tem času prav tako v porečju Dnjestra in ob sredjem toku Dnjepra. Nasprotno pa ne vemo, ali je bila na tem področju v rimskem obdobju podobna stabilnost poselitve kot na zahodnem ozemlju. Zdi se, da je bila vsaj na enem delu tega področja hitra porast poselitve pretrgan že prej. Odgovor na to vprašanje bi lahko dobili šele z obsežno analizo točno datiranega naselbinskega gradiva s področja zarubinecke kulture in posebej s področja černjahovske kulture.

Vse to nas sili h kar najbolj previdnemu ocenjevanju. Tako bi lahko za rimsko obdobje rekli, da povprečni letni prirastek celotnega prebivalstva po vsej verjetnosti ni presegel 1 ‰, in da v nekem obdobju na nekaterih poročjih ni presegel 1,5 ‰. Kar zadeva hitrost naraščanja prebivalstva v drugi polovici 1. tisočletja, bi lahko rekli, da na celotnem slovanskem področju ni bil manjši kot 2 ‰ in ne večji od 3 ‰. Obstoječe cenitve svetovnega prebivalstva kažejo, da je bil letni prirastek do 17. st. 1 ‰. Krajevni prirastek je bil seveda lahko večji, predvsem v dveh primerih. Kadar so se povečale zaloge življenjskih potrebščin (kar je bila predvsem posledica bolj učinkovitega gospodarstva pa tudi izkoriščanja zemlje). V drugem primeru je šlo za posledice naravnih nesreč npr. po kaki epidemiji, ko je število prebivalstva hitro naraslo do stanja pred epidemijo.

V prvem primeru zadeva zvišani naravni prirastek dolgo časovno obdobje, v drugem pa nasprotno komaj eno stoletje. Sorazmerni porast naravnega prirastka med prvo in drugo polovico 1. tisočletja zadeva seveda prvi primer. Lahko bi dosegel skoraj 100%, predstavlja torej tako ogromen prirastek, da bi lahko celo govorili o zgodnjerednjevski demografski revoluciji. Nekatere raziskave, ki se tičejo Zahodnih Slovanov v 6. do 7. st. kažejo, da zgodnjerednjevška demografska revolucija ni bila omejena le na slovanska ljudstva, kljub temu pa se zdi, da je bila pri njih najmočnejša in je najdlje trajala.

Vse na ta način izračunane različice dajo tabelo domnevne velikosti prebivalstva v drugi polovici prvega tisočletja. Kaže nam, da se vrednosti izračunane za konec 7. st. gibljejo od 2 650 000 do 4 100 000 in za konec 5. st. od 1 450 000 do 2 680 000. S tem smo dobili zgornjo in spodnjo mejo velikosti prebivalstva, ki bi jo povzročil letni prirast od 2-3 ‰ v času pol tisočletja, pri

čemer smo izhajali iz dveh različnih cenitev končnega števila, torej med 6,5 in 7,3 milijona ljudi.

Če sedaj preidemo k številčnemu ovrednotenju prebivalstva, ki je govorilo konec 5. st. slovansko, kajti upoštevati je treba tudi vprašanje asimilacije, lahko menimo, da je znašalo najmanj polovico izračunane populacije, pri čemer bi lahko rezultat zaokrožili na približno 700 000 do 1 300 000 oseb. Tak izračun povsem ustreza mnenju rimskih in grških piscev, ki so, ko so pisali o Slovanih, poudarjali njihovo mnogoštevilnost.

1.2.3.6. Problem asimilacije

Iz cenitev velikosti prebivalstva seveda nikakor ne moremo sklepati, da je to populacijo v obdobju množične slovanske kolonizacije konec 6. st. v celoti sestavljalo prebivalstvo, ki je govorilo slovansko. Da bi bolj konkretno cenili število prebivalstva Slovanov med 5. in 10. st., bi morali dosedanje področje raziskav razširiti in končno upoštevati tudi možnost slaviziranja prebivalstva novo zasedenih področij.

S tem smo prišli do težkega in le malo raziskanega problema jezikovne asimilacije. Smer in hitrost poteka jezikovne asimilacije lahko seveda raziskujemo le po posameznih primerih, ki temeljijo na zanesljivih virih podatkov: jezikoslovnih, zgodovinsopisnih in etnografskih. Trenutno stanje poznavanja etnogeneze Slovanov nujno zahteva podrobno analizo asimilacijskih pojavov, ki jih poznamo iz nam dostopnih virov.

Smer in hitrost jezikovne asimilacije je posledica delovanja številnih in zapletenih prvin, med katerimi naj omenimo vsaj: kulturno stopnjo obeh stikajočih se etničnih skupnosti, obstoječe smeri kulturnega razvoja, ki podpirajo razširitev ene ali druge skupnosti, značilne pogoje krajevnega zemljepisnega okolja, ki lahko olajša ali oteži potek asimilacije, kot tudi številčni odnos obeh skupnosti. Če posplošimo navedene primere, lahko rečemo, da gre v osnovi za dve obliki poteka.

Pri prvi obliki gre za številčno manjšo skupino, ki ima pri svojem osvajanju na voljo večjo vojaško in politično moč, ima pa tudi druge možnosti: razvito državnost (Rim, Nemčija) ali religiozno-državno organizacijo (Arabci), določen višji kulturni nivo (Rim) ali v danem položaju nove privlačne predstave o življenju in sveto-

vnem nazoru (Arabci), ki olajšujejo njihov splošni gospodarsko-družbeni razvoj (Rim, Nemčija). Te dodatne prednosti niso le prispevale k temu, da so zavojevalci obdržali svoj jezik, ampak tudi k temu, da so ga prevzeli podjarmljeni prebivalci, v prvi vrsti njihov zgornji družbeni sloj. Hitrost asimilacije le-tega je posebno pospešil nastanek nove gospodarsko družbene strukture, ki je ustrezala že prej nakazanim razvojnim procesom. Klasičen primer je hitra romanizacija prebivalstva večjih osrednjih naseljenih točk v Galiji, ki si je prizadevalo za novo mestno življenjsko strukturo, še preden je začel s svojimi prizadevanji po podjarmljanju Cezar. Podoben je bil hiter razvoj germanizacije slovanske in baltske viteške plasti, ki so ga olajševali procesi fevdalizacije.

Jezikovna asimilacija širokega podjarmljenega sloja prebivalstva je praviloma sledila bistveno počasneje in z mnogo večjim odporom. Poleg hitro in povsem romaniziranih galskih mest se je obdržala tudi vas, kjer se je še dolgo po podjarmljanju obdržal domači jezik. Tudi arabska zmaga nad domačim jezikom podjarmljenih ljudstev je bila zadnja in najbolj počasna. Kajti na tem bojnem polju so podrejena ljudstva nudila največji odpor. Dokončne zmage arabskega jezika kot splošnega pogovornega jezika ne moremo z gotovostjo postaviti pred koncem abasidskega obdobja, torej preko pol tisočletja po podjarmljanju. Zgovoren primer te vrste nudijo nekatera slovanska ljudstva, ki so obdržala svoj jezik in kulturo vse do dandanes, preko 1000 let po podjarmljanju (Alpski Slovani, Lužiški Srbi).

Pri doslej obravnavanih situacijah manjkajo zavojevalci, ki so izkoristili za svojo uporabo podjarmljeno ljudstvo. Pri taki obliki razmerja se loči številčno razmerje obeh skupnosti glede smeri in hitrosti asimilacije, pri čemer se kažejo tri rešitve. V primeru, da si je majhna etnična skupina podvrgla številčno razmeroma večje prebivalstvo, ki je bilo poleg tega še na višjem kulturnem nivoju so zavojevalci na splošno hitro prevzeli jezik podjarmljenega prebivalstva, čeprav so - ko so predstavljali vladajočo plast - obdržali zavest o svoji posebnosti (večina germanskih plemen se je hitro romanizirala, slavizacija Bolgarov, Normani so hitro prevzeli domačinski jezik).

Če razlika v številu zavojevalcev in podvrženega ljudstva ni tako velika kot v prejšnjem primeru, in če zavo-

jevalci obdržijo dovolj veliko zaprtost, so sposobni obdržati svoj jezik, vendar ne morejo v večji meri asimilirati podvrženih ljudstev. Pa tudi če asimilacija napreduje, je zelo počasna (Madžari na področju nekdanje kraljevine Madžarske, Turki na Balkanu).

Kadar je skupina zavojevalcev številčno enaka ali večja od podvržene skupine, potem jezikovno asimilira avtonomno skupnost. Pri tem se zdi, da je hitrost asimilacije zopet odvisna od krajevnih številčnih razmerij med obema skupnostima, ki so se različno razvijala, in od poselitvene zaokroženosti področja, na katerem so živeli zavojevalci (Germani v nekdanjih Renskih provincah rimskega imperija, Angli, Sasi in Juti, ki germanizirajo Brite). Posebno poučen za preiskavo druge oblike razmerja je potek asimilacije na področju Frankovske države. Tam je nastala ločitvena črta, ki ima svojo veljavo do danes in teče od juga proti severu vzdolž Vogežov, prekoračuje reko Maas pod Liegom in nato zavije proti zahodu v smeri Severnega morja. Severno in vzhodno od nje je nastala zaokrožena poselitev napadalcev, ki so germanizirali preostanek galo-romanskega prebivalstva, zahodno in južno od te črte pa so po deželi raztreseni Franki prevzeli jezik staroselskega prebivalstva.

Na podlagi teh bežno prikazanih načinov poteka asimilacije lahko, tako se zdi, sklepamo sledeče:

1. to, da je številčno manjša skupina jezikovno asimilirala večjo skupino, se nikakor ni zgodilo hitro, celo v tistih primerih, ko je ta manjša skupina bila kulturno bolj razvita, kar je olajševalo asimilacijo.
2. V primerih, ko zavojevalci niso imeli pri asimilaciji nobenih dodatnih prednosti, je odločilna meja številčnega razmerja med zavojevalci in podvrženim ljudstvom. Te meje, ki je podvržena številnim nihanjem, se ne da točneje določiti po vsakokratnih določenih primerih. Iz navedenih primerov pa je razvidno, da je skupina zavojevalcev dosegla to mejo, kadar je bila številčno najmanj enakovredna podjarmljenemu ljudstvu. Le domnevati je mogoče, da je bilo lahko morda številčno razmerje med zavojevalci in podvrženci ponekod od 1 : 3 do 2 : 3 morda celo od 1 : 4 do 3 : 4.
3. Lahko domnevamo, pri čemer seveda celoten problem poenostavljamo, da je bila asimilacija staroselskega prebivalstva toliko hitrejša, ko je bila kritična meja

prekoračena, kolikor ugodnejše je bilo številčno razmerje za zavojevalce.

1.2.3.6.1. Vprašanje slavizacije

Glede asimilacijskega dogajanja v času velikega razseljevanja Slovanov lahko napravimo nekaj sklepov.

1. Slovani so na splošno množično zavezali nove pokrajine, pri čemer so prekoračevali kritično mejo pri njihovem številčnem odnosu do staroselskega prebivalstva, kar je bilo odločilno za njegovo slavizacijo. To se je zgodilo vsaj na glavnih področjih, medtem ko so nedostopni gorati predeli južne Evrope postali zatočišče staroselskega prebivalstva, ki je bilo izpostavljeno počasni asimilaciji šele v naslednjih stoletjih, pri čemer so le-ti v nekaterih primerih prešli v etnični protinapad.

2. Za Slovane razmeroma ugodno razmerje do staroselskega prebivalstva je omogočilo, da je bila njegova slavizacija razmeroma hitra.

3. Seveda pa ne smemo preceniti številčnosti te asimilacije v odnosu do novo naseljenih Slovanov, če gre za konec 7. stoletja. Kratko obdobje kolonizacije, ki je na mnogih področjih trajalo komajda 200 let, včasih celo komaj 100 let, imamo lahko za bistveni omejevalni dejavnik pri splošnem prirastku slovanskega prebivalstva.

Demografski izračuni govorijo za omejen obseg slavizacije v 6. do 7. st. na področju zahodne in južne slovanske migracije in za to, da je naraščala in sodelovala pri nastanku količine prebivalstva Slovanov v 10. st. v času naslednjih 300 let, kar je razumljivo, če domnevamo, da spada v to obdobje ogromni razvoj severo-vzhodne kolonizacije, ki je imel za posledico zelo velik prirast prebivalstva vzhodnoslovanskih plemen. Tedaj bi slavizacija dodala prirastek k demografski masi v velikosti pod 50%, merjeno od celote vseh Slovanov. Največji možni delež asimilacije pri prirastku slovanskega prebivalstva v drugi polovici prvega tisočletja skoraj ne bi mogel prekoračiti 50%. To je dejansko lahko največja možna zaokrožitev, še zlasti če pri tem ne pozabimo, da smo upoštevali le poenostavljeno situacijo, pri kateri smo računali le s slavizacijo, ne da bi upoštevali tudi obratnega dogajanja, ki je potekalo v tem času, posebej na področjih slovanskega prehoda, ki se je zgodil izven zaokroženih področij, pa tudi posledice vojn, jemanja v

ujetništvo, nasilnih preselitev, ki jih je uporabljal Bizanc, vojne službe in povsem razpršenega razseljevanja v oddaljene dežele, kar vse pomeni izgubo, ki je v našem izračunu nismo upoštevali.

Trenutno je še največ mogoče povedati o slavizaciji Baltov. Sredi 1. tisočletja našega štetja je prišlo na celotnem vzhodnobaltskem področju do spremembe poselitvenega sestoja in zato do sprememb kulturnega stila. Analiza arheoloških virov, ki je bila opravljena na novo, je omogočila določitev več kulturnih skupin (Slika 7). Ena od teh skupin je bila koločinska kultura, ki se je razvila ob Dnjepru, Desni, ob zgornji Suli in Psoli kot tudi ob spodnji Berezini in Pripjatu. Druga je bila tušemlja - bancerovščinska kultura, ki je obsegala smolenski del področja ob zgornjem Dnjepru, zgornjo Dvino in zgornjo Berezino kot tudi področje ob izviri Vilije. Tretjo kulturno skupino, ki je bila v sorodu s prej naštetima, sta sestavljali vzhodnolitavska skupina ob zgornjem Njemnu in vzhodnoletonska ob srednji Dvini. Mnoge značilnosti, ki so jima bile skupne, je prevzela tudi dosedanja zahodnobaltska skupina na področju ob Suwałki. Ob gornji Oki in ob izviri Dnjepra je končno nastala konec 4. st. zelo zanimiva in značilna moščinska kultura. Vse navedene skupine so ležale na področju starih baltskih vodnih imen in so gotovo nastale kot posledica kulturnega razvoja poselitve iz prvega tisočletja pred našim štetjem. Naštete skupine, z izjemo litavsko-letonskega in jatvinškega področja, so v 8. do 9. st. izginile kot samostojne poselitvene in kulturne enote v času poselitvene in politične razširitve proruskega prebivalstva.

V naslednjih stoletjih so se tu razvila vzhodnoslovanska plemena Polanov, Vjatičev in Krivičev. Jedro teh plemskih skupin so sestavljali po mnenju V. Sedova slavizirani vzhodnobaltski praprebivalci. Osnovo temu mnenju daje ohranitev starejših krajevnih značilnosti v njihovi kulturi, od katerih lahko omenimo poselitveni sistem, ki so ga predstavljale neutrjene naselbine, majhne razlike v oblikah lončenine, omejene le na preproste lonce in globoke skledе ter majhna pribežališčna gradišča, ki so imela hkrati tudi obredno namembnost. Prvine zgodnjėslovanske (praške) kulture, ki so jih prenesli na staro vzhodnobaltsko področje, so bile predvsem oblike pokopov, kovinski predmeti kot ostroge s kaveljčki,

nožiči z zavojkoma, zapestnice z odebeljenimi konci ter nekatere oblike pasnega okovja in obeskov. Najbolj pomembne spremembe pa so se vendarle zgodile pri narečjih in jeziku. Temeljile so na prevladi slovanskega narečja, ki je postalo s postopno asimilacijo vodilno med naseljenci dnjeprskega področja. Vzhodnobaltska narečja so se obdržala na tistih področjih, kamor ni prodrla slovanska kolonizacija, torej ob Njemnu in na rečnem področju srednje in spodnje Dvine.

Kako bi torej lahko, glede na ta splošna opažanja ocenili moč slavizacije v času velikega slovanskega razseljevanja? Od treh glavnih smeri tega razseljevanja ne bomo obravnavali severovzhodne kolonizacije, kajti njeni začetki so še vedno potrebni razprave, poleg tega pa je trajala precej dlje; konec koncev traja, čeprav z različno intenzivnostjo, pravzaprav do današnjega dne, pri čemer končno vodi do poselitve ogromnega severnega gozdnega področja Evrazije. Kratko bomo preiskali obe ostali smeri: zahodno in posebno južno, za katero daje zgodovina dovolj podatkov, da je njeno trajanje in obseg mogoče razmeroma dobro določiti. To razseljevanje se namreč ni začelo prej kot sredi 5. st. in je bilo v osnovi končano v 7. st. Pred sredo 5. st. Slovani niso prekoračili loka Karpatov na jugu, vsaj ne v večji množini, prav tako niso dospeli v dežele zahodno od Labe. Proti koncu 7. st. pa so že zavzemali celo Srednjo Evropo kot tudi cel Balkanski polotok, z izjemo okolice Konstantinopla samega in ozkega priobalnega pasu, ki ga je imelo bizantinsko cesarstvo. V omenjenem, čeprav gotovo ne dolgem obdobju, so zavladali in poselili Slovani nova področja v velikosti skoraj 900 000 km². V kakšnem drugačnem primeru bi imelo slovansko razseljevanje po Evropi prav tako kratkotrajne posledice, kot so bila zavzetja večine germanskih plemen ali nomadskih ljudstev. Dobra številčna podlaga slovanske poselitve v 8. st., večinoma južnoevropskih dežel, lahko priča o dveh dejstvih: o slavizaciji in ne o romanizaciji bolgarskih nomadov in o težavah pri ponovni grecizaciji večjih slaviziranih pokrajin kontinentalne Grčije, s katero je začel Bizanc v 8. st., in ki je trajala vsaj dobrih 100 let. Na Peloponezu so ohranili Slovani svoj jezik do tedaj, ko so to deželo zavzeli Turki. Sicer pa je opazno, da se Slovani niso mogli upreti asimilaciji tam, kjer so bili redkeje naseljeni, ali kjer so jih oslabili nomadski vpadi. Asimi-

lirali so jih bodisi napadalci, bodisi staroselsko prebivalstvo. O tem priča zgodovina slovanske kolonizacije na področjih današnje Madžarske, Romunije in Albanije.

Razlike pri razseljevanju germanskih in slovanskih plemen na področje rimskega imperija je najbolje označil H. Łowmiański. "*Germanska ljudstva so predstavljala potujoče skupine z močno vojaško organizacijo, medtem ko so bila v celoti demografsko šibka in so imela le majhne poselitvene zmožnosti, medtem pa so pri Slovanih bile sicer podobne potujoče skupine, čeprav manjšega obsega, vendar je njihovo razseljevanje sestajalo predvsem iz širjenja množične poselitve s čistim poljedelskim značajem.*"

2. Kaj vedo arheologi o spoznanjih drugih ved glede etnogeneze Slovanov

Malo ljudi je, ki hkrati enako in dobro obvladajo delovne metode, problematiko in spoznanja različnih ved. Večina običajno pozna le nekatere splošne ugotovitve, ki seveda niso dokončne, a jih kot take vse pre pogosto uporabljajo v želji po trdni zunanji opori, ko skušajo premagovati lastne slabosti. Tega ni mogoče očitati samo nekaterim arheologom, ampak v enaki meri tudi številnim zgodovinarjem, etnologom, jezikoslovcem, antropologom... Arheologi si pri proučevanju slovanske etnogeneze največ pomagajo z izsledki jezikoslovcem in zgodovinarjev. Črpanje s področja etnologije je, kar je nekoliko presenetljivo, zanemarljivo majhno.

2.1. Jezikoslovje

Ena od najbolj pomembnih splošnih ugotovitev jezikoslovja je, da je opustilo okorelo teorijo o razpadu praindoevropske jezikovne skupnosti zaradi preproste evolucije narečij in govorov in da je sprejelo poizkuse, da bi rekonstruiralo zelo zapleteni proces sprememb in izločanja posameznih jezikovnih in narečnih skupin, njihovega spajanja in razkroja. Za pomemben uspeh imamo lahko dokaz, da so obstajale poleg zgodovinsko potrjenih ali danes poznanih jezikov tudi številne jezikovne skupine, ki so predstavljale doslej večinoma neupoštovane vmesne člene v procesu oblikovanja poznanih jezikov. Vedno več pomislov vzbujajo tudi poizkusi, da bi absolutno datirali pojave iz jezikovnega razvoja izključno na podlagi njihove relativne kronologije ali svojevoljno izbranih nejezikovnih podatkov.

Nezaupanje do kronologije, ki so jo razvili jezikoslovci, je odprlo možnosti za prepričljivejše rešitve, ki bi se opirale na dosežke drugih znanstvenih disciplin, predvsem zgodovine in arheologije, ki imata na voljo lastne kronološke metode.

2.1.1. Začetki severne skupine indoevropskih jezikov

Še vedno je mnogo nejasno oblikovanih mnenj jezikoslovcem, kot npr. o praindoevropski jezikovni skupnosti, ki jo nekateri raziskovalci razumejo kot raznoliko, večina pa kot celovito, v narečja razdeljeno in ozemeljsko zelo razširjeno skupnost. Razmeroma prepričljivo se zdi

mnenje o praindoevropski skupnosti kot nekakšnem jezikovnem horizontu z gibljivimi mejami med posameznimi narečnimi skupinami, med katerimi pa so vendarle obstajale določene ozemeljske razmejitve. Ob primernih zgodovinskih pogojih, ko so se oblikovale bolj zaprte družbene skupine z močnejšim notranjim gospodarskim in družbenim povezovanjem, so se narečne skupine, ki so bile v uporabi pri takih skupnostih, spremenile v prave jezike. Ta potek lahko razumemo kot izločenje iz okolja nekega na začetku ozemeljsko majhnega narečnega področja, ki je bilo povezano - z demografskega gledišča - z maloštevilnimi družbenimi skupinami. Le takšne družbene skupine so bile namreč lahko v času pred državnim oblikovanjem notranje združene s tako močno in mnogostransko družbeno povezavo, da so se ločile od sosedov tudi v jeziku. Nekoliko težje je pojasniti razširjanje jezikov na sosednje narečne skupine pogosto preko zelo velikega področja. Vendar je do takih situacij prihajalo in so potrjene s pisanimi viri. Lahko bi našli vrsto primerov, kako so nastale različne skupnosti ljudstev z enotnimi jeziki, ki pa so v vseh znanih primerih ostale na razviti predržavni ali začetni državni stopnji, kot npr. pri Keltih v 5. do 4. stoletju pred našim štetjem, pri Germanih v 3. stoletju n. št. do 5. st. našega štetja in končno pri Slovanih v obdobju njihovega razseljevanja v 5. do 7. st. n. št. V vseh teh primerih so se ta ljudstva razvijala številčno tako hitro, da ne moremo razložiti tega razvoja z nobeno, pa čeprav še tako močno demografsko eksplozijo. Domnevamo lahko, da je zato moral delovati nek kakršenkoli mehanizem etnojezikovnega prisvajanja, ki je zajel veliko ljudi drugih plemen in jezikov. Rešitev te uganke izključno z jezikoslovnimi sredstvi ni mogoča. Zato se je treba opreti na interdisciplinarne raziskave zgodovinskih znanosti.

Na splošno danes prevladuje mnenje, da so se indoevropski jeziki severne skupine razvili mnogo pozneje kot so doslej domnevali - namreč med sredino 1. tisočletja pred našim štetjem in prvimi stoletji našega štetja. Po teoriji H. Kraheja so se iz celotne indoevropske narečne gmote razmeroma zgodaj izločili že v 3. tisočletju pred našim štetjem anatolski, armenski in indoiranski jezik in na začetku 2. tisočletja pred našim štetjem med drugim grščina kot samostojni jeziki. Preostala še negotova

narečja so tvorila tri skupine: staroevropsko ali tudi venetsko narečno skupino, ki jo po novem vzporejajo z italo-keltsko, dako-tračansko in severno skupino. H. Krahe je določil na podlagi vodnih imen obrise razprostranjenosti prvih dveh skupin. Tako obsegajo staroevropska vodna imena vso zahodno Evropo z Britanskimi otoki in južni del Skandinavskega polotoka do področij med Odro in Vislo in do srednjega Podonavja. Sestavljajo tudi izrazito enklavo s številnimi imeni med Gdanskim zalivom in Njemnom. Dako-tračanska vodna imena nastopajo na področjih od vzhodnega dela Balkana preko Sedmograške in Karpatskega predgorja do Dnjestra in zgornjega Dnjepra in tam mejijo na iranska vodna imena jugovzhodne Azije. Vodnih imen severnoevropskega tipa H. Krahe ni izločil. Področje zgornje in srednje Visle leži izven obsega staroevropskih imen. Zaradi razmeroma slabe obdelanosti vodnih imen ne moremo danes tega področja z mešanimi prvinami vodnih imen, ki gotovo pripadajo deloma dako-tračanskemu in deloma staroevropskemu ali "ilirskemu" področju, enopomensko opredeliti. Zelo jasno pa se loči področje baltskih vodnih imen ob zgornjem Dnjepru, ki je v soodvisnosti s severno skupino, obsega na jugu področje Pripjata in spodnjega toka reke Desne in Sejma, na vzhodu pa sega do zgornjega toka Oke in Moskve ter na severu do zgornjega toka Dvine in zgornjega dela področja ob Njemnu. Na baltskem področju med Vislo in Dvino in na ostalem delu področja Njemna se nalagajo baltska vodna imena na jasno staroevropsko osnovo, o kateri je bilo prej govora.

Nobenega dvoma ni, da so se germanski jeziki razvili na področju spodnje Labe na staroevropski osnovi. Tam je prišlo do počasnega združevanja tistih narečij, ki jih ni obsegel keltski krog. Tam je prišlo v 7. do 5. st. pr. n. št. do jasnih poselitvenih in kulturnih sprememb. Začele so nastajati nove plemenske skupine, ki so se kratko zatem pojavile na odru zgodovine kot posamezna germanska plemena. Po arheoloških virih razločimo jastorfsko kulturo, ki se je ozemeljsko razprostirala po porečju Labe in Wesere do polotoka Jütland, južnega dela skandinavskega polotoka in preko otokov v Baltiku. Danes velja za razmeroma trdno hipoteza, da sovпада potek izločevanja teh plemen in kulturnega področja z izoblikovanjem in razlikovanjem germanskih jezikov, kar kaže na

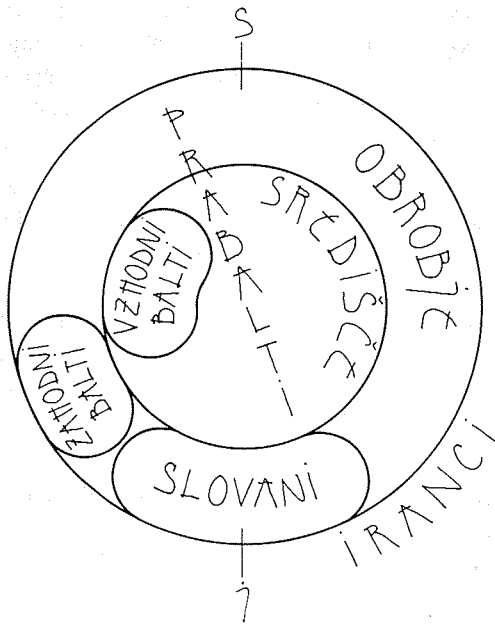
tesno medsebojno povezavo. To dopušča začetke germanskih jezikov v bistveno poznejšem času, kot so doslej domnevali, in točno določa njihovo rodno ozemlje.

2.1.2. Baltoslovanska jezikovna skupina

V zadnjem času posvečajo jezikoslovci veliko pozornost vprašanju baltoslovanskih povezav. Bolgarski znanstvenik V. Georgiev, katerega zaključki se opirajo na dejstvo, da si nobena druga indoevropska jezika nista tako medsebojno sorodna kot slovanski in baltski, je začetnik teorije o nekdanji baltoslovanski jezikovni celoti. Meni, da je ta baltoslovanska celota razpadla na koncu 3., ali na začetku 2. tis. pr. n. št. Praslavska celota je po njegovem mnenju obstajala do preloma štetij in razpadla na začetku našega štetja. Eden od nasprotnikov teorije o baltoslovanski celoti je S. B. Bernštejn, pa tudi poljski slavist T. Lehr-Splawinski, ki domneva, da je do razpada praindoevropskega jezika prišlo že na začetku 2. tis. pr. n. št. in do razpada baltoslovanske celote med leti 1500-1300 pr. n. št.

K novim, toda že sprejetim in razmeroma trdnim ugotovitvam spada teorija V. Mažiulisa, ki je analiziral slovnične podobnosti zahodnobaltskih, vzhodnobaltskih in slovanskih jezikov in pri tem prišel do zelo pomembne ugotovitve, da si je slovnica teh treh jezikovnih skupin enako oddaljena, torej se je morala njihova razdelitev zgoditi približno istočasno. Po njegovem mnenju se je zahodnobaltski jezik oblikoval na zahodnem obrobem področju prabaltske (baltoslovanske) narečne skupine in slovansščina (praslovansščina) na južnem obrobju, vzhodna baltščina, vsaj njen leto-litavski del, v središču (Slika 2). Po mnenju tega raziskovalca se je skupina prabaltskih narečij oblikovala že v 3. tisočletju pred n. št., omenjena delitev na tri jezikovne skupine pa naj bi sledila sredi prvega tisočletja pred našim štetjem. Začetni datum je seveda le domneven.

Prikaz Mažiulisa ustreza novi kronologiji jezikovnega dogajanja na področju praslovansščine, do katere so se dokopali neodvisno drug od drugega različni jezikoslovci in je že sprejeta. Tako datirajo prvo palatalizacijo goltnikov, ki so jo doslej postavljali na konec prvega tisočletja pred našim štetjem, sedaj v 5. do 6. st. n. št.. Mono-

Slika 2. Shema ločitve baltskih in slovanskega jezika iz prabaltske (balto-slovanske) narečne zveze (po Mažiulisu preko Okulicza, delo navedeno v seznamu literature, Abb. 2).

ftongizacija diftongov, ki so jo doslej datirali na prelom šestja, sedaj pade v 6. st. n. šestja. Druga palatalizacija, ki so jo doslej postavljali v 1. st. n. št., je sedaj datirana v 7. st., in premik likvid je prestavljen iz sredine 1. tisočletja n. št. na začetek 9. st. Na podlagi teh sprememb v časovnem opredeljevanju postavljajo razdelitev praslavskega jezika na vzhodno, zahodno in južno skupino večinoma v čas po drugi palatalizaciji, torej v 7. st. n. št.

Te časovne spremembe in nova usklajitev jezikovnih dogajanj na baltoslovanskem jezikovnem področju imajo obsežne posledice za rekonstrukcijo etnogeneze obeh ljudstev. Večina sedanjih hipotez namreč izgubi svojo podlago oz. jih je potrebno temeljito preveriti. Potrebno je tudi spremeniti kronologijo stikov obeh baltskih in praslavske z drugimi jezikovnimi skupinami. Posebno pomembna je ugotovitev, da se je praslavski jezik razdelil pozneje, istočasno na tri skupine. To je bila posledica ozemeljske razširitve Slovanov v 5. do 7. stoletju. Pred 7. st. naj bi bil praslavski jezik enoten, brez predhodnih narečnih razlik, kar v skladu s temi mnenji

kaže, da so pravi Slovani naseljevali pred začetkom velike razširitve enoten in razmeroma majhen prostor, kajti za njihov jezik je bila značilna velika notranja enotnost.

Znotraj obeh baltskih skupin, zahodne in vzhodne, pa je nasprotno postalo že prej opazno notranje razlikovanje. Zahodna baltščina je obsegala gotovo že sredi prvega tisočletja najmanj 4 narečne skupine: sambijsko (prusko), galindsko, sudavsko (jatvinško) in kuronsko. Zgodovina razlik v vzhodnobaltskem jeziku je bolj zapletena, kajti obsega mnogo večje področje, na katerem so se le na njegovem severozahodnem delu, v današnji Litvi in Letoniji do danes ohranili živi jeziki. Jezikovni razpad ob zgornjem Dnjepru in zgornji Oki je v luči ohranjene hidronimije zelo nejasen. S tega področja so namreč Slovani pregnali Balte konec 1. tisočletja n. št. Na letovlitskem področju pa je prišlo v 1. tisočletju do večkratnih sprememb plemenskih struktur in do spajanja plemenskih skupin ob obeh oseh: Njemnu za poznejšo litavsko skupino in Dvini za letonsko. Te spremembe so morale biti povezane z gospodarskimi, družbenimi in kulturnimi, pa tudi narečnimi.

2.1.3. Nastanek slovanskih jezikov

Začetki slovanskih jezikov so še vedno nejasni in o njih obstajajo le negotove hipoteze. Problem indoevropske podlage, na kateri se je oblikoval praslavski jezik, tudi še ni nedvoumno dokumentiran. Deloma se zdi prepričljiva hipoteza T. Lehra-Spławińskiego, da je bil odločilnega pomena venetski (to je staroevropski) vpliv na izločitev praslavskega jezika iz protobaltskega. Njegovo utemeljevanje s premikom venetskega superstrata na genetsko praslavsko področje, kar poskuša utemeljiti z nejezikoslovnimi dokazi, z razširitvijo lužiške kulture, se ne zdi povsem prepričljivo. Lahko bi se strinjali z Z. Gołąbom, da je bil ta potek ravno obraten, in da je razširitev "Praslovanov" s področja Dnjepra proti zahodu pripeljala do nastanka praslavskih narečij na staroevropskem substratu, ali pa, kar se tudi zdi mogoče, je prišlo do tega zaradi mešanja skupin ljudi obeh narečij.

V tem pogledu je še večjega pomena ugotovitev jezikoslovcem, da je slovansko besedišče zelo močno povezano z italjskim jezikom, baltsko nekoliko manj, pri čemer pa

ne najdemo ustreznosti v slovnični zgradbi teh jezikov, kar priča o srečanju dveh narečnih skupin, ki sta imeli že razvito jezikovno zgradbo.

Odličen pregled možnosti jezikoslovja in njegovih dosežanj dognanj na področju lokalizacije prvotnih slovanskih bivališč je objavil K. Miodowicz (1984). Na nov način osvetljuje jezikovne vire, pri čemer jih je kar najbolj jasno in verodostojno oddelil od mnenj, ki niso bila dovolj utemeljena. Preverjeni jezikoslovni podatki govorijo s tega vidika bolj o vzhodni pradomovini Slovanov. V zadnjem času jezikoslovci opozarjajo na neizogibnost bistvene pomladitve dosedanje kronologije zgodneslovanskih fonetičnih procesov, kar postavlja pod vprašaj izsledke nekaterih obdelav, ki so jih doslej na splošno izrabljali v historični literaturi. Mimogrede naj poudarimo dejstvo, da je jezikoslovje pri absolutnem datiranju jezikovnih sprememb v celoti odvisno od interpretacije historičnih pričevanj, in posredno - skozi te druge - prav tako tudi od arheoloških. Zato je za sedaj treba še vse poizkuse samostojne kronologije posameznih stopenj razvoja jezika Slovanov in njihovih prednikov pred sredino 1. tisočletja n. št. imeti za obešene v praznino.

Nova jezikoslovna kronologija je spodbudila tudi nova razmišljanja. Češki arheolog Z. Váňa je oblikoval nov pogled na etnogenezo Slovanov. Meni, da so od velikih indoevropskih skupin Slovani edini, katerih ime je poznano šele od propada rimskega cesarstva; mnenje, da je pri njih pač prišlo do spremembe imena, ne daje zadovoljujočega pojasnila, še zlasti, če upoštevamo razmeroma ustaljeno poimenovanje ostalih velikih etničnih skupin. Za nasprotujoče si zgodovinske, arheološke in jezikovne razlage obstaja le ena logična razlaga: kot strukturno-etnična celota v podobi, kot jo poznamo od 6. st. n. št., Slovani v preteklosti še niso obstajali. Tedaj so bili še v zapletenem toku etnogeneze, ki je dosegla vrh šele v zadnjih stoletjih rimskega obdobja in se je dokončala šele tik pred začetkom velikih preseljevanj, ki jih lahko imamo za znamenje zaključka celotnega procesa. Od članov velike indoevropske družine so se Slovani oblikovali kot zadnji in tako nastopili v 6. st. kot enovita jezikovna skupina. To dejstvo govori proti mnenju o njihovem samostojnem razvoju že v bronasti ali železni dobi, kajti ta bi se moral izraziti nedvomno že pred zač-

tkom preseljevanj z izrazitim jezikovnim razlikovanjem. Glavni pogoj za trojno razdelitev je bil pač izpolnjen šele tedaj, ko so zasedli nova naselitvena področja v času preseljevanja ljudstev, pri čemer so nacionalni jeziki izpričani šele v visokem srednjem veku.

Novo ljudstvo je nastalo v obdobju rimskega cesarstva ob mejah več velikih indoevropskih skupin, ki jih izpričujejo viri: Germanov na zahodu, iranskih Sarmatov na vzhodu, Baltov na severu, Keltov, Tračanov in mogoče tudi Ilirov na jugu. Zelo velik pomen pri nastanku slovanskega ljudstva pa je imela baltska sestavina, katere vodna imena segajo daleč proti vzhodu in jugu, tako npr. celo na področje slovanskega, korčakovskega tipa iz 6. do 7. st. n. št.

Enotno omenjanje slovanskega jezika v pisanih virih iz 6. st. do 8. st. je mogoče razumeti kot dokaz za enotni slovanski jezik, ki ga lahko imamo za izraz zaključenega poteka spajanja na stičnem področju med Balti, Germani in Iranci (z glavnim baltskim deležem).

2.2. Antropologija, palinologija, dendrokronologija

Že v zgodnejših obdobjih je bilo antropologom jasno, da so Slovani, kar se tiče fizičnih oblik njihovega izgleda, zelo neenotna tvorba. Tako Zahodni Slovani pripadajo npr. tipičnim predstavnikom srednjeevropske rase, medtem ko prištevajo npr. Bolgare k južni veji evropoidov. Pri vzhodnoslovanskem plemenu Vjatičev pa so po kranioološki plati izazito zastopane prvine, ki so značilne za Vzhodne Ugrofince. T. I. Alekseeva in V. P. Alekseev domnevata, da je bila vloga starejših podlag pri izoblikovanju južnih Slovanov mnogo pomembnejša, kot pa je bilo to na vzhodni meji naselitve slovanskih plemen. Najbolj verjetno izhodišče razvoja Slovanov po antropološki plati vidita v morfoloških potezah ljudi z vrvičasto lončenino in ljudi z zvončastimi čašami na ozemlju Češkoslovaške in v Porenju.

Danes se večina antropologov strinja, da je bila pradomovina slovanskih plemen na področju, kjer se je stikala severoevropoidna dolgoglava svetlo pigmentirana rasa z dolgoglavo temno pigmentirano.

Obetajočo možnost predstavlja palinološka (cvetnega prahu) analiza, ki ugotavlja sorazmerno stabilnost poselitve posameznih mikroregij. Poleg tega ima precejšnje možnosti rekonstrukcije nekaterih prvin poljedelstva. Glede na nenavadno pomembno vrednost, ki ga dajejo izsledkom pelodnih analiz za datiranje začetkov prihoda Slovanov na nova ozemlja, je treba zelo ostro postaviti vprašanje verodostojnosti vsake ekspertize, ki dokumentira bivanje ali prekinitev prebivalstva sredi 1. tisočletja n. št. v posameznih mikropodročjih. Nezaupanje lahko vzbuja okoliščina, da na zelo važnem področju rekonstrukcije zgodovine prevladuje kot "zanesljivo" prevzemanje izsledkov raziskav splošnih (nehistoričnih) področij znanosti. V prihodnosti bodo nedvomno velik pomen dobile dendrokronološke raziskave.

2.3. Zgodovina

Namen tega razdelka je pokazati arheološko najbolj priljubljene pisane vire, ki jih arheologi uporabljajo pri svojih razlagah najstarejše slovanske zgodovine.

Prve opise nekaterih predelov Evrope dolgujemo Grku Herodotu iz Halikarnasa, ki je deloval v 5. st. pred našim štetjem. Ta je opisal Skite na področju današnje Ukrajine ter njihove sosedje, med drugimi Neure in Budine na severozahodu. Sporočilo Plinija Starejšega se omejuje na omembo Venedov v porečju Visle. Kornelij Tacit je v svoji *Germaniji* iz leta 98 n. št. opisal ljudstva, ki so prebivala na ozemlju med Renom ter Sarmati in Dačani. Najprej je opisal plemena na severu in zahodu nato pa Svebe, ki so zavzemali velik del Germanije od Donave pa do bivališč Estov na jantarnih obrežjih Svebskega morja - to je Baltika. Opis je končal s podatki o Peucinih - Bastarnih, Venetih in Fenih. Pri tem je postavil vprašanje, ali naj ljudstvo Venetov prišteva Germanom ali Sarmatom. Pravi, da *bi jih raje štel h Germanom, ker grade hiše in nosijo podolgovate ščite ter radi in to urno pešajo. Vse to jih razlikuje od Sarmatov, ki žive na vozu in konju.*

Ko je v 2. st. n. št. Klavdij Ptolemej izdeloval v egiptovski Aleksandriji atlas sveta, je razdelil ta področja na Germanijo in evropsko Sarmatijo, ki ji je postavil meje na Visli. Kot prvega od mnogoštevilnih ljudstev Sarmatije je omenil Venede, ki prebivajo ob Venedskem zali-

vu Sarmatskega oceana - to je Baltika. Hkrati pa omenja tudi Venedske gore, ki jih pogosto razlagajo kot Karpatte. Razumevanje Ptolemejevih podatkov o Venedih z Lugijci na zahodu (med Odro in Vislo) ter Budini na vzhodu (v porečju zgornjega Dnjepra) tako pokriva isto področje kot Veneti po Tacitovem opisu.

Drugi avtorji s področja rimskega cesarstva nam sporočajo le zelo skope podatke. Po mnenju nekaterih raziskovalcev ime *Venedi-Veneti* v tem času in prostoru nesporno že pomeni Slovane. Dejstvo pa je, da tega imena Slovani nikoli niso uporabljali sami zase. Zato se poimenovanje *Slovani* (grško *Sklavinoi*, latinsko *Sclaveni*) ustali v pisanih virih šele na prelomu starega in srednjega veka. Dialogi bizantinskega pisca Pseudo Cezarija iz 5. st., spisani v maloazijski Kilikiji, omenjajo Slovane blizu Donave, toda opis njihovega življenja je tako poln domišljije, da so jih Bizantinci tedaj očitno še zelo slabo poznali. Zlasti Prokopij omenja v 1. polovici 6. st. Sklavine in Ante, ki so vznemirjali meje Bizanca. Na položaj kratko pred letom 500 pa se nanaša opis Ostrogota Jordanesa, ki sporoča: "*Za njo (Donavo) je Dakija, zavarovana z visokimi gorami v obliki venca, na katerih levi strani, ki se razprostira proti severu, je od izvira Visle naseljeno mnogoštevilno ljudstvo Venetov. Njihova imena se sedaj sicer menjujejo po različnih rodovih in krajih, vendar se predvsem imenujejo Sloveni in Anti. Sloveni prebivajo od mesta Noviutinensis (=Noviodunum pri današnjem kraju Isacea v Romuniji) in jezera, ki se imenuje Mursianus (blizu Seretovega izliva v Donavo) do Dnjestra in na severu do Visle.*" To sporočilo bi si lahko razlagali tako, da se je veliko ljudstvo Venetov delilo na tri skupine: Venete, ki so prebivali ob Visli, Sklavene ob Donavi in Ante med Dnjestrom in Dnjeprom.

Pisani vir, ki naj bi izviral iz 7. st., Ravenatski (Anonimni) Geograf, je lokaliziral zibelko Slovanov na področje Skitije, "*od koder izvira začetek Sklavinov*". Ta podatek nima odločilnega pomena, kajti avtor je večinoma črpal podatke iz druge roke, pa tudi obširno področje Skitije ni bilo točno določeno (ležalo naj bi za porečjem Visle, ki naj bi tekla skozi deželo Sarmatov). Kljub temu pa daje podatek Anonimnega Ravenata edini izmed obvestil iz 6. - 7. st. neposredni namig na področje, s katerega izvirajo Slovani.

3. Balti

Očitno je, da etnogeneze Slovanov ne moremo razumeti, ne da bi upoštevali tudi deleža Baltov v njej. Balto-slovanskim raziskavam se po arheološki plati poglobljeno posveča poljski arheolog Jerzy Okulicz.

3.1. Razvoj kultur ob Baltiku

Ob koncu neolitika in na začetku bronaste dobe (prelom 3. in 2. tisočletja pred našim štetjem ter prva polovica 1. tisočletja pred n. št.) so bile na ozemlju vzhodno od Visle številne s področjem vrvičaste lončenine povezane skupine. Te predstavljajo samostojno, ali pa pomešano s prejšnjimi skupinami glavničaste in jamičaste lončenine ter Narwa kulture, mozaik z različnimi mešanimi lastnostmi in z različno stopnjo vplivov drugih srednje in jugovzhodnoevropskih kultur. Od teh kulturnih skupin se kažejo le štiri v luči arheoloških virov kot sledovi ustaljenih skupnosti s stilistično določeno kulturo in zaključenim poselitvenim področjem. To so: rzucevska kultura, ki se je razvila v drugi polovici 3. tisočletja pr. n. št. ob vzhodni obali Baltika, med Vislo in Njemnom, ter nekoliko mlajše kulturne skupine; srednjednjeprška kultura, kulture bojnih sekir in fatjanovska kultura, ki so se razvile ob zgornjem in srednjem Dnepru, na Finskem, ob estonski obali ter med Volgo in Oko. Ljudstvo rzucevske kulture imajo nekateri arheologi za odraz prve izoblikovanosti Prabalto. Naselbine te kulture so izginile v 18. do 17. st. pr. n. št. Glavna smer odhoda je bil sever, področje današnje Letonije, Estonije in Finske. Tam se je razvila iz te kulture že omenjena kultura bojnih sekir.

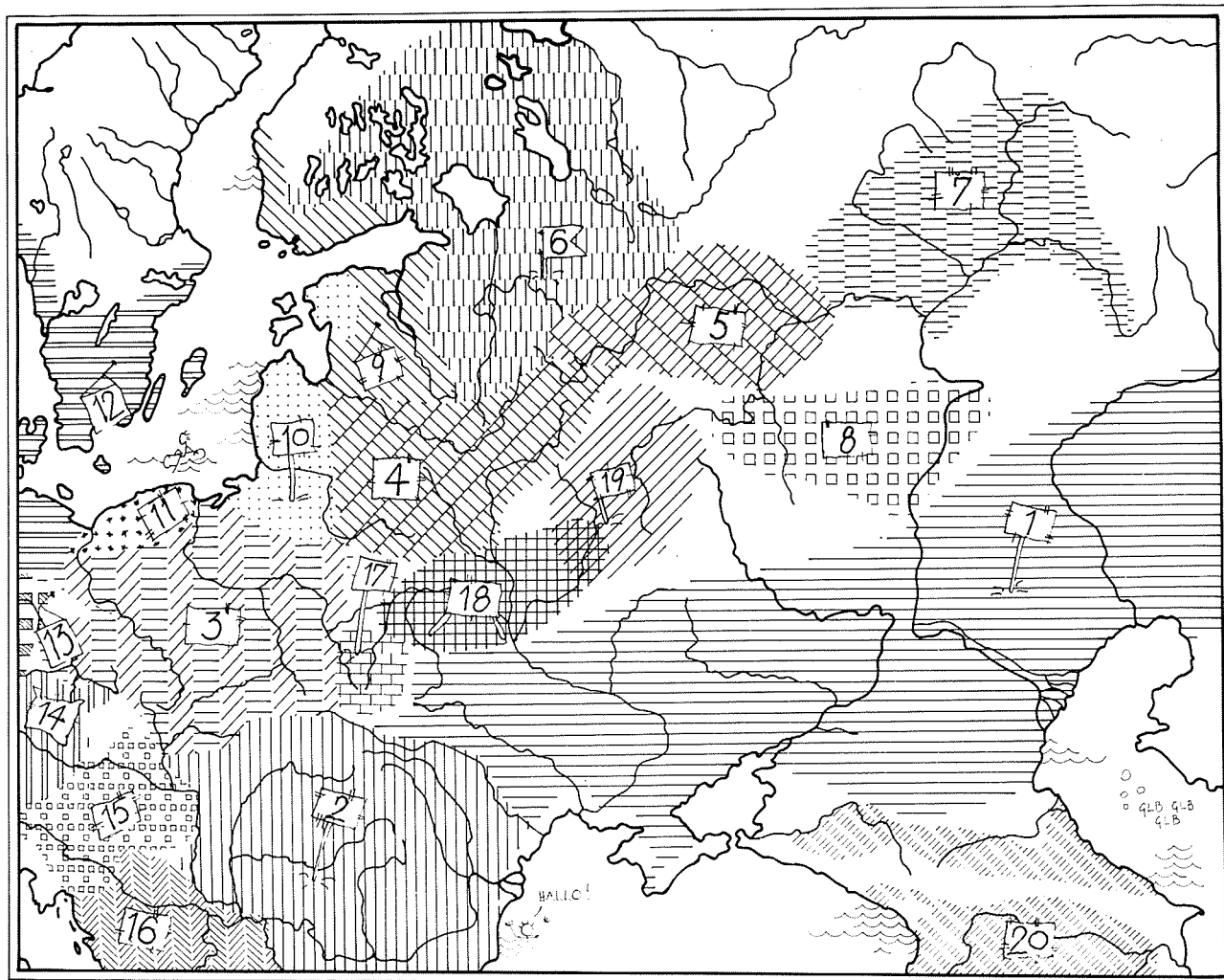
V bronasti dobi so jasno razpoznavne prvine fatjanovske in srednjednjeprške kulture v novo nastalih kulturnih skupinah gozdnatega področja v severovzhodni Evropi na poznejšem poselitvenem področju povolških Fincev kot tudi izven tega področja ob zgornji Oki, Dnjepru, Dvini in ob Njemnu. Južno mejno območje finske poseliteve in ozemlja južno od tam, kjer so prvine te kulture vidne, bi lahko bila istovetna z jedrom prebivalstva prabaltskoslovanskega narečnega področja. Nobena od dosedanjih hipotez, ki so bile zgrajene na prepričanju o indoevropski pripadnosti ljudstev kulturnega kroga vrvičaste lončenine, ni bila dovolj prepričljivo dokumentirana. Zato vzbuja resne pomisleke teza številnih leton-

skih in litvanskih arheologov o prabaltskem izvoru ljudstev rzucevske kulture. Ljudstva te kulture so se razpršila in tudi sama kultura se ni nadaljevala na prvotnih ozemljih, ki jih je naseljevala.

V bronasti dobi se je razvijala baltska poselitvena struktura med Vislo, Njemnom in na polotoku Sambiji jasno pod vplivom kultur unjetiškega in predlužiškega kroga, o čemer pričajo tamkajšnje kovinske najdbe. V tretji stopnji bronaste dobe se je oblikovala tako ob vzhodnem Baltiku kot tudi na polotoku Sambiji in ob izlivu Njemna posebna skupina lužiške kulture, katere značilna sestavina so bile gomile s številnimi grobovi. Med najdbami te kulturne skupine se mnogokrat pojavljajo bronasti predmeti, ki izvirajo iz srednje Evrope in južne Skandinavije. Poleg njih nastopajo vedno pogosteje njihovi domači posnetki, kar kaže na nastanek središča za predelavo bron na tem področju. Bron so gotovo dobivali v zameno za jantar. Razprostranjenost teh izdelkov razmeroma dobro določajo najdbe vzhodnobaltskih bojnih sekir in okrasne igle z vibastimi glavami iz sploščene žice. Živahno razvijajoča se baltska skupina lužiške kulture, bi lahko bila sled oblikovanja ljudstva, ki je prišlo sem iz srednje Evrope in je asimiliralo maloštevilnejše staroselce.

Nadaljnji kulturni razvoj na naselbinah ob Baltiku jasno kaže v poznejših stopnjah bronaste dobe obstoj krajevnih kulturnih pojavov, ki ločijo to področje od drugih skupin lužiške kulture. Preoblikovanje vzhodnopomorske skupine lužiške kulture v vzhodnopomorsko kulturo (kultura obraznih žar) zgodnje železne dobe je imelo izključno razvojni značaj, drugače kot na področjih južneje, ob Odri in Visli. Mislimo namreč lahko, da so tja prvine vzhodnopomorske kulture prenesli izseljenci od Baltika.

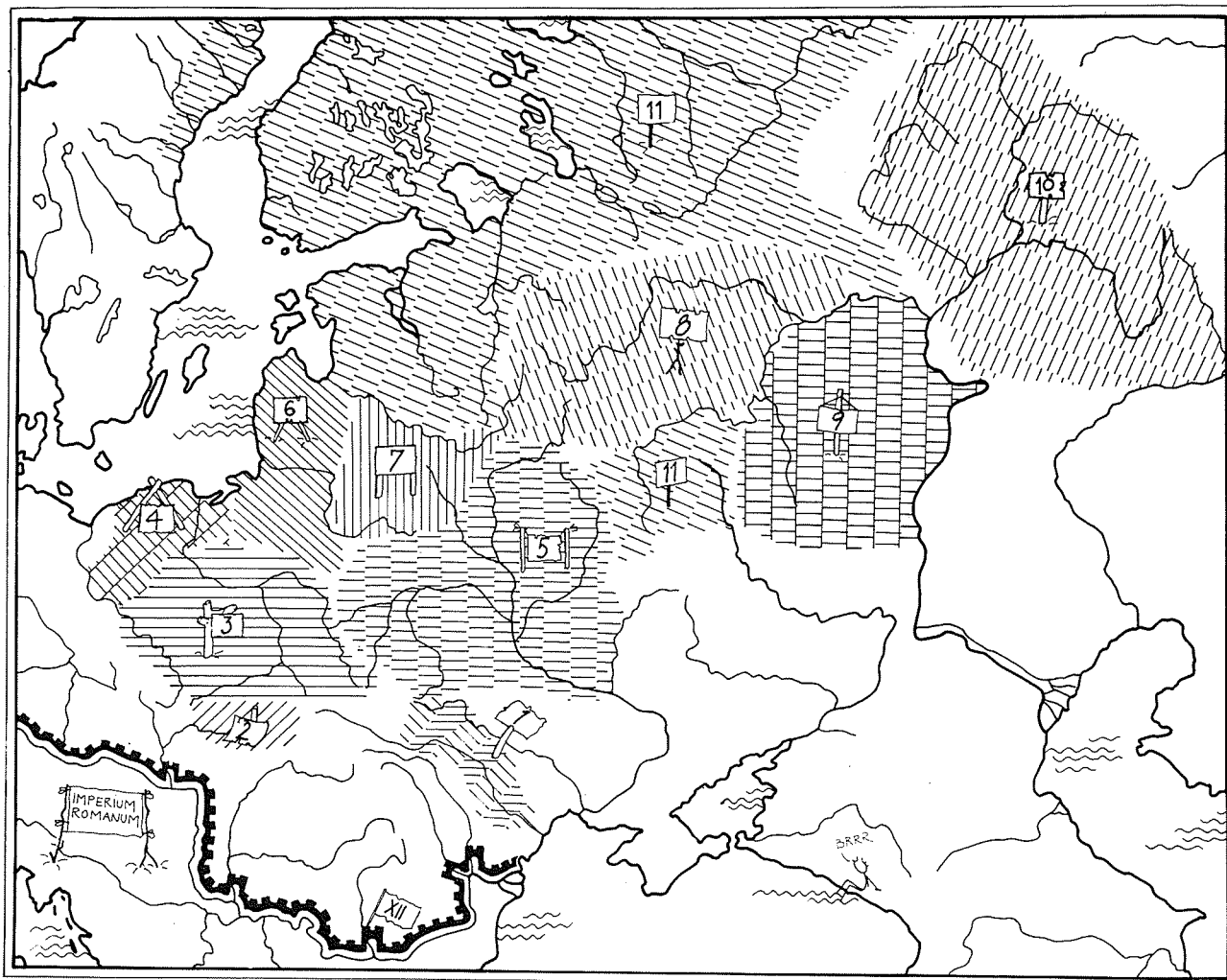
Še bolj jasno obstojnost poselitvenih struktur in kulturnih značilnosti izražajo arheološke najdbe na polotoku Sambiji in ob spodnjem Njemnu. Zgodnja lužiška gomilna grobišča, katerih tradicijo lahko izvajamo iz vzhodne Pomorske, tvorijo trdno prvino v kulturi sambijskih gomilnih grobišč pozne bronaste dobe, ki je bila pravzaprav obrobna skupina lužiške kulture. V halštatskem času (Slika 3) je nastala na tej podlagi krajevna sambijska skupina kulture zahodnobaltskih gomilnih grobišč zgodnje železne dobe. Zaradi nekaterih krajevnih zna-

Slika 3. 700 - 600 pr. n. št. 1 - Skiti, Sarmati; 2 - traške skupine, skupina Besarabi; 3 - lužiška kultura, platčnicka kultura; 4 - kultura črtaste lončenine in dnjepro-dvinska kultura; 5 - djakovska kultura; 6 - kultura tekstilne lončenine; 7 - ananinska kultura; 8 - gorodecka kultura; 9 - kultura Asva; 10 - kultura vzhodnobaltskih gomil; 11 - pomorjanska kultura; 12 - severna mlajša bronasta doba; 13 - kultura hišastih žar; 14 - zahodnohalštatski krog; 15 - vzhodnohalštatski krog; 16 - ilirski kulturni krog (glasinska kultura); 17 - visocka kultura; 18 - milogradska kultura; 19 - juhnovska kultura; 20 - kolhijska kultura in različne zakavkaške kulture; (po: *Nástin evropského pravěku*. - Praehistorica 9, Praha 1982, Mapa 18).

čilnosti se je že od samega začetka jasno razlikovala od drugih skupin te kulture. Neposeljeni prostor jo je ozemeljsko ločil od njih. Med najdbami sambijske skupine vzbujajo pozornost tiste, ki so keltskega ali kelto-ilirskega izvora, od katerih izvirajo najstarejše iz 2. st. pr. n. št. Ta skupina preide v drugi polovici 1. st. n. št. brez opaznih sprememb ozemeljskega obsega in brez preoblikovanja poselitvene strukture v sambijsko kulturo rimskega cesarskega obdobja (Slika 4). Predstavljala je

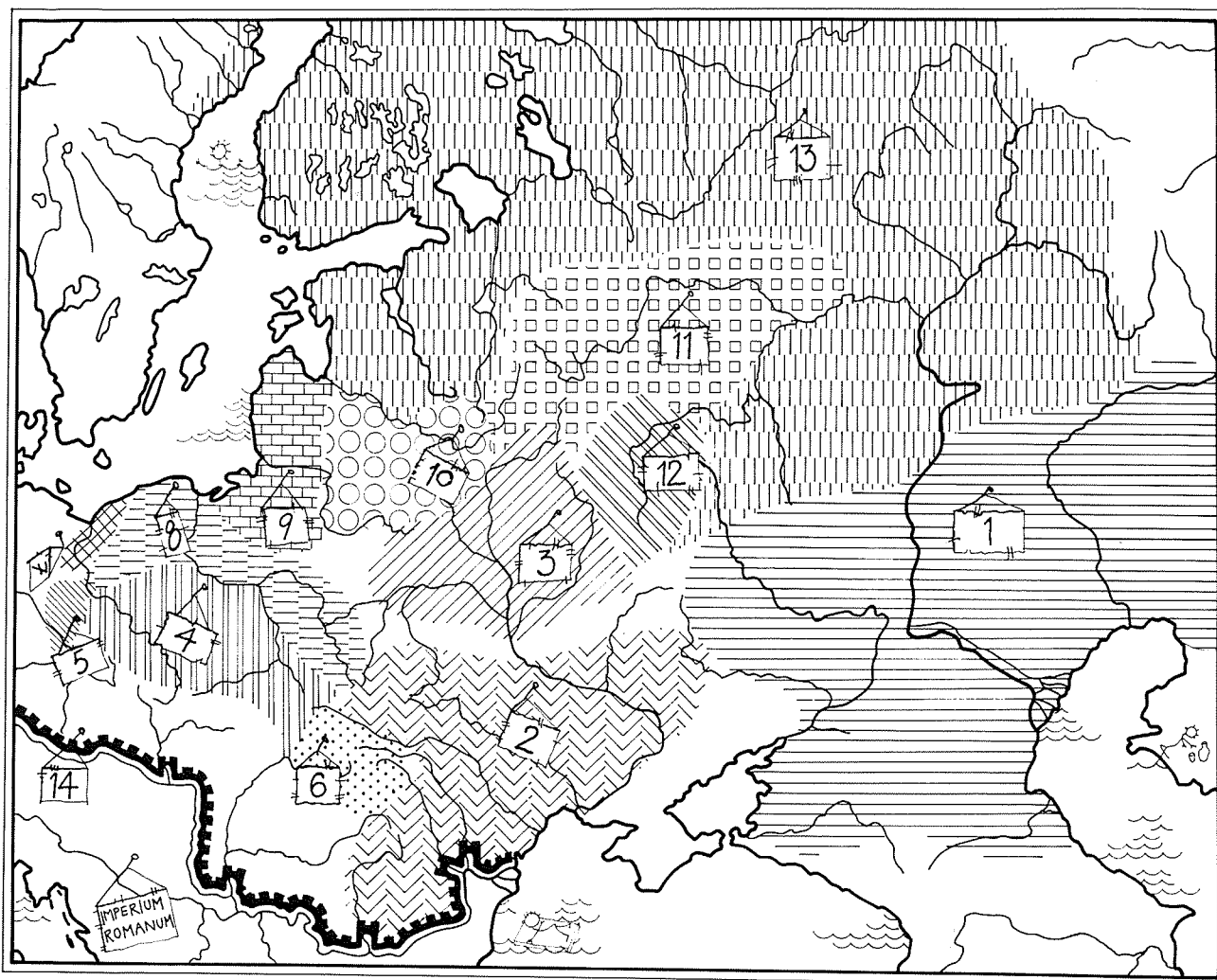
pravo središče zahodnobaltske kulture in imela jasne povezave z rimskimi obdonavskimi provincami, kar se je kazalo pri uvozu nakitnih predmetov in kulturnega stila. Med drugim so prevzeli zelo značilni ženski pas noriško-panonskega tipa in druge prvine ženske noše. To kaže na neposredno delovanje kulture rimskih obdonavskih provinc na sambijsko kulturo. Ta vpliv je bil močnejši kot pa na kulture s področja Visle, Odre, in Labe, ki so se razvijale bistveno bliže rimskemu limesu.

Slika 4. 0 - 100 n. št. 1 - lipicka kultura; 2 - puchovska kultura; 3 - przeworska kultura; 4 - wielbarska kultura; 5 - zarubinecka kultura; 6 - kultura baltskih plemen; 7 - kultura črtaste lončenine (Balti); 8 - djakovska kultura (ugrofinska plemena); 9 - gorodecka kultura (ugrofinska plemena); 10 - pjanoborska kultura (ugrofinska plemena); 11 - kultura ugrofinskih plemen; XII - rimski limes (po: *Nástin evropského pravěku*. - Praehistorica 9, Praha 1982, Mapa 21).

V 2. st. n. št. je sambijska kultura izgubila svoje široke povezave, ker je bila zaradi gotskega preseljevanja, ki je šlo iz Pomorjanske v jugovzhodni smeri, prekinjena jantarna pot. Arheološko smer tega preseljevanja najdemo v tako imenovani wielbarski kulturi (nekdanji goto-gepidski), ki kaže zelo značilno razprostranjenost

(Slika 5). Sestavlja jo ozek pas od spodnje Visle preko severne Mazovije, Polesja in Volinije. Ljudstva te kulture so prevzela nadzor nad jantarno cesto in ločila celotno zahodno baltsko področje od neposrednega vpliva rimskih donavskih provinc. V tem času so prevzele stil sambijske kulture naselbine s področja Mazurskih jezer,

Slika 5. 300 - 400 n. št. 1 - sarmatske kulture; 2 - črnjahovska kultura; 3 - kijevska kultura; 4 - przeworska kultura; 5 - luboszycka kultura; 6 - kultura karpatskih gomil; 7 - dębczynska kultura; 8 - wielbarska kultura; 9 - kultura baltskih plemen; 10 - kultura črtaste lončenine (Baltí); 11 - djakovska kultura; 12 - moščinska kultura; 13 - kultura ugrofinskih plemen; 14 - rimski limes (po: *Nástin evropského pravěku*. - Prachistorica 9, Praha 1982, Mapa 22).

zahodne in srednje Litve in Letonije. Tako se je začel dolgi postopek kulturnega spajanja zahodnobaltških in leto-litvanskih ljudstev, ki je trajal neprekinjeno v zgodnji srednji vek.

Na podlagi razčlenitve jezikoslovnih in arheoloških

virov, je J. Okulicz postavil sledečo hipotezo: v drugi in tretji stopnji bronaste kulture so se začela naseljevati na jantarni obali Baltika - po propadu naselbin rzucevske kulture - srednjeevropska ljudstva, ki so bila povezana z unjetiškimi kulturnimi krogi. Ta ljudstva bi lahko uporabljala staroevropska narečja, ki so bila povezana s

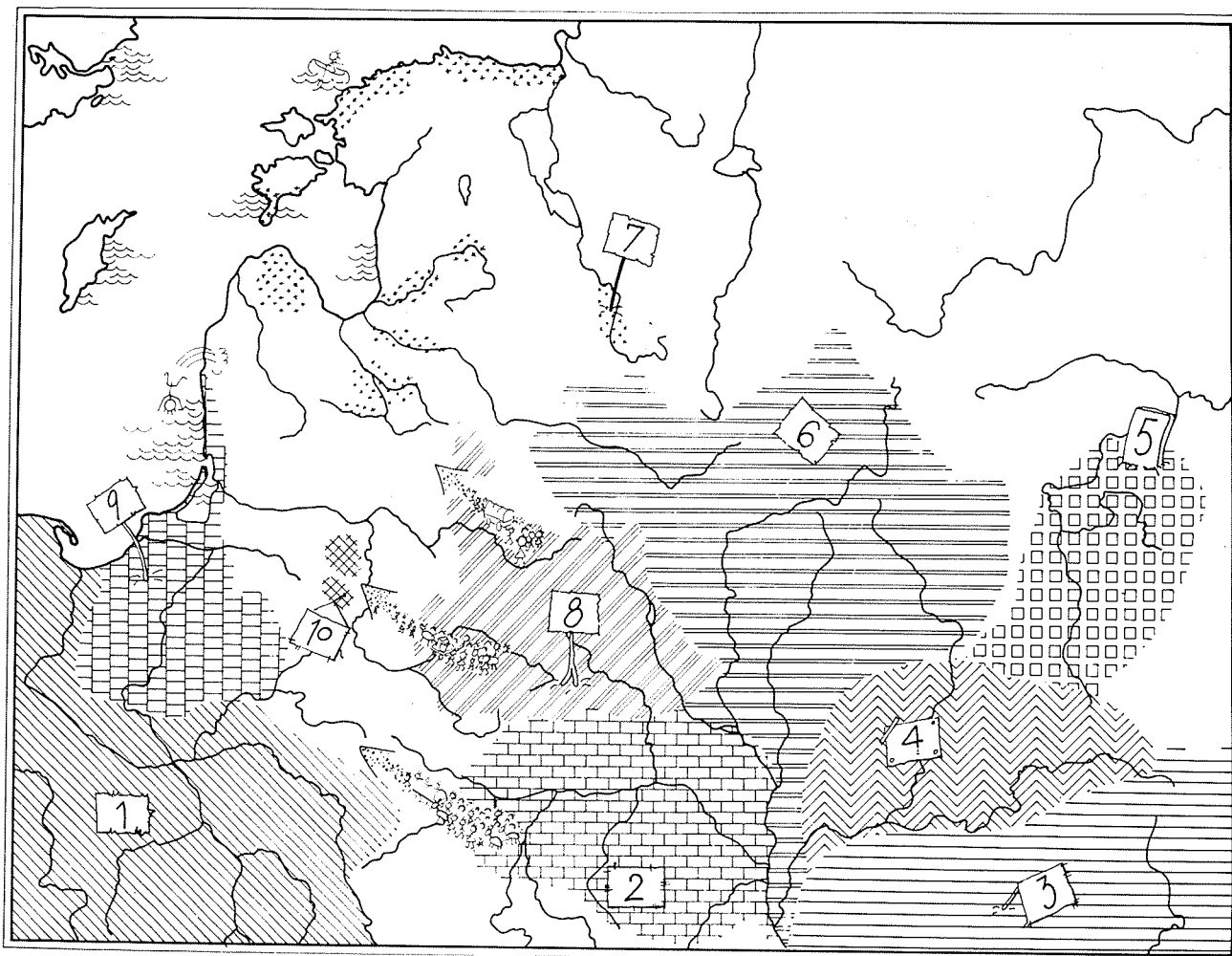
praitalščino ali ilirovenetščino. Poznejše razseljevanje ljudi različnih skupin lužiške kulture, ki je bila narečno in kulturno zelo pestra, je osamilo ta staroevropska ljudstva ob baltski obali od celotne italo-keltske narečne skupine. Zaradi spajanja so tvorila ta, na vzhodnem Pomorjanskem naseljena, ljudstva etno-jezikovno skupino, ki je preživela ob spodnji Litvi do začetka n. št. pod imenom, kot ga je zapisal v 2. st. Ptolemej, *Venedi*. Ostanek njihovega jezika predstavlja zato razmeroma enotna skupina arhaičnih vodnih imen, ki so jo zabeležili na vzhodnem Pomorjanskem. Drugi etnojezikovni skupnik, ki je povezan s staroevropskimi vodnimi imeni, se je razvil v istem času na polotoku Sambiji in ob izlivu Njemna. Nadaljnji kulturni razvoj sambijske poselitvene skupine daje razmeroma številne dokaze o njegovi povezavi s področji ob koncu velike jantarne ceste v času rimskega cesarstva in o tem, da ga vzporejamo z "*Aestiorum gentes*", ki jih omenja Tacit. Obe skupini - *Venedi* in *Aesti* sta preživeli ob obali Baltika zaradi značilne zemljepisne in gospodarske situacije do začetka n. št. in sta se dolgo zoperstavljali, da bi se pomešali z drugimi sosednjimi etno-jezikovnimi skupinami. Težko je rekonstruirati nadaljnjo zgodovino pomorjanskih *Venedov* v 2. do 5. st. n. št., *Aesti* pa so se gotovo baltizirali med 2. in 6. st. n. št. in izgubili svoj jezik. Ime je kljub temu preživelo in se je razširilo na celotno skupino zahodnih Baltov. Zapustili so jasno staroevropsko toponomastiko kot drugod, kar potrjuje mnenje o trajanju njihovega arhaičnega jezika, ki je bil v drugih področjih Evrope že dolgo izbrisan. Tak prikaz dokazuje tudi domnevo o poznem prihodu Baltov na baltsko obalo.

3.2. Razvoj Baltov

Odgovor na vprašanje o izvoru prabaltske narečne skupine ni lahek, predvsem zaradi slabe arheološke raziskanosti področja z baltskimi vodnimi imeni. Iz dosedanjih analiz arheoloških virov sledi, da kaže to področje poselitveno in kulturno stabilnost po propadu srednjednjeprske in fatjanovske kulture sredi 2. tisočletja pr. n. št. do konca bronaste dobe. Najpomembnejše naselbine iz tega časa so ugotovili ob srednji Volgi in Kami, vendar naj bi jih bilo treba povezovati z ugrofinskimi etnojezikovnimi skupinami. Nasprotno pa so ob

srednjem in zgornjem Dnjepru ugotovili le malo sledov komarovske in sošnicke kulture, ki so bili stilistično povezani s trzciniecko kulturo na področju Visle. Posebno zanimiva je sošniccka kultura, katere obseg omejujejo na jugu reke Pripjat, Desna in Sejem, na severu sega do zgornjega Dnjepra in se pokriva z največjo gostoto starih baltskih vodnih imen. Po najnovejših ugotovitvah je preživela, s temi kulturami povezana, naselitev do začetka 1. tisočletja pr. n. št. Glede na sorodnost s trzciniecko kulturo na področju Visle se zdi mogoče, da je sled etno-jezikovne skupnosti, ki se je izoblikovala na mejnih področjih staroevropskega in severnega jezikovnega področja. Sredi 1. tisočletja pr. n. št. sta se na tej podlagi izoblikovala dva kulturna kroga: milogradska kultura ob srednjem in zgornjem Dnjepru in ob Pripjatu ter juhnovska kultura ob Desni (Slika 6).

Za obe kulturi so značilne: gosta poselitev, za tisti čas visoka razvojna stopnja tehnike in obrti ter, kar je bilo s tem povezano, močno razvite vezi družbene skupnosti. Zelo velik pomen za njun razvoj so imeli tesni stiki s prebivalstvom skitskega kulturnega kroga. Tesno kulturno sorodnost lahko opazimo z gorodiščnim kulturnim krogom, še posebno s kulturo gorodišč ob zgornji Oki in s kulturo črtaste (Strichkeramik-Kultur) lončenine. Nastanek kulture črtaste lončenine, ki se je razvila severno od Berezine ob zgornjem Dnjepru, doslej še ni pojasnjen. Zdi se, da ima zgodnja stopnja te kulture značaj milogradske kulture, kar kaže, da bi sprva lahko bila obrobna skupina te kulture, ki pa je v zadnjih stoletjih pr. n. št. prevzela svoje značilne posebnosti. Od srede zadnjega tisočletja pred n. št. kažejo kulture Dnjepra zgodnje železne dobe stalno premikanje v smeri proti severozahodu, kar bi lahko pomenilo postopno premaknitev poselitve iz doslej slabo poseljenih področji ob zgornji Dvini in Njemnu. Ob izvirihih teh rek se je v tem času oblikovala še slabo raziskana skupina dnjepro-dvinske kulture, ki je poznana tudi pod imenom kultura Smolenskega gorodišča. Ta skupina sestavlja skupaj z gorodiščno kulturo ob zgornji Oki in s kulturo črtaste lončenine krog gradiščnih kultur, ki so se razvijale na področju s starimi baltskimi vodnimi imeni. Severno in vzhodno od tega kroga sta se razvili kulturi djakovskih gradišč: kulturi Gorodec in Pianobor, ki sta bili nedvomno povezani s finskima etno-jezikovnima skupi-

Slika 6. Ljudstva in arheološke kulture v severovzhodni Evropi okrog 300 pr. n. št.: 1 - pomorjanska kultura zvončastih grobov; 2 - milogradska kultura; 3 - stepske kulture; 4 - juhnovska kultura; 5 - kultura gradišč zgornje Oke; 6 - dnjepro-dvinska kultura; 7 - baltski Finci; 8 - kultura črtaste lončenine; 9 - kultura zahodnobaltskih gomil; 10 - skupina Suwalki (po: *Die Balten. Die nördlichen Nachbarn der Slawen.* - Freiburg 1987, Karte 1).

nama. Za južno mejo tega kroga so živele v gozdni stepi in stepskih predelih Ukrajine skupine skito-indoiranskih nomadov in gotovo dako-tračanskih kmetov na področju desno od Dnjeptra. Širok pas neposeljenega ozemlja jih je ločil od področja lužiškega kulturnega kroga in pozneje od pomorjanske skupine in skupine zvončastih grobov.

Zdi se, da pri sedanjem stanju raziskav lahko imamo obravnavani kulturni krog področja s prebivalstvom razmeroma enotnega kulturnega značaja, ki je živelo v

več ločenih poselitvenih skupinah, za istovetnega s področjem prabaltsko-slovanskega narečja. Ta domneva je seveda le ena od najbolj verjetnih. Po teoriji V. Mažulisa naj bi prišlo v 5. st. pr. n. št. do istočasnega razpada, oziroma izločitve iz narečne celote, treh etno-jezikovnih skupin: zahodnobaltske, vzhodnobaltske in slovanske. V luči arheoloških raziskav je ta situacija jasna in razmeroma dobro razpoznavna, čeprav pravilnost njene razlage zavisi od pravilnosti prej navedene hipoteze.

Na začetku našega štetja najdemo zahodne Balte - Galinde in Sudave - na področju Mazurskih jezer med spodnjo Vislo, Pregolo in srednjim Narevom. Njihovi severni sosede so bili Aesti. Oba podatka sta nam znana iz antičnih virov. Iz analize arheoloških virov pa sledi, da se je oblikovala v 3. do 5. stopnji bronaste dobe lokalna mazurska skupina lužiške kulture zahodno od velikih Mazurskih jezer. Kaže zelo jasne skupne poteze s krajevnimi skupinami lužiške kulture, ki so se razvile ob srednji Visli. Njen nastanek je gotovo v povezavi s premikom naseljencev z juga, iz Mazovije in Kujavije, na slabo naseljeno in deloma celo povsem neobljudeno področje Mazurskih jezer. V halštatskem obdobju lahko opazujemo izrazito spemembo poselitvene strukture in kulture. Pojavijo se nove oblike naselbin - majhna obrambna gradišča, ki so bila značilna za pravo milogradsko kulturo in druge kulture gozdnatega področja v vzhodni Evropi. Njihovo zgodnje razvrščanje v skupine je opaziti v vzhodni Mazuriji, kjer se pojavljajo tudi gomilna grobišča z oblikami, ki so bile značilne za poleško skupino milogradske kulture. Istočasno se pojavljajo pri lončenini, poleg lužiških oblik, posode s stožčastim dnom, ki so značilne za zgodnje obdobje te kulture. Kmalu za tem, gotovo v obdobju halstat D, so opustili velika grobišča lužiškega tipa v prid majhnim skupinam gomilnih grobov, katerih zgradbo so prevzeli od sambijske skupine. Tako je torej nastala nova kulturna skupina - kultura zahodnobaltskih gomilnih grobišč. Njene najpomembnejše značilnosti so se povezovale z omenjenimi vzhodnimi prvini pa tudi z lužiško tradicijo, kar se odraža v nadaljevanju oblik kovinskih predmetov, v manj pomembnih značilnostih lončenine in tudi v poljedelstvu ter živinoreji, ki sta bili značilni za lužiško kulturo.

Opisane poselitvene in kulturne spremembe lahko razlagamo kot sledi premika skupin ljudi s prabaltskega področja milogradske kulture na "staroevropsko" oziroma "ilirsko" področje lužiške poselitve. Nova plemenska struktura, ki se je razvila, izraža potek spajanja staroselskega prebivalstva s prišleki, ki so vpeljali svoje narečje v oblikujoči se zahodnobaltski jezik. Danes ni več nobenega dvoma, da je imela kultura zahodnobaltskih gomilnih grobišč zgodnje železne dobe pri zaporednih spremembah plemenske strukture v času rimskega cesarstva nepretrgano nadaljevanje v zahodnobaltski kulturi (Slika

4). Te spremembe, ki so bile gotovo povezane z iskanjem novih naselitvenih področij tvorcev przeworske in oksywske kulture ter z umikom dotedanjih prebivalcev iz zahodnih in južnih mejnih področij, so pripeljale do obsežne koncentracije naselbin na področju velikih Mazurskih jezer. Konec 2. st. n. št. so se ozemljsko razširili tako, da so poselili neobljudena področja na vzhodu, kjer je nastala Suwałki naselitvena skupina, iz katere se je pozneje razvila plemenska skupina Sudavov - Jatvingov. Ptolemejevi Galindi so preživeli na zahodu področja Mazurskih jezer pod svojim lastnim imenom v zgodnji srednji vek. Iz njih sta se razvili dve samostojni plemenski skupini: Barti in Sasini.

Sambijska kultura je ostala v svoji zgodnjecesarški obliki do začetka 3. stoletja. Potem se je zaradi spajanja preoblikovala v skupino zahodnobaltske kulture poznega obdobja rimskega cesarstva. Šele konec 5. st. so se izselile iz prenaseljenega polotoka Sambije velike skupine naseljencev proti zahodu. Ta ljudstva so prevzela področja vzhodno od Visle, ki so jih zapustili Vidivarii, in ustvarila vrsto novih plemenskih skupin. Te na splošno poznamo kot Este ali Pruse. Lahko domnevamo, da so glede jezika že postali baltski nasledniki staroevropskih Aestov.

Medtem se je razširila naselitvena skupina s področja ob spodnjem Njemnu, ki je bila blizu sambijski kulturi v prvih stoletjih našega štetja, s svojimi ozemlji na vso zahodno litvansko obalo do Vindave. Na ta način sta nastali poznejši plemenski skupini Skalov in Kurov. Po arheoloških virih lahko domnevamo, da je preseljevanje ljudstev s področij ob spodnjem Njemnu segalo do srednjega Njemna in Dvine. To kaže, da je imelo določeno vlogo pri oblikovanju poznejših plemen v Žmudže, srednje Litvance in Zemgale. To potrjuje tudi pojav zahodnobaltskih vodnih imen na teh področjih. Vendar pa je imel velik del ljudi teh plemen vzhodnobaltski značaj.

Na severnih mejnih področjih prabalto-slovanskega kroga kulture črtaste lončenine je prihajalo do vedno večjega izseljevanja. Ljudje so odhajali v zadnjih stoletjih pred našim štetjem na zahod do Njemna in Dvine in zasedali široka, skoraj neposeljena področja, ki so nastala v bronasti dobi med lužiškim področjem v Sambiji, Mazuriji in Podlasju ter zahodnofinsko poselitvijo ob Dvini. To je bilo dolgotrajno razseljevanje. Njegovi

začetki v 3. in 2. stoletju pr. n. št. so obsegali področje ob Viliji in zgornjem Njemnu. Otoške naselbine so nastajale tudi ob srednji Dvini in ob zgornji Vindavi. Naslednje strujanje ob začetku našega štetja je napolnilo področja med Njemnom in Dvino ter gotovo seglo tudi zahodno od Njemna do Suwalki. Prej omenjeni premik zahodnobaltske poselitve iz Mazurije na vzhod je zato moral prekriti zgodnejšo vzhodnobaltsko podlago.

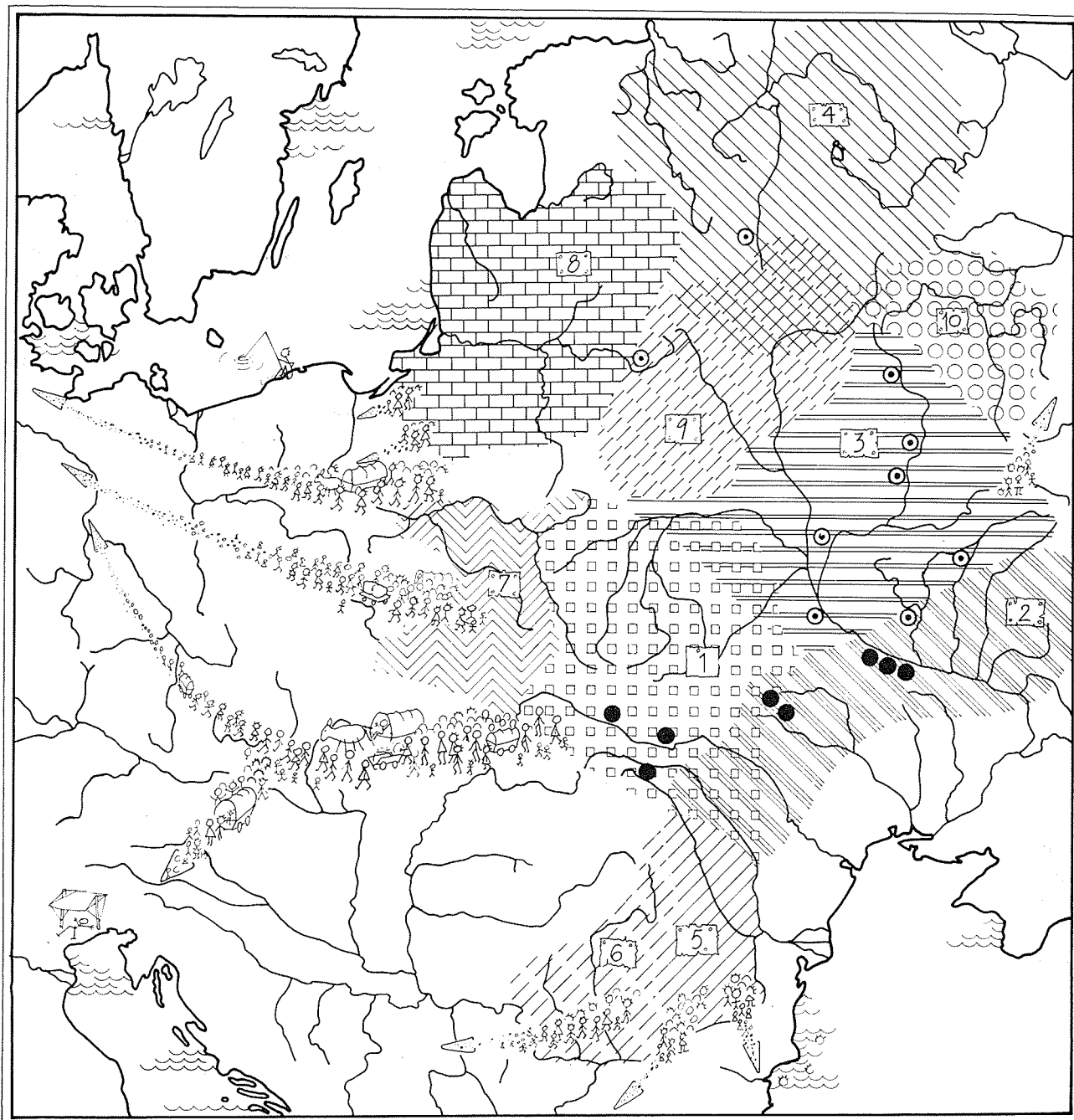
Na začetku našega štetja so se izoblikovale jasne skupine vzhodnobaltskih plemen v vzhodni Litvi in na področju poznejše Lietuve in Aukštote, kot tudi v vzhodni Letoniji na področju Letgalije in Selovije. Dlje proti severu in zahodu na področje zahodnobaltske in zahodnofinske poselitve, kjer sta nastali s spajanjem plemenski skupini poznejših Žmudžev in Zemgalov, so segle skupine vzhodnobaltskih prebivalcev.

Izseljevanja vzhodnobaltskega prebivalstva s področja ob Dnjepru, ki so si sledila v številnih stoletjih in so obsegala več generacij, sprva niso povzročila padca števila prebivalcev v teh krajih. V prvih stoletjih našega štetja so doživele svoj razcvet kulture črtaste lončenine, kulture področij ob Dnjepru, Dvini in ob Oki. Predelava železa je postajala vedno bolj poznana, poljedelstvo in živinoreja sta se razvijali. Zdi se, da celotno gradivo kaže, da so bile to kulture, ki niti po bogastvu, niti po stilu niso zaostajale za leto-litvanskimi oziroma zahodnobaltskimi kulturami. Plemenske strukture ne moremo proučevati, zaradi doslej nezadostne raziskanosti poselitenih centrov kot tudi zaradi težav pri določanju njihove kronologije.

Naslednja izselitev vzhodnobaltskih ljudstev iz področij ob Dnjepru je bila že posledica pritiska slovanskega razseljevanja. Poselila so vzhodno Litvo, Letgalijo in gotovo tudi Jatvingijo. Posledica tega je bilo nadaljnje preoblikovanje plemenske strukture, zaradi česar je prišlo do nastankov vrste leto-litvanskih plemen, ki jih poznamo že iz zgodnjerednjeveških virov.

V 6. - 7. st. je prišlo do razselitve Baltov proti zahodu in jugozahodu, katere posledica je bila, da se je njihova meja premaknila do spodnje Visle (Slika 7) ter zajela Olsztyńsko pojezerje. Na tem drugem ozemlju se je pribl. na prelomu 5. in 6. st. izrazila t. imen. Olsztyńska skupina, katere predstavniki so vzdrževali oživiljene

dalekosežne gospodarske stike z zahodno Evropo, Skandinavijo, področji ob Donavi in ob Dnjepru. Izpričujejo jih številne najdbe (v glavnem kovinske) splošnega izvora. Poleg Baltov (Galindov), ki so predstavljali etnično osnovo obravnavane kulturne enote, so bile v njihovem sestoju gotovo tudi germanske skupine, morda pa tudi slovanske. Vezi, ki so spajale prebivalstvo Olsztyńske skupine v 6. st. z drugimi kulturnimi središči, so morale vsaj delno potekati skozi slovanska ozemlja, kar pa ni zapustilo vidnih sledov. Kot izjemo bi morda lahko imeli zbirko najdb gradišča v Zimnem v porečju zgornjega Buga, vendar njegova kronologija ni povsem jasna. Doslej še ni bil raziskan vpliv zahodnih Baltov na najstarejšo stopnjo zgodnjerednjeveške kulture; mnogo več vemo o medsebojnih vplivih od preloma 6. in 7. st. dalje.

Slika 7. Razprostranjenost arheoloških kultur, ki so nedvomno ali pa vsaj domnevno povezane s Slovani, konec 5. in na začetku 6. stoletja. 1 - praška kultura; 2 - penkovska kultura; 3 - koločinska kultura; 4 - kultura dolgih gomil; 5 - slovanske kulturne skupine v Romuniji (večinoma 6. st.); 6 - domnevno področje slovanskih kulturnih skupin v Romuniji; 7 - področje domnevne razprostranjenosti slovanskega prebivalstva v poročju Visle konec 5. st.; 8 - področje Baltov; 9 - tušemlja-bancerovščinska kultura; 10 - moščinska kultura; polna pika - nedvomno zgodnjelovanska najdišča 5. st.; krožec s piko - domnevna zgodnjelovanska najdišča 5. st. (po Parczewskem, delo navedeno v seznamu literature, Ryc. 26 in Godtowskem, Wschodnia koncepcja pierwotnych siedzib Słowian. - *Z otchłani wiekow 51*, 1985, 143-154, Ryc. 5).

4. Prva slovanska kultura

Kljub nedodelanim metodam, je večini arheologov jasno, da je iskanje Slovanov v času pred našim štetjem precej jalovo početje. Zato je večina raziskav usmerjena tja, kjer je problem etnogeneze najbolj oprijemljiv; v čas, ko se začenjajo pojavljati v pisanih virih in ko obstaja možnost, da bi določili njihovo kulturo. Preko njenih korenin skušajo iskati slovanske.

Slovanska najdišča, ki so bila odkrita v zadnjih letih, predstavljajo zgodnejšo časovno stopnjo v razvoju slovanske zgodnesrednjeveške kulture (Slika 7). To so naselbine, na katerih so skupki, ki so datirani z zaponkami v 5. do 6. st., morda tudi v konec 4. do 6. st. Po svojem stilu so te zaponke nedvomno povezane s časom prve polovice prvega tisočletja našega štetja, očitno so bile del obleke. Take najdbe so bile odkrite na vrsti najdišč: ob izviri južnega Buga (Porhomovka, Kunja), ob zgornjem in srednjem Dnjestru (Čerepin, Kavetčina, Bakota) - zgodnje najdbe ob Prutu (Kodyn), v zgornjem Podnjeprovju (Gury) po primerjavi je mogoče približno v ta čas postaviti tudi vrsto naselbin ob Dnjestru in južnem Bugu (Zelenyj Gaj, Ustje, Raškov II, Raškov III) - zgodnji skupki Goliki, ob Zgornjem Dnjepu in Desni (Tajmanovo, Adamenka, Hitcy), ob izviri Visle in reke Hotec, Nowa Huta - zgodnje najdbe, Bachórz, Złota, Polanowice, Nowiny).

Značilnost teh naselbin je za razliko od poznejših, prisotnost (v bivališčih in gospodarskih stavbah) prostoročne lončenine in izdelane na kolesu, kakršna je bila značilna za najdišča prejšnjih kultur: kijevske, černjahovske, karpatskih gomil, przeworske (Slika 5). Npr. na naselbini v Zelenem Gaju so bili v vseh štirih bivališčih najdeni odlomki černjahovskih posod izdelanih na kolesu. Lončenina izdelana na kolesu je bila najdena tudi v dveh polzemljankah in eni jami na naselbini Raškov III, na naselbini v Kavetčini in Bakoti. Na naselbini v Kodynu nastopa hkrati z lončenino praškega tipa in dvema železnima zaponkama s konca 4. do 5. st. tudi prostoročna lončenina in tista kulture karpatskih gomil, izdelana na lončarskem kolesu. Na naselju Hitcy lahko opazujemo njegov nepretrgani razvoj od kulture kijevskega tipa v tip penkovka. Takih primerov bi lahko našli še več. Kartiranje teh najbolj zgodnjih slovanskih najdišč je pokazalo, da je bilo ozemlje nastajanja zgodnesrednjeveške slovanske kulture obsežno in da je obse-

galo različne pokrajinske predele: od zgornjega Podnjeprovja, porečja Desne in izvirov južnega Buga na vzhodu do izvirov Pruta na jugu in izvirov Visle in reke Hotec na zahodu.

Naselbine in grobišča 7.-8. st. n. št. na ozemlju srednjega Podnjeprovja in v področju medrečja Dnjepa in Dnjestra razlagajo sedaj več ali manj enopomensko - imajo jih za slovanska, kar se tiče etnične pripadnosti. Pač pa je še vedno sporno opredeljevanje najdišč tega ozemlja v predhodnih dobah, predvsem kar se tiče njihovih povezav s slovanskimi najdbami. Področje, na katerem so razprostranjeni zgodnesrednjeveški ostanki Slovanov, so zajemale v drugi četrtini 1. tisočletja našega štetja s svojimi najdišči različne arheološke kulture: na južnem delu - černjahovska, karpatskih gomil in przeworska, na severnem - najdišča kijevske kulture. Pri prvi so bila najdišča na severnem obrobju rimske provincijalne kulture in so bila podvržena njenemu močnemu vplivu. Najdišča kijevske kulture so ležala za temi predeli in so bila bistveno bolj povezana s krogom baltskih kultur. Provincijalno-rimski predmeti in drugi, posebno koščeni tridelni glavniki, lončenina iz sive gline, izdelana na kolesu ter zaponke prihajajo na to področje s posredovanjem černjahovskih sosedov. Primerjalno proučevanje vseh teh preostankov je napeljalo arheologe do raznih sklepov o njihovih odnosih. Nekatere od njih bomo proučili.

4.1. Sestavine

Primerjalna analiza določenih različic zgodneslovanske kulture je trenutno lahko le zelo površna zaradi slabe vrednosti pogosto nesistematično objavljenih virov. Ti so precej skromni, gradivo z najdišč je slabo uporabno za natančnejšo kronologijo, saj v ogromni večini izvira iz naselbin.

Notranje razlikovanje obravnavanih arheoloških kultur na področju, kjer je bilo bivanje Slovanov potrjeno že v 6. st., sloni predvsem na določenih oblikah nekaterih prostoročno izdelanih loncev (na področju praške in penkovske kulture) ter na bolj ali manj številnem deležu posod, ki so bile izdelane na lončarskem kolesu (kulture skupine z ozemlja Romunije). Poleg tega je bilo področje gozdnate stepe penkovske kulture potrjeno

močnim nomadskim vplivom, ki so tu odtisnili svoj razpoznavni pečat. Vendar so skupne najbolj pomembne etnografske značilnosti, ki jih je mogoče zajeti z arheološkimi viri in del od njih potrjujejo pisani viri.

1. *Značaj naselitve, stavbe*

Pri primerjalnem proučevanju naselbin kultur, ki nas zanimajo, lahko opazimo razlike in skupne poteze. Topografija naselbin je na splošno precej sorodna. Res je, da se slovanska zgodnjerednjeveška selišča širijo k nižjim področjem. Med njimi jih je tudi večje število na mestih, na katerih so bila že prej przeworska ali černjahovska bivališča (Podberezi, Sokolniki, Mogila, Ripnev, Nezvisko, Bakota, Sokol in mnoga druga). Na vrsti černjahovskih naselbin lahko vidimo vrstno (ulično) postavitev bivališč. Hkrati imamo mnogo naselbin, posebno ob zgornjem Dnjestru, kjer so bivališča razmeščena v skupinah in razmetana brez vsakega reda (Bovšev, Čerepin), tako kot v slovanskih naselbinah. Približno taka podoba je tudi na przeworskih najdiščih.

Pri zgradbi stavb na zgodnjerednjeveških slovanskih naselbinah ne doživijo svojega nadaljevanja nadzemne stavbe z večjimi glinastimi oblogami, ovalne zemljanke in polzemljanke z ognjišči. Takorekoč z drugimi (polzemljankami) podobna bivališča najdemo v medrečju Visle in Odre. Kvadratna oblika poglobljenih bivališč in ogrodje, ki sta značilni za zgodnjerednjeveška najdišča Dnjepra, Dnjestra in Visle, se povezujeta predvsem s področjem zgornjega Podnjeprovja, kjer sta imeli v drugi četrtitni prvega tisočletja vodilno vlogo. Enako nista bili tuji niti przeworskim (Podberezi, Igolomja, idr.) niti černjahovskim naselbinam (Bovšev, Sokol, Bakota, Žurovka). Poleg tega se kamnita peč, nič manj značilni znak notranje zgradbe slovanskega bivališča, ki ni prevladovala nikjer izven področja slovanskih prebivališč, pojavlja najprej ob Dnjestru v bivališčnih polzemljankah černjahovske kulture (Slika 8). Izven predelov tega področja so vsa navedena bivališča s kamnitimi pečmi poznejša.

2. *Gospodarstvo*

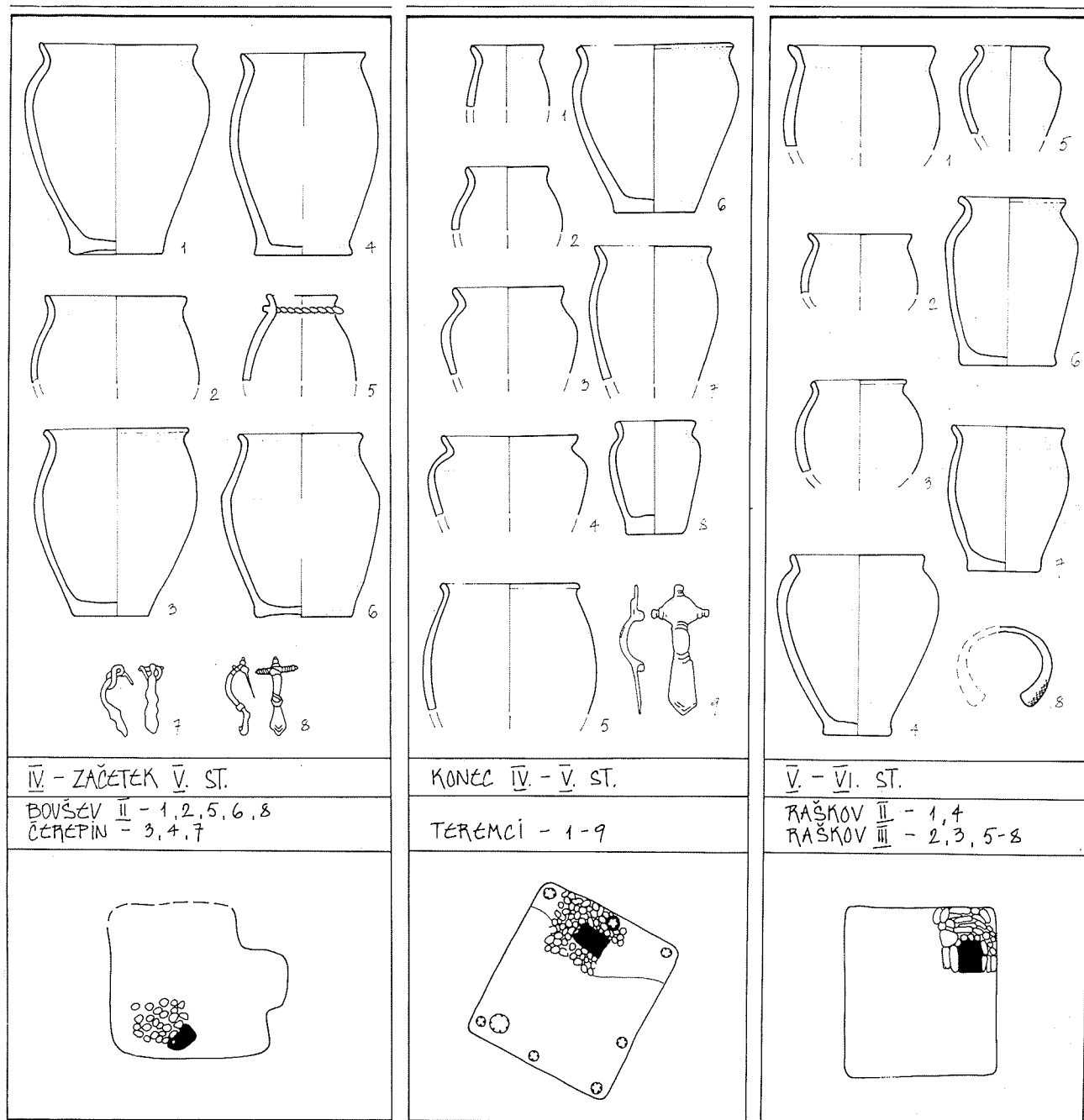
Pomembne spremembe opazamo tudi pri tako važni panogi gospodarstva kot je metalurgija. S svojim obstojem prenehajo močna metalurška središča večtisočev pečmi sventokšišskega tipa za enkratno taljenje, ki jih

zamenjajo posamične peči ali nevelika središča (Gajvoron) s pečmi za večkratno taljenje. V poljedelstvu ni opaziti izrazitih sprememb, vendar celotni gospodarski in kulturni model v mnogočem odstopa od modela, ki je bil značilen za področje jugovzhodne in srednje Evrope. Ta je bil v prvi polovici 1. tisočletja pod stalnim vplivom provincijalno-rimske kulture. Tega dejstva pri primerjavi arheoloških kultur rimskega in zgodnjerednjeveškega obdobja nikakor ne smemo pozabiti, saj tudi izginitje mnogih prvin kultur barbarskih plemen rimskega obrobja časovno sovпада s propadom rimskega imperija in je z njim v neposredni odvisnosti. Glavni gospodarski panogi sta poljedelstvo, v katerem prevladuje gojenje prosa in pšenice, ter živinoreja. Opazno je pomanjkanje razvitega rokodelstva, razen proizvodnje posod, izdelanih na kolesu ob spodnji Donavi, in morebiti kovinskih okraskov, ki so jih odlivali ob Donavi ter na področju penkovske kulture.

Pri primerjalnem proučevanju lončenine, drugih vsakdanjih predmetov, okrasja, orožja ne smemo pozabiti, da se v celoti zamenja oblika zgodnjerednjeveške kulture v primerjavi s kulturami rimskega obdobja druge četrtine 1. tisočletja. S svojo dejavnostjo so prenehala lončarska središča, hkrati z njimi je izginila visokokakovostna, na lončarskem kolesu izdelana posoda, katere ostanke srečujemo v posameznih odlomkih še v prvih slovanskih naselbinah. Precej se je spremenil tudi izbor prostoročne lončenine in njene oblike. Hkrati s tem je potrebno posebno poudariti, da imajo osnovne oblike prostoročnega černjahovskega posodja, ki jih dobro poznamo z najdišč zgornjega in srednjega Podnjestrovja pa tudi njegovega gozdno-stepskega področja, svoje ustrezno nadaljevanje v penkovski in praški skupini slovanskih najdišč. To velja tudi za przeworsko grobo prostoročno lončenino, ki sicer predstavlja neznamen del najdb lončenine v przeworskih grobiščih, vendar pa postane prevladujoča na poznopreworskih naselbinah. Prisotnost različnih oblik zaponk na slovanskih naselbinah, ki nedvomno predstavljajo nadaljevanje zaponk rimskega obdobja, priča o ohranitvi ustrezne noše.

3. *Način pokopa*

Manjkajo okostni pokopi - neločljiva značilnost černjahovskih biritualnih grobišč in pokopi z orožjem, ki so

Slika 8. Primerjalna preglednica bivališč in lončenine poznega obdobja černjahovske in začetnega obdobja praške kulture ob

Dnjestru (po: Baran V.D., Istoki pražskej kulture (po materialam Dnestra i Pruta. - v: *Studia nad etnogenezoj Slovan i kulturą*

Europy wczesnośredniowiecznej I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987, 35-51, Ris. 13).

bili značilni za przeworsko kulturo. V celoti se je spremenila tudi vsebina grobov. Postali so bolj revni. Names-to pokopov s številnimi posodami in pridatki, okraski, vsakodnevnimi predmeti ter v przeworski kulturi z orožjem, je slovansko prebivalstvo v 5. do 6. st. pokopavalo svoje pokojnike v nevelike jame. Vanje je polagalo posamične žare z očiščenimi ostanki sežiga, ali pa je le-te stresalo v jame in jih prekrito z lončkom ali črepinjo. Vsakodnevni predmeti in okraski se pojavljajo v grobovih razmeroma redko, orožja ni.

Navesti zgodnejše primerjave slovanskim pokopom je trenutno zelo težko. Na przeworskih in černjahovskih grobiščih obstajajo žgani pokopi v žarah in jamah, vendar tu predstavljajo le eno od več možnosti, izmed katerih je velik del povsem tuj slovanskemu prebivalstvu zgodnjega srednjega veka. Grobišča najdišč kijevske kulture so trenutno še zelo slabo raziskana. Odkritje grobišč v Kozarovičih, Novih Bezradičih in Bortničih je pokazalo le žgane pokope v jamah. Tu ne poznamo žarnih pokopov, ki so značilni za slovanske najdbe 5. do 6. st.

Na področju zgornjega Podnjestrovja, vzhodne Volinije in na Moravskem (Přitluki) so bila odkrita slovanska gomilna grobišča z žganim pokopom. Po načinu pokopa so zelo sorodna karpatskim gomilam rimskega obdobja. Tako je način pokopavanja slovanskega prebivalstva 5. do 7. st. (žgan pokop v jamah ali žara s skromnim inventarjem) na raznih področjih v različnih odnosih in izhaja iz najdišč zgornjega Podnjeprovja, przeworske in černjahovske kulture. Zelo določne podobnosti lahko opazujemo v kulturi karpatskih gomil.

V zgodnjersrednjeveškem slovanskem pokopu prevladujejo poteze, ki so značilne za grobišča navedenih kultur, vendar nikjer ne ponavljajo v celoti nekega pogrebne rituala iz predhodnih kultur. Združujejo značilnosti pogrebne obreda najdišč kijevske, černjahovske in przeworske kulture.

Za povezovalno prvino z najdišči kijevske kulture lahko imamo tudi kvadratno obliko bivališča in njegovo ogrodje. V penkovski in zgornjednjeprovski skupini nadaljujejo s svojim razvojem osnovne oblike lončenine (bikonični in cilindrokonični lonci). V penkovski skupini zavzema pomembno mesto tudi posoda (lonec z največjo raz-

širitvijo na sredini višine), ki ima svoje prototipe v prostoročni lončenini černjahovske kulture. V tej se ob srednjem in zgornjem Dnjestru pojavijo kamnite peči, ki se v 5. do 6. st. razprostrejo po vseh slovanskih naselbinah od Dnjeptra do Visle, v času razseljevanja Slovanov pa tudi po drugih področjih Evrope - v Podonavje ter medrečje Labe in Odre.

V praški skupini najdišč na področju od Dnjeptra do zgornje Visle je mogoče mešanje sestavin kulture pojasniti s prisotnostjo tipoloških povezav z najdišči kijevskega tipa in zgornjednjestrovške različice černjahovske kulture, pri čemer je treba upoštevati, da imajo lonci z visokim strmim ramenom, ki predstavljajo eno izmed osnovnih oblik lončenine praškega tipa, svoj izvor na zahodu, enega izmed členov v verigi njihovega razvoja pa bi lahko predstavljala przeworska kultura. Pri tem velja omeniti, da nastopajo take in sorodne oblike tudi na najdiščih kijevske kulture.

Če upoštevamo zgornje podatke, bi se kazalo strinjati z mnenjem tistih raziskovalcev, ki prav tako dajejo veliko verodostojnost slovanskemu etničnemu priznaku koločinske kulture ter - kar je še zelo vprašljivo - njej bližnje tušemlja-bancerovščinske kulture v zgornjem in srednjem porečju Dnjeptra (Slika 7). Ne gre le za vpadljivo podobnost modelov teh skupin v primerjavi z vzorci "trdnih" zgodnjerslovanskih sestojev, ampak tudi za široka področja medsebojnega pronicanja, ki so bila ugotovljena na mejah koločinske, penkovske in praške kulture, kjer ni vedno možna enopomenska kulturna opredelitev posameznih najdišč. Povsem sorodna zgradba keramičnega gradiva (popolna prevlada preprostih, neokrašenih, prostoročno izdelanih loncev, pogosto oblik, ki so si med seboj podobne - zlasti v koločinski in penkovski kulturi; arhaična nagnjenost do uporabe slabo izraženih strmih ali nasploh neizraženih ustij posod; široki krožniki) zelo pogloblja občutek močne sorodnosti teh skupin. Zaradi pomanjkanja časovno dobro opredeljenih najdb, lahko obravnavane pojave le pogojno okvirno postavimo v meje 5. do 7. st.

Slovanska kultura po svojem značaju, družbeno-gospodarskem razvoju, po svoji povezavi odstopa od modelov značilnih za kulture rimsko-provincijalnega obrobja, nadaljuje izročilo kultur, ki so se nahajale izven tega

področja. O tem priča neovrgljivo dejstvo, da so se v 5. do 6. st. izgubili mnogi vodilni znaki, značilni za černjahovske in przeworske najdbe.

Treba je priznati, da so spodleteli poizkusi prikazati slovansko zgodnesrednjeveško kulturo kot navadno nadaljevanje razvoja zgodnjednjeprovskih najdišč prve polovice 1. tisočletja našega štetja (J. Werner, K. Godłowski) ali przeworske kulture (I. P. Rusanova). Prav tako arheološki viri ne potrjujejo izključevanja koločinskih zgornjednjeprovskih najdb ali penkovskih iz sestoja zgodnesrednjeveških slovanskih najdb (I. P. Rusanova).

Vse te so imele en in isti način pokopa, zelo podobno stavbarstvo, enak izbor prostoročne lončenine (prostoročni lonci in ponve, zelo poredko skledaste posode) (Slika 9).

Ločijo jih le razlike v profilu ene oblike posodja - loncev, kar pa za nas ne more biti odločilnega pomena. Vsemu povedanemu je treba še dodati, da predstavljajo enoten družbeno-gospodarski model, ki je bolj soroden najdbam kijevske kulture kot pa przeworski in černjahovski kulturi. S tem je določena tudi pomembna vloga zgornjednjeprovskega prebivalstva v poteku oblikovanja zgodnesrednjeveške slovanske kulture. Ta vloga je bila res važna, vendar ne edina, kajti vrsta povsem otipljivih sestavin te kulture ima svoj izvor v drugih dveh kulturah (przeworski in černjahovski).

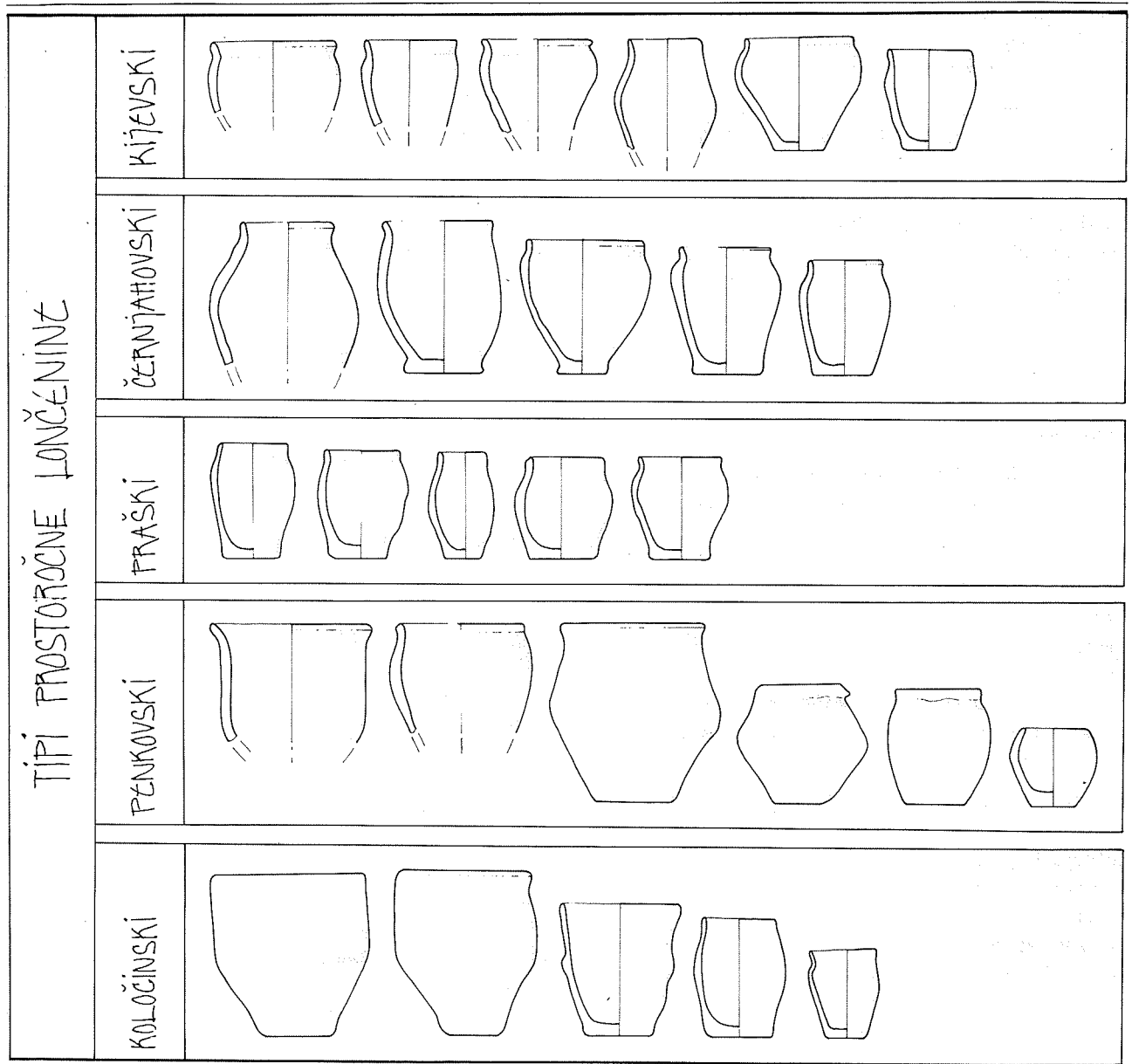
Najzgodneje se povsem gotovo slovanska kultura pojavi v jugozahodni Ukrajini in ob zgornjem porečju Dnjestra, južnega Buga in Pruta. Tu nastopajo v najdiščnih skupkih praškega tipa v Kodynu, Kavetčini, kot tudi penkovskega tipa v Parhomovki in Kuniji preproste bronaste ali železne zaponke z upognjeno nogo oz. njihove različice s polnim ležiščem za iglo, ki jih je po vsej verjetnosti treba datirati v 5. st. Tako zgodnje datiranje kaže tudi nedvomna sorodnost zgodneslovanskega naselbinskega gradiva s tistim v kulturi karpatskih gomil in zelo verjetno černjahovske kulture. Zgodneslovanskih kultur praškega in penkovskega tipa v Bukovini, Podolju in delno v južni Voliniji ne moremo imeti tam za povsem avtohtoni. Le kristalizirali sta se na tem področju in tudi na področjih dlje proti vzhodu, ki se razprostirajo do srednjega Dnjepra, iz različnih prvin. Pri tem so imele odločujočo vlogo kulturne prvine gozdnatega ozemlja na

področju srednjega in zgornjega Dnjepra. Ta lega kristalizacijskega jedra kulture historičnih Slovanov, če ne celo slovanske skupnosti nasploh - severovzhodno od vzhodnih Karpatov do Dnjepra in Pripjata (pribl. 300.000 km²), precej natančno ustreza tudi podatkom iz pisanih virov, predvsem Jordanesa, kot tudi smeri najzgodnejše zgodovinsko potrjene poselitve dežele ob spodnji Donavi in na Balkanu.

Že v 6. st. opažamo izrazito asinhronični potek razvojnega ritma slovanske kulture, na ozemljih, ki so jih nedvomno naseljevali Slovani. Če upoštevamo kronologijo najdišč z ozemlja današnje Romunije, (ki niso starejša od 5./6. st.), ima tamkajšnja zelo "progresivna" sprememba zgodneslovanske kulture drugoten značaj v odnosu do arhaičnega vzorca praške in penkovske kulture, od koder med drugim izvirajo sestoji, ki so datirani vsaj v 5. st. Na neposrednem obrobju vzhodnega Balkana je potem sledila hitra (čeprav precej površna, kajti bistvene značilnosti so se obdržale) sprememba zgodneslovanske kulture, ki je vsrkala nekatere bizantinske prvine ter verjetno tudi staroselske. Sorazmerje deleža teh dveh sestavin doslej v literaturi še ni bilo dokončno določeno. Ni treba, da bi sprejem novih prvin v kulturni vzorec, ki se je v svojem bistvu le malo spremenil, govoril o bistveni navzočnosti in s tem o veliki prevladi etničnih sestavin. Čeprav so v navedenem primeru kulturne novosti nedvomno izraz močnih zunanjih vplivov, ki so povzročili razlikovanje.

Hitrost sprememb "klasične" zgodneslovanske kulture in potek njenega nadomeščanja z novo strukturo je poznana na razmeroma omejenem področju. Na večini ozemlja obravnavane kulture se njena končna razvojna stopnja ni odrazila na prelomen način, verjetneje je imela podoben postopnih sprememb in preoblikovanj. Med drugim to vidimo tudi po množičnem pojavljanju naselbin, ki so bile obljudene tako v najstarejšem kot tudi v srednjem obdobju zgodnjega srednjega veka. Nepretrganost uporabe vidimo tudi na številnih grobiščih.

Doslej še ne poznamo v celoti mehanizma sprememb, ki je pripeljal do kristalizacije kultur, ki jih poznamo iz srednjega obdobja zgodnjega srednjega veka (7./8.-9. st.). Nič bolj ni utemeljeno mnenje, da so imeli pomembno vlogo impulzi, ki so jih dobili Slovani v 6. - 7.

Slika 9. Tipi prostroročne lončenine. (Po V.D. Baranu, delo navedeno v seznamu literature, Ris. 4).

st. ob spodnji in srednji Donavi kot dediščino antične civilizacije ter od njenega živega nadaljevanja - zgodnje-bizantiske kulture. Treba pa bi bilo upoštevati tudi nomadsko kulturo Avarov in preostanke nekaterih germanskih ljudstev (npr. Gepidov). Tedaj naj bi prev-

zeli od krajevnih obrtnikov različna obrtna znanja, predvsem izdelovanje posod na lončarskem kolesu, hkrati z osnovnimi oblikami ter prvimi zunanje oblike izdelkov.

4.2. Praška, penkovska, koločinska kultura

Na področju od Vzhodnih Karpatov do levega brega srednjega in zgornjega Dnjepra so se v 5. st. oblikovale arheološke kulture, ki so bile med seboj tesno povezane. Že tedaj so imele podobo, kakršna je bila značilna nekoliko pozneje, ko jo osvetljujejo tudi zgodovinski podatki iz obdobja velikega razseljevanja Slovanov. Prav s tega področja poznamo nedvomne najdbe obravnanih kultur, ki spadajo v 5. st. (in celo v konec 4. st.). Tedaj je prišlo do razdelitve slovanskega področja, ki jo odražajo arheološki viri, na tri dele. Ti so dediči kijevske tradicije, ki jih predstavljajo: praška kultura (t.imen. korčakovski tip) v porečju Pripjata, srednjega Dnjestra in Pruta, penkovska kultura od srednjega Dnjestra do levega brega srednjega Dnjepra ter koločinska kultura (in morda tudi druge njej sosednje skupine) v zgornjem in deloma srednjem porečju Dnjepra. V skladu s pričevanji pisanih virov iz prve polovice 6. st. istovetimo praško različico s sledovi Sklavinov, Penkovko pa - Antov. Obedve ljudstvi, "*ki sta bili iste krvi*", sta sestavljali veliko etnično skupnost Venetov-Slovanov. Podatke, ki so se nam ohranili v delu Jordanesa, lahko razlagamo na dva načina: bodisi sta ljudstvo Venetov sestavljala, večkrat potrjena v raznih omembah, dva dela, ki se "*v glavnem imenujeta Sklavini in Anti*", bodisi - po osamljeni enigmatični omembi - trije, kajti Veneti so "*sedaj dobili tri imena, t.j. Veneti, Anti in Sklaveni*". Poizkus, da bi podrobneje lokalizirali tu omenjene Venete v "ožjem pomenu", bi nas pripeljal le na področje domišljije.

Že na začetni stopnji so imela slovanska najdišča svoje značilnosti v zgradbah, pogrebnih običajih in lončenini. V zgornjem Podnjeprovju prevladujejo pokopi v jamah in kvadratna vkopana bivališča z ognjiščem, cilindrično-konične in tulipanaste oblike posodja. Ob srednjem Dnjeprom in ob izviri južnega Buga imajo hkrati s polzemljankami z ognjiščem konec 5. in v začetku 6. st. tudi kamnite peči, ki postanejo pozneje osnovni tip ogrevalnih naprav, nekoliko večji odstotek žarnih pokopov - čeprav so ti podatki pri sedanjem stanju grobiščnih raziskav zelo relativni. Prevladujejo posode bikoničnih oblik in lonci z največjo razširitvijo na sredi svoje višine, ki imajo posebne oblike z visokim strmim ramenom. Na ozemlju med Dnjeprom, zgornjim Dnjestrom in zgornjo

Vislo se pojavljajo bivališča polzemljanke s kamnito pečjo, žarni pokopi prevladujejo nad jamastimi, osnovna oblika posodja - lonec z nizkim, komaj navzven izvihanim ustjem in visokim strmim ramenom. Bikonične in cilindrokonične oblike so za sedaj redke. Na levem in desnem bregu Visle ter ob izviri reke Hotec ostajajo oblike pokopov in posod enake, pač pa so ostre razlike v zgradbi bivališč. Povsem manjkajo bivališča s kamnito pečjo. Ta se pojavljajo na tem področju šele v poznejših naselbinah, ne pred koncem 6. - 7. st. in še to ne povsod. Poleg tega tu prevladujejo bivališča, mogoče nadzemna, zgrajena iz brun, od katerih so se arheologom ohranile le ovalne, podolgovate, ozke jame z ognjiščem ali brez njega, pojavljajo se bolj široka bivališča, včasih, vendar zelo poredko, pa tudi štirikotne polzemljanke z ognjiščem. Vse navedeno potrjuje delitev slovanskih najdb na tri večje lokalne skupine - koločinsko (lahko bi jo imenovali tudi zgornjednejprovsko, kajti koločinsko gradišče še zdaleč ne odraža v celoti značilnosti te skupine), penkovsko in praško. Predvsem je treba poudariti, da se ta razdelitev pojavlja že v samem začetnem obdobju oblikovanja zgodnjerednjeveške slovanske kulture v začetku 5. do 6. st. in se ohranja približno do 8. st.

O vprašanju enačenja jezikovne trodelnosti Slovanov in arheoloških kultur v času njihovega razseljevanja je pisal češki arheolog Z. Váňa. Pri tem je izpustil koločinsko kulturo, pač pa je v razpravo manj upravičeno vključil področje skupin Sukow-Dziedzice in Tornow. Ti dve sta po nastanku namreč mlajši od praške in penkovske. Tako je v zgodnjerednjem obdobju očrtal tri kulturna področja: najbolj izrazito je področje praškega tipa s svojo vzhodno različico - korčakovskim tipom (od Sudevov do desnega brega Pripjata), na vzhodu je med Dnjeprom in Dnjestrom penkovski tip, posebno skupino pa predstavlja severni del vzhodne Nemčije in Poljske (tip Sukow, Feldberg, Tornow). Váňa meni, da med to arheološko trojno razčlenitvijo in jezikovno trodelnostjo Slovanov, ne moremo kar tako potegniti vzporednic. Penkovski tip sicer gotovo sovпада z Anti, vendar ti predstavljajo le eno od sestavin, iz katerih so se razvili vzhodni Slovani, in to niti ne najbolj pomembne. Po svojem porazu v boju z Avari na začetku 7. st. so se Anti spojili s Sklaveni, katerih delež je mnogo močnejše izražen pri razseljevanju proti vzhodu in s tem tudi pri nas-

tanku vzhodnih Slovanov. Nasprotno pa je velika verjetnost, da se v navedeni severozahodni skupini odražajo klince tako imenovane lehitske skupine severozahodnih Slovanov. Očitno gre tu le za stransko vejo celotnega debla. Gotovo tiči jedro poznejših zahodnih, vzhodnih in južnih Slovanov na področju posod praško-korčakovskega tipa, ne da bi te troje mogli že v 6. do 7. st. razlikovati. Sklavensko področje je bilo glavni nosilec selitvenih gibanj: s praškim tipom proti zahodu, s korčakovskim tipom proti vzhodu in jugu. Váňa namreč brez utemeljitve meni, da obe oznaki ne povsem upravičeno uporabljajo istopomensko. Po njegovem gre za dve različici slovanske lončenine preseljevanja, zato bi bilo bolje uporabljati nadrejeni pojem "zgodnjeslovanski". To razlikovanje naj bi bilo tudi v skladu z mnenjem J. Nalepe o prvotni dvojni delitvi Slovanov na Zahodne in Vzhodne Slované. Do te je moralo priti šele na koncu obdobja preseljevanja ljudstev. Zahodno različico sestavlja skupno področje českoslovaškega in poljskega ozemlja, skupaj s pozneje naseljenimi južnimi deli Vzhodne Nemčije. Pri tem ni opaziti razlike med češkimi in slovaškimi plemeni ter plemeni naseljenimi severno od Sudetov in Karpatov, kot to vidijo nekateri jezikoslovci, niti pri prodoru lončenine praškega tipa na Balkan, kot bi to ustrezalo njihovim teorijam o zahodnem izvoru Južnih Slovanov. Pri premikih slovanskih plemen na področja Romunije, Bolgarije ter dela Jugoslavije so bili udeleženi predvsem nosilci korčakovskega tipa, s sodelovanjem antskega, penkovskega tipa, celo tušemlja-koločinskega tipa, ki je v tem času pripadal verjetno že slaviziranim Baltom. Slovani so se razseljevali v južni smeri predvsem vzdolž loka Karpatov, kajti v Panoniji so naleteli v 6. do 7. st. na oviro v podobi Avarov. Šele po njihovi slabitvi in propadu v 8. do 9. st. je lahko nastal sklenjen pas slovanske naselitve od Sudetov do Karpatov in Balkana. - Ta Váňin prikaz moramo seveda razumeti zgolj kot eno od domnevnih razlag. Precej verjetna pa je njegova misel, da notranje delitve zgodnjeslovanske kulture ni mogoče enačiti z jezikovno členitvijo Slovanov.

4.2.1. Praška kultura

Področje razprostranjenosti slovanskih najdišč z lončenino praškega tipa je zelo obsežno - od zgornjega Dnjepra do Labe. Na zahodu ta najdišča spadajo v čas ne

pred sredino 6. st., kar nedvomno govori, da so Slovani osvojili ta ozemlja šele z razseljevanjem v drugi polovici 1. tisočletja našega štetja.

Področja med Pripjatom, Karpati in zgornjo Vislo, kjer je potekal postopek, ki je privedel do nastanka slovanske skupine najdišč z lončenino praškega tipa, so v drugi četrtini 1. tisočletja (Slika 5) zavzemala najdišča poznazarubinecke (kijevske) in černjahovske kulture, v Predkarpatju kultura karpatskih gomil in med Zahodnim Bugom in Gorinjo najdišča wielbarske kulture. V prvih stoletjih našega štetja so bila v Voliniji in zgornjem Podnjestrovju poleg zarubinecke kulture tudi najdišča przeworske in lipicke kulture, ob srednjem Dnjestru in južneje pa najdišča tipa Lukašovka.

Proučevanje vseh najdišč prve polovice 1. tisočletja našega štetja na opisanem ozemlju in njihova razdelitev na posamezne časovne stopnje in etno-kulturne skupine je pokazalo, da večina izmed njih ni povezana s potekom oblikovanja slovanskih najdb. To velja za lipicko in wielbarsko kulturo pa tudi za kulturo karpatskih gomil in velik del černjahovskih najdišč.

Poznozarusubinecke najdbe kijevsčine (kijevska kultura) in severnega dela najdišč černjahovske kulture, ki so se v glavnem oblikovale na osnovi poleske skupine zarubinecke in jugovzhodne skupine przeworske kulture, so se pokazale tipološko sorodne slovanski skupini najdišč 5. do 6. st. z lončenino praškega tipa. Prvine lončenine zarubinecke in przeworske kulture se povezujejo v vrsti najdišč zgornjega Podnjestrovja in Povolžja že v prvi četrtini prvega tisočletja našega štetja (Remezovci, Podrižje (spodnji sloj), Podberezci, Verbkovici, Rahni, Čizki), pa tudi v černjahovskih najdiščih (Čerepin, Nezvisko).

Dejansko se pojavljajo lončenini praškega tipa najbližje oblike (posode brez ustja in z nizkim komaj izvihanim ustjem) na najdiščih zarubinecke kulture v Voliniji in przeworskih najdiščih. Njihov nadaljnji razvoj v drugi četrtini prvega tisočletja je mogoče zasledovati tudi v severozahodni skupini černjahovskih najdišč, tipa Bovšev II, Čerepin in na najdiščih kijevskega tipa na desnem bregu Dnjepra, kjer predstavljajo 30 % vse lončenine. Na najzgodnejših najdiščih praškega tipa ob Dnjestru (Zelenij Gaj, Kodin, Sokol, Raškov II, Raškov III) pa se

hkrati v istih skupkih pojavlja, poleg prostoročne, v majhni količini tudi lončenina rimskega obdobja, ki je bila izdelana na kolesu. Skupne poteze je mogoče ugotavljati v gradnji bivališč in v neki meri pri načinu pokopa. V zadnjem času je bilo mogoče ugotoviti, da se najzgodnejše polzemljanke s kamnito pečjo pojavljajo ob Dnjestru in Prutu. Odkrili so jih na černjahovskih naselbinah v Čerepinu - dve bivališči, Sokolu - pet bivališč, Bakoti in na naselju kulture karpatskih gomil v Kodinu - eno bivališče (Slika 8).

Na slovanski naselbini v Kavetčini (izkopavanja O.M. Prihodnjuka) se v vrsti bivališč združuje prostoročna slovanska posoda s tisto, ki je bila izdelana na kolesu. Na najdišču so raziskali 24 bivališč s kamnito pečjo. Ker tam niso odkrili čisto černjahovskih zgradb, je mogoče polzemljanke s prostoročno lončenino in tisto izdelano na kolesu datirati v 5. st. n. št. in jih imeti za povezovalni člen med dvema kulturama.

Navznoter se praška kultura deli naprej na lokalne različice: najdišča vzhodne Volinije (korčakovski tip), dnjestrovsko-prutska najdišča, najdišča medrečja Visle in Odre, tornowski tip v medrečju Warte, Odre in Spreeje, feldberški tip ob Spodnji Odri; v Podonavju najdišča Ipotești-Cindești, Ciurel in druga. Ta razdelitev je drugotna, povezana je z nadaljnjim razvojem tvarne kulture Slovanov in njihovo razselitvijo.

Razmeroma dobro so proučene sestavine skupine v porečju gornje Visle, ki leži neposredno ob obširnem področju praške kulture, o čemer priča prisotnost vseh temeljnih značilnosti te skupnosti. Med ostanki bivališč imajo odločilno težo kvadratne polzemljanke z ognjišči ali pečjo (kamnito ali glinasto) v vogalu. Glinaste peči, tako v stavbah kot tudi prosto stoječe, ki se v najstarejšem obdobju zgodnjega srednjega veka na poljskem ozemlju pojavljajo le tu, se v obravnavanem obdobju značilno razprostirajo od zgornje Visle in Buga do spodnje Donave, kjer so jih ugotovili še posebej mnogo. Odkritje malega planega žarnega grobišča v Siemoni dokazuje tedanjo pripadnost Malopoljske t. imen. področju A/B (po H. Zoll-Adamikowi) pogrebnega načina Slovanov. Z vseh malopoljskih zgodneslovanskih naselbin, kjer so se nam ohranile cele posode izvirajo klasične oblike praškega tipa (ki jih M. Parczewski opredeljuje

kot tip 2). Na tem področju se pojavljajo tudi trije odlomki "eksotične" lončenine izdelane na kolesu, ki je bila prinesena najverjetneje od spodnje Donave. Za najstarejše obdobje praške kulture na Malopoljskem predlaga Parczewski oznako "*mogilska stopnja*" te kulture, po imenu naselbine v Mogili na področju Krakowa - Nowe Hute.

Krajevne razlike v na splošno enotni slovanski kulturi zgodnjega srednjega veka lahko razložimo z dvema vzrokoma: a) z njenimi različnimi osnovami; b) zaradi poteka spajanja s tistimi arheološkimi kulturami - germanskimi, traškimi, baltskimi, nomadskega prebivalstva, s katerimi so ozemeljsko mejili ali prišli z njimi v stik v času razseljevanja Slovanov.

4.2.2. Penkovska kultura

Penkovka je eponimno najdišče za kulturo, ki se je pojavila v 50-tih letih ob srednjem in spodnjem toku Dnjeptra. Bivališča imajo kvadraten tloris, so poglobljena, z ognjiščem v vogalu. Opazna je visoka tehnična raven poljedelskih orodij in zlatarskih izdelkov. Prostoročno lončenino sestavljajo bodisi oblike praškega tipa ali razne različice bikoničnih loncev, zastopane so tudi ploske sklede. Grobišča so redka, to so žarni pokopi, ki so večinoma v jamah. Datiranja so različna, večina avtorjev pa se strinja za obdobje 5.-8. stoletja.

Najdišča penkovske skupine so sledila černjahovskim najdbam na področju med srednjim tokom Dnjeptra in Dnjestra. Gradivo ne utemeljuje mnenja, da so se najdišča penkovskega tipa oblikovala le na podlagi černjahovskih najdb. Penkovskim najdbam so sorodna najdišča kijevske kulture v Podnjeprovju, kar se vidi po zgradbah bivališč (bivališča večkrat z osrednjim stebrom), načinu pokopa (žgani pokopi v jamah) in po lončenini, pri kateri so izrazite bikonične oblike. Enako, če upoštevamo bistvene razlike v obliki lončenine koločinskega in penkovskega tipa najdišč, ne glede na istočasnost, lahko menimo, da so poleg kijevskih splošnih osnov pri njenem oblikovanju imeli svoj delež tudi drugi kulturni elementi. Tako pri koločinski skupini ni dvoma o navzočnosti baltskega elementa kot tudi pri penkovski o prvinah krajevne černjahovske kulture. Če gledamo značilne črte

srednjednjeprške penkovske skupine, ne smemo v njej zanemariti prisotnosti keramičnih oblik, sorodnih z lončenino Pastirskega gorodišča, pa tudi bivališč, ki so podobna jurtam in nastopajo hkrati s polzemljankami (Stecovka), ki nedvomno kažejo na povezavo z nomadskim svetom. Vse te povezave nikakor ne določajo etnične pripadnosti najdišč, ki se v celoti dobro povezujejo z najdbami 8. do 9. st. v srednjem Podnjeprovju, Podnjestrovju in Moldaviji, imajo pa tudi skupne poteze z najdbami praškega tipa.

4.2.3. Koločinska kultura

Proučeval jo je E. A. Simonovič, ki je v zadnjem času začel uporabljati naziv "koločinsko-akatovska kultura" za zgodnjerednjeveško kulturo 5.-8. st. v porečju gornjega Dnjepra na podlagi gradišč in selišč Koločin in grobišča Akatovo. V. V. Sedov jo ima za ostanek baltških plemen. B. N. Tretjakov in L. D. Pobol pa bi raje videla slovanski značaj kulture. Po Simonoviču govori proti baltskemu značaju koločinsko-akatovske kulture njena različnost od dokazano baltških spomenikov Litve in Letonije. Za koločinsko-akatovsko kulturo so značilna večinoma gradišča na vzpetinah pribežališčnega ali kultnega značaja. Bivališča na odprtih naselbinah predstavljajo zemljanke kvadratnega tlorisa. Prevladuje prostoročna lončenina bikoničnih oblik, lončenina s široko razprtim ustjem, pogoste so skledе - ponvice.

V prikazu Sedova in Rusanove bi bilo treba spremeniti poudarjanje przeworskih najdišč in podcenjevanje zgornjednjeprovskih pri oblikovanju zgodnjerednjeveške slovanske kulture. Nedvomno gradivo gradišč tipa Abidna, Banceroščina, Koločin in druga pričajo v zgornjem Podnjeprovju o hkratnosti elementov slovanskih in baltških kultur (cilindrokonične posode, emajlirani predmeti idr.). Očitno je treba to skupino proučevati v poteku nastajanja, nalaganja slovanskih kulturnih prvin na baltško podlago. Prav tako nekatere razlike v lončenini koločinskega in korčakovskega tipa, ob hkratni podobnosti bivališč in pokopa, v nobenem primeru ne govorijo o tem, da so se Slovani ob zgornjem Dnjepru pojavili pozno, šele konec tretje četrtine 1. tisočletja našega štetja. Mnenje Tretjakova, da je treba potek razseljevanja Slovanov v zgornje Podnjeprovje povezo-

vati s prodorom zarubineckega prebivalstva tjakaj, bi lahko bilo verjetno. Odkritje zarubineckih najdišč ob južnem Bugu nikakor ne ustreza mnenju o njihovi izključno baltski pripadnosti. Še posebej, ker Baltov v porečju Buga nikoli ni bilo. Poleg tega, se vrsta oblik lončenine, ki je blizu kijevski in koločinski, pojavlja tako na najdiščih penkovskega tipa kot tudi na najdiščih praškega tipa (Chitcy, Senga, Semenki, Raškov II, Szelgi idr.).

V zadnjih letih sta bili raziskani dve slovanski naselbini iz 5. do 7. st. in druge polovice 7. do začetka 9. st. v vasi Raškov blizu Hotina ob srednjem Dnjestru. Odkritih je bilo 172 bivališč in več kot 100 gospodarskih jam. Tam so bili v nekaterih skupkih hkrati s penkovskimi in praškimi oblikami najdeni tudi visoki tulipanasti prostoročno izdelani lonci, sorodni zgornjednjeprovski lončenini. Tako druženje lončenine na dveh naselbinah iz različnega časa govori o različnih skupinah, ki so sodelovale pri razseljevanju Slovanov proti jugu, v tem primeru tudi s severovzhodnega obrobja. Raškovska skupina 7. do 9. st. je priča spajanja različnih prvin slovanske stvarne kulture v tem času ob Srednjem Dnjestru, kjer so vodile pomembne poti Slovanov proti jugu.

Navedena dejstva dovoljujejo sum o pravilnosti mnenja o izključno baltski pripadnosti najdišč 5.-6. st. v zgornjem Podnjeprovju. To je bilo skoraj samo mešano prebivalstvo, katerega stvarna kultura kaže nagnenje k slavizaciji. Za predhodnike zgornjednjeprovške - koločinske skupine najdišč lahko imamo kijevske najdbe v povezavi s prvinami dnjeprodvinske in drugih baltških kultur. To tudi določa njihovo značilno naravo in jih primerjalno loči od najdb praške in penkovske skupine.

5. Razseljevanje Slovanov

Na tem mestu nas zanima samo razseljevanje v času njihovega pojava v pisani zgodovini. Z dokazovanjem naselitve propadajo domneve o nekaterih njihovih avtohtonih ozemljih. Glede tega je arheološko najbolj proučena zahodna smer njihovega razseljevanja, njihovo prodiranje preko spodnje Donave pa tako ali tako zelo dobro osvetljujejo pisani viri.

Postopna razširitev zgodnjėslovanske kulture od vzhoda proti zahodu in jugu se je dogajala vzporedno s prenehanjem zgodnejših kultur med koncem 4. in 7. stoletja. Te kulture so bile povezane s srednjeevropskimi rimskodobnimi izročili tako v splošnostih kot tudi v posameznostih.

5.1. Poselitev Poljske

Nekaj pozneje kot v Ukrajini so prenehali sledovi rimskodobnega izročila na južnem Poljskem, posebno v porečju zgornje Visle (Slika 1). Še v prvi polovici 5. st. je tu obstajala gosta poselitev v zadnji razvojni stopnji przeworske kulture. To področje je imelo tudi živahne povezave s srednjim Podonavjem (Atilova država) in je moralo imeti določen politični pomen ("knežji grob" iz Jakuszowic, številne najdbe zlatnikov). Konec te kulture lahko datiramo pribl. v sredino 5. st. ali takoj nato. Med drugim to potrjuje zaklad nakita v naselbini pozne przeworske kulture v Świlczy, kot tudi najdba solidusa Martiana (450-457) v Ślawecinu. Po tem času moramo računati s slovanskim prihodom na to področje, čeprav njegova natančna kronologija ni dokazana s pozitivnimi pokazatelji. V porečju zgornje Visle se namreč pojavijo številne naselbine s kvadratnimi zemljankami, s kamnito pečjo ali ognjiščem v kotu in izključno prostoročna lončenina praškega tipa, ki je izredno podobna ukrajinskim najdbam. Toda na nobenem izmed teh najdišč niso doslej odkrili najdb, ki bi bile časovno natančno opredeljene. Kljub temu se zdi precej verjetna njihova datacija v drugo polovico 5. st., čeprav to seveda ni dokazano. Za nekatera področja vzhodno od srednje Visle, kot npr. okolica Lublina bi bilo celo mogoče, da bi bila slovanska naselitev še bolj zgodna, kajti tam ni nobenih predšlovanskih najdb, ki bi bile mlajše od ok. l. 400.

Nasprotno pa so v Šleziji sledovi zgodnjėslovanske pose-

litve z gradivom praškega tipa presenetljivo redki, čeprav tudi tam manjkajo najdbe, z eno samo izjemo, ki bi bile mlajše od sredine 5. st. Morda se je tam razprostiralo neposeljeno področje, ki so ga prešli Heruli ob njihovem umiku, med deželama Slovanov in Varnov.

Po zaslugi M. Parczewskega je daleč najbolj proučen prihod Slovanov na Poljsko. Njegovo delo tako hkrati daje tudi najbolj prepričljive dokaze za to, da Slovani tam niso avtohtoni. Meni, da z začetki prihoda Slovanov na področje medrečja Odre in Visle ne moremo računati prej kot okrog sredine 5. st. (vzhodno od srednje Visle pa že na začetku tega stoletja), ko je prišlo do dokončnega propada sledov prejšnjega prebivalstva na Malopolskem, v Podlasju in na desnem bregu Mazovije, v Šleziji, na zahodnem Velikopoljskem ter v Ljubuški zemlji. Do konca 5. in celo začetkov 6. st. so še vztrajali ostanki skupine prejšnjega prebivalstva na nekaterih področjih srednje Poljske, na Pomorjanskem pa so preživeli še do prvih desetletij 6. stoletja. Očitno čas propada najdišč, ki so povezana s staroselci, pomeni le terminus post quem za možnost intenzivnejšega prodora novih naseljencev na to ozemlje. Na osnovi arheoloških virov ne moremo označiti, katera slovanska plemena, ki so se selila, so v resnici prišla na posamezna področja, kajti ostanki zgodnjėslovanske kulture se izmikajo poizkusom natančnejših kronoloških opredelitev. Na poljskem ozemlju doslej niso našli arheoloških dokazov za neposredni stik obeh ljudstev. Primer ene od naselbinskih jam na naselbini v Bizorendzu, navedene v literaturi, ki naj bi vsebovala tako gradivo iz obdobja preseljevanja ljudstev kot tudi zgodnjėslovansko, je le rezultat napačne informacije.

V tem stanju ima precejšnjo vrednost analiza pelodnega prahu, ki je trenutno glavni dokaz o navzočnosti ali prekinitvi poselitve raziskanih mikropodročij med rimskim obdobjem in zgodnjim srednjim vekom. Na poljskem ozemlju so doslej izvedli malo palinoloških raziskav, pri čemer je zahodno področje še posebej slabo raziskano. Večina analiz cvetnega prahu je pokazala sredi prvega tisočletja našega štetja nihanje krivulj, ki kažejo upad, ponekod pa tudi propad pokazateljev obdelanih površin ob istočasni regeneraciji gozda. Na določenih področjih (predvsem na vzhodnem Pomorjanskem) je imel upad poselitve globok in dolgotrajen značaj, na drugih področjih (okolica Nowin v Kujaviji, področje

Gór Świętokrzyskich) se je slabše odrazil. Primeri, ki bi jih potrdila analiza cvetnega prahu, neposrednega ali sorazmernega časovnega stika Slovanov z ostanki prejšnjega prebivalstva bi bili za nas še posebej zanimivi. Glede na delnost podatkov, trenutno ne moremo dati trdnih ugotovitev.

Kot dokaz morebitnega stika slovanskega vala z ostanki zgodnejšega prebivalstva bi lahko bilo prevzetje starih krajevnih imen, predvsem vodnih. Na žalost bi bilo za dokaz lahko le ime Visla, ki je potrjeno že v starem veku in dobro lokalizirano. Vendar izvor tega vodnega imena ne pojasnjujejo na enak način, razlage segajo od "staroevropske etimologije" do germanske, keltske ali slovanske.

Ni nujno, da je vzrok propada predslovanskega prebivalstva na poljskem ozemlju prihod novih ljudi. V severni Nemčiji so germanska plemena prav tako zapustila v 5. do 6. st. tudi ozemlja, na katera se Slovani niso nikoli naselili. Ne glede na dosedanjo rekonstrukcijo poteka razprostranjenosti Slovanov v porečju Visle in Odre imamo lahko stik s staroselci za precej verjeten, vsaj na nekaterih področjih. Gibljivost skupin ljudi, ki so se selile, je lahko ponekod ustvarila pogoje za začasno krajevno skupno bivanje teh etnosov. Primeri iz porečja Labe pričajo, da je tedaj prihajalo do razmeroma tesnih povezav, ki kažejo na naselbinah v Březnu in Dessau-Mosigkau asimilacijo ostankov germanskega prebivalstva s strani slovanske skupnosti. Mnenje o delni vključitvi najdišč s poznorimskim izročilom, iz druge polovice 5. in začetkov 6. st., v ostanke najstarejše stopnje zgodneslovanske kulture iz 5./6. -6./7. st. najverjetneje velja le za posamezne primere, medtem ko se na splošno o tem ne da reči nič trdnega.

Splošni obseg sestojev, ki jih je M. Parczewski ugotovil za najstarejše (5./6.-6./7. st.), proti severu ne sega preko črte, ki povezuje področje ustja lužiške Nise s Kujavijo. Morebitna sprememba te meje v prihodnosti, ko bodo prišla v znanstveno rabo najdišča s področja Ljubuške zemlje in zahodne Pomorjanske, jo lahko morda premaknejo proti severozahodu, očitno pa bo to odvisno od kronoloških opredelitev.

Osnovo vsakovrstnega sklepanja na obravnavanem območju predstavljajo pisani viri. Vendar besedila izpred

6. st. ne vsebujejo imena etnične skupine, ki nas zanima, poizkusi, ki so se jih lotili že pred leti, da bi pojasnili to dejstvo, pa so še vedno negotovi. Najstarejše zanesljive omembe Slovanov na poljskem ozemlju imajo skrajnje skopo vsebino. Izmed treh, ki izvirajo iz 6. do 7. st., je le eno sporočilo neposredno in govori o prebivališčih Slovanov kot delu Venetov, ki so v prvi polovici 6. st. naseljevali ozemlje, ki se je začelo ob izviri Visle do področja spodnje Donave (Jordanes, *Gotska zgodovina V*, 34, 35).

Ostali dve sporočili, že interpretirani in bolj ali manj sporni, govorita o: 1. obširni pustoti skozi katero so se morali prebiti Heruli ob prehodu l. 512 iz področja Karpatske kotline skozi vsa ljudstva Sklavinov (Prokopij, *Zgodovina gotskih vojn II*, 15); 2. možnosti prebivanja Sklavinov ob Baltiku konec 6. st., glede na podatke treh ujetnikov, ki so jih zajeli Bizantinci (Teofilakt Simokata, *Historia VI*, 2, 10-16).

Poleg tega je Jordanes omenil (to se nanaša na začetek 6. st.) uganko ljudstva Vidiarijev ob ustju Visle, ki so "spojeni v eno iz različnih narodov" in vzhodno od njih Estov, ki jih sodobna znanost soglasno istoveti z Balti.

Okrnjeno izpovednost zgodnjih virov deloma nadomeščajo bistveno bogatejša sporočila, ki govorijo o Slovanih na drugih področjih. Glavna sporočilna vrednost kronik iz 6. - 7. st., katerim je medrečje Odre in Visle predstavljalo v slovanskem kontekstu le oddaljeno obrobje njihovega zanimanja, osredotočenega na severni predprostor Balkana in Ponta do spodnjega Dnjepra, sloni na prvi dokončni lokalizaciji Slovanov v čas in prostor. Hkrati dajejo tudi dragocene podatke o nekaterih vidikih življenja tega etnosa.

Uporabili bomo sporočila, ki jih vsebujejo pisani viri iz 6. / 7. st., pri čemer se bomo poizkušali izogniti njihovem precejšnemu ali razlagi, ki ni v skladu z vsebino sporočil. Med zadevami, ki nas tu neposredno zanimajo, pravzaprav samo lokalizacija stepskega ljudstva Akacirov kot južnih sosedov Estov (Jordanes, *Gotska zgodovina V*, 36, 37) dela take težave, da jih lahko razrešimo le z mnenjem o bistveni vrzeli v znanju kronista. Prav tako lahko vzbuja nekatere dvome značaj osnovne delitve Venetov na dva ali tri dele (Jordanes, *Gotska zgodovina V*, 34, 35, 119). Druga dejstva, ki jih sporočajo

bizantinski avtorji, se ne izključujejo in jih ni potrebno izboljševati. Še več, precejšen del izmed njih ima podkrepitev v rezultatih arheoloških raziskav.

Drugi in hkrati zadnji namig o obsegu slovanske poselitve, ki se tiče poljskega ozemlja v 6. st. izvira iz 90-let tega stoletja in se povezuje z omembo Teofilakta Simokate o zajetju treh Sklavinov - najverjetneje prebivalcev obrežja Baltika. Pred koncem 6. st. so Sklavini (ki jih je treba z največjo verjetnostjo istovetiti z nosilci praške kulture in konkretno v teh okoliščinah - z njeno različico Sukow - Dziedzice) naseljevali severozahodno področje Poljske, morda pa tudi ozemlja dlje proti zahodu. Doslej odkriti arheološki sestoji iz 6. st. ne kažejo prihoda slovanskega prebivalstva prav do morskega obrežja, kar pa lahko pojasnimo po eni strani s trenutnim stanjem raziskav, po drugi strani pa s tipološkimi težavami, ki so povezane z ugotavljanjem najstarejšega horizonta nove kulture na tem ozemlju.

V arheoloških virih se razmeroma dobro odraža potek izginjanja prebivalstva, ki je bilo povezano s poznorimsko tradicijo na obravnavanem ozemlju. Ob Odri na Pomorjanskem, na Meklenburškem in vzhodnem Holsteinu segajo številnejši arheološki sledovi germanskega prebivalstva le do začetka 6. st., nekatera posamezna najdišča predсловanskega značaja pa so datirana še v konec 6. ali na začetek 7. st. Na zahodnem Pomorjanskem najbolj pozne najdbe tega kulturnega kroga spadajo v prva desetletja 6. st. Možnosti prodora Slovanov na tem področju so se začele nekoliko prej, že v drugi četrtini 6. st. Trenutno še ne moremo povsem odgovoriti na vprašanje, katera izmed teh dveh možnosti je bila izrabljena. Mogoča je le splošna ugotovitev, da se je to zgodilo med drugo četrtino 6. st. (na zahodnem Pomorjanskem) in sredino ali koncem tega stoletja (zahodno od spodnje Odre) in koncem 7. st. Dokaj zgovorni so pri tem izsledki analiz cvetnega prahu. Praviloma dokumentirajo zmanjšanje intenzivnosti naselitve v obdobju preseljevanja ljudstev, vendar se sam trenutek zamenjave germanskega prebivalstva s prišleki ni povsod pokazal na izrazit način. Ohranili so se sledovi relativne nepretrganosti naselitve nekaterih mikroregij, kar bi lahko pričalo o razmeroma zgodnjem prihodu Slovanov na preiskovano ozemlje ali pa o nadaljnjem trajanju manjših preostalih krajevnih skupin. Prav tako bi bilo potre-

bno razjasniti tudi dvome o metodi razlage palinoloških profilov.

Če bi upoštevali le izpovednost najdb, bi imeli na voljo precej statično podobo zgodnjeslovanske kulture na Poljskem. Da bi ugotovili dinamiko poselitvenih dogajanj, bi morali primerjati razmere, ki so vladale na tem področju najmanj v dveh sledečih si časovnih obdobjih, ki bi si sledile v odseku nekaj 10 let. Vrednost arheoloških virov, ki jih imamo na voljo, postavljajo pod vprašaj verodostojnost takega početja. Več pa lahko prispevajo k soočanju s sporočili zgodnjbizantinskih avtorjev, pa tudi k pojavom, ki jih raziskujejo na drugih področjih slovanskega ozemlja.

V zahvalo omembama pri Jordanesu in Prokopiju imamo narejeno svojevrstno sliko - seveda na vsak način le v odlomkih - poselitve poljskega ozemlja s Slovani v prvih desetletjih 6. st. Bivališča Slovanov so se tedaj razprostirala od spodnje Donave vzdolž loka Karpatov tja do Visle na zahodu (Jordanes, *Zgodovina Gotov V*, 34, 35). Porečje zgornje Visle je predstavljalo severozahodno obrobje razprostranjenosti Slovanov - Venetov. Viri molčijo o morebitnem staroselskem prebivalstvu na Poljskem ozemlju, zato pa vedo za Vidivarije (katerih ime ima germanski značaj), sprimek različnih plemenskih drobcev ob ustju Visle, pa tudi za njim sosednje baltske Este. Pomanjkanje poznavanja razmer, ki so vladale na začetku srednjega veka zahodno in severozahodno od Malopoljske, prekinja le eno, zato pa toliko bolj pomembno sporočilo. V njem je govora o selitvi germanskega ljudstva Herulov, ki so okoli leta 512 prešli iz področja ob srednji Donavi skozi "vsa ljudstva Slovanov", nato so prodrli skozi veliko pustinja "ter prišli na ozemlje Varnov" (Prokopij, *Zgodovina gotskih vojn II*, 15). Avtorji rekonstrukcije poteka te selitve, četudi različno razlagajo njeno prvo etapo, vodijo navadno njen naslednji odsek skozi porečje zgornje Visle, in naprej - na ozemlja ob Odri ter do področja srednje Labe, kjer so prebivali Varni. Ta nenaseljena pustinja bi bila potem najverjetneje Šlezija.

Izsledki arheoloških raziskav se dajo presunljivo skladno vzporediti z izpovedjo pisanih virov. Doslej odkriti sestoji praške kulture na poljskem ozemlju iz mogilske stopnje proti zahodu ne prekoračujejo porečja gornje Visle. Vsiljuje se istovetenje tega področja s področjem, ki so

ga naseljevali Slovani, čeprav je to težko podkrepiti, hkrati pa potrjuje verodostojnost Jordanesovih podatkov, ki je prav tu označil meje obravnavanega ljudstva. Gotovo bi bilo še prezigodaj označiti pripadnost Sklavinom arheoloških sestojev v Mazoviji, ki imajo s praškim področjem verjetno najtesnejše povezave.

Na področju zgornje in v vzhodnih delih spodnje Šlezije doslej niso ugotovili nobenih zgodneslovanskih najdb s starimi oblikami. Ni nujno, da pomanjkanje najdišč pomeni popolno pustinjno, vendar z vso gotovostjo označuje odsotnost gostejše poselitve na tem področju.

Datiranje začetkov bolj intenzivne poselitve zahodnih predelov spodnje Šlezije (in sosednjih področij) že na začetek 6. st. bi bilo bolj malo utemeljeno, če se opiramo na tam odkrite najdbe, ki jih prištevamo žukowicki stopnji skupine Sukow - Dziedzice. Lahko le predlagamo začetek tega dogajanja najprej v čas po prehodu Herulov skozi Šlezijo, čeprav je očitno treba imeti ta podatek izključno le za orientacijski. Gotovo so že v prvi polovici 6. st. kake skupine Slovanov, ki so prišle s praškega področja, postopno zavzemale nekatera zahodna in morda tudi osrednja področja Poljske (Kujavija), kjer je nastala svojevrstna različica praške kulture, čeprav lahko da z deležem (trenutno še povsem nejasnih) prvih, ki so prihajale iz severovzhoda.

Kot se zdi, bi nadaljnje vztrajanje pri trditvi o kulturni nepretrganosti med poznorimskim obdobjem in zgodnjim srednjim vekom v porečju Odre in Visle zahtevalo, da poiščemo nove dokaze, kajti dosedanja nimajo ustrezne vrednosti. Predvsem se je zmanjšala verjetnost mnenja, po katerem naj bi zgodneslovanska kultura izvirala iz przerworske kulture. Veriga očitnih strukturnih povezav se pojavlja na vzhodnoevropskem področju v krogu kijevske kulture. Najverjetneje je tam treba iskati prvotno domovino Slovanov.

Poljsko ozemlje je v zgodnjem srednjem veku sestavljalo precej raznolik etnični mozaik, v katerem so se dogajale temeljite spremembe. Nestabilni značaj tedanjih velikih naselbinskih struktur lahko predvsem vidimo po spremembah razprostranjenosti arheoloških kulturnih področij, pa tudi po analizi pisanih virov.

Naseljevanje poljskega ozemlja s slovanskim prebivalstvom je trajalo dolgo in se ni končalo v 6. st. Zadnje -

najprej v 7. st., če ne računamo baltskih ozemelj - je bilo zajeto vzhodno Pomorjansko ter zgornji in vzhodni del spodnje Šlezije.

5.2. Prihod Polabskih Slovanov

Peter Donat 1980 in Hans-Jürgen Brachmann 1978 pišeta, da je bilo ozemlje Vzhodne Nemčije naseljeno s tremi različnimi populacijami v treh etapah. Kot prvi so prišli nosilci lončenine praškega tipa iz češko-moravskega prostora, kmalu nato ljudje iz starejše faze sukowske lončenine na severu. Tretji so bili nosilci lipske skupine - okrašene gradiščne lončenine, ki so prišli do Labe in Saale v 7. st. spet iz češko-moravskega prostora in so se naselili južno od skupine s praškim tipom. Brachmann v soglasju z ostalimi vzhodnonemškimi raziskovalci pravi, da je poleg lončenine praškega tipa istočasno obstajala še druga skupina lončenine, izdelana na kolesu in okrašena.

Prvi Slovani z lončenino praškega tipa se med Saalo in Muldo pojavijo v 6.-7. st., kot so pokazala izkopavanja B. Krügerja, ki je raziskoval Dessau-Mosigkau, doslej najvažnejšo naselbino z lončenino praškega tipa na ozemlju Nemčije. Joachim Herrmann je razdelil zgodnjo slovansko naselitev med Odro, Niso in Labo s pomočjo arheološkega gradiva na pet glavnih področij. 1.- severno področje Wilka in nekaterih drugih slovanskih plemen, tu je značilna lončenina feldberškega tipa in velika gradišča na vzpetinah. 2.- Spodnja Lužica in pripadajoče porečje srednje Odre z lončenino tornowskega tipa in majhnimi nižinskimi gradišči. 3.- Labsko-saalsko medrečje z žarnimi grobovi in lončenino praškega tipa, od 7. st. dalje tu govorijo pisani viri o Srbih. 4.- Kulturno mešano področje ob spodnje toku Spree in srednje Hawele s posamičnimi pojavi prostoročne, neokrašene lončenine, podobne praškemu tipu na majhnih nižinskih gradiščih. 5.- Zahodnomeklenburško in vzhodnohollsteinsko področje s prostoročno neokrašeno lončenino, ki se povezuje s praškim tipom, naseljena je bila z obodritskimi plemeni. Srbsko skupino povezuje s kulturami najstarejših Slovanov na ozemlju Češke in Slovaške, čeprav vprašanje točnejšega kraja njihovega izvora pušča odprto. Govori o tem, da so na svoji poti do naselbin na sotočju Saale in Labe Srbi prešli Moravsko in Češko. To naj bi se zgodilo v 2. polovici 6. st., vsekakor

pred letom 630, kajti tedaj že omenjajo pisani viri srbsko plemensko zvezo pod vodstvom Dervana, ki se je priključila Samovi državi (Fredegar). Zato se zdi vprašanje izvora Polabskih Srbov Herrmannu razmeroma jasno, bolj zapleten se mu zdi problem pojava ostalih imenovanih slovanskih kultur med Odro in Labo. Meni, da se lončenina feldberškega tipa povezuje v določeni meri s posodami, kakršne poznamo na ozemlju Poljske v času preseljevanja ljudstev. Podobno lončenino tornowskega tipa povezuje z nekaterimi dvokoničnimi nizkimi lonci z istega področja v poznorimskem obdobju in v obdobju preseljevanja ljudstev. Herrmann poudarja, da se razseljevanje Slovanov ni zgodilo enkratno. Domneva, da je bil od začetka 6. st. pritisk plemen, ki so bila usmerjena na bizantinski jug. Po vpadu Avarov leta 568 pa se je ta pritisk preusmeril od bizantinskih meja proti severu, kar se po njegovem mnenju tiče predvsem Srbov in Obodritov.

Večjo koncentracijo zgodnjeh slovanskih najdišč kot na Poljskem obsega področje razprostranjenosti srednje-donavske - polabske različice praške kulture, katere začetki so na Češkem in ob srednji Labi, ki jih lahko datiramo najprej v sredino ali še raje v drugo polovico 6. st., teoretično najmanj nekaj desetletij (ali celo stoletje) mlajši kot malopoljsko-mazovska skupina, ki se ni razvijala bistveno dlje, vendar neposredno v sosedstvu z izvornimi področji zgodnjeh slovanske kulture. Treba je omeniti staro in še vedno veljavno mnenje o naselitvi Češke od jugovzhoda iz Moravske in severozahodne Slovaške, porečje srednje Labe bi predstavljalo naslednjo stopnjo te smeri kolonizacije. Njeno možno izhodišče bi bil severni del Karpatske kotline, kjer ni bilo germanskega prebivalstva že na prelomu 5. in 6. st. Poselitev tega področja je lahko šla skozi Malopoljsko, vendar ni nujno, da je bilo tako.

5.3. Poselitev srednjega Podonavja

Tudi za področje južno od Karpatov imamo le zelo malo in nenatančnih podatkov o zgodnji stopnji slovanskega razseljevanja in njeni kronologiji. To je v povezavi z revnostjo pridatkov, oz. z dejstvom, da pokope zgodnjih Slovanov komaj lahko ugotovimo, pa tudi s sorazmernim pomanjkanjem bolj datiranih kovinskih najdb na večini

naselbin. Končno ne moremo zgodnjeh slovanskih najdb južno od Karpatov in Sudetov, z redkimi izjemami kot na Češkem, nič natančneje datirati kot le v 6. in prvo polovico 7. st. Prav tako so se ponesrečili dosedanjih poizkusi, da bi natančneje datirali zgodnjeh slovansko gradivo na podlagi njegove sorodnosti z germanskimi najdbami, in sicer zato, ker so se opirali kot npr. v Březnu na preveč široko datirano naselbinsko gradivo, ali pa je šlo za skupke kot npr. v Zlechovu in v Vyčapih-Opatovcih, katerih zaključenost ni gotova. Tudi pojav majhnih, grobih loncev, ki se očitno zdijo podobni zgodnjeh slovanskim loncem praškega tipa, v germanskih grobovih (večinoma pri otroških pokopih) v 6. st. lahko imamo le z veliko previdnostjo za dokaz o slovansko-germanskih stikih in za kronološko oporišče.

Jordanes, ki opisuje razmere v prvi polovici 6. st. oz. v njegovi prvi tretjini, pozna Slovane le na zunanem delu loka Karpatov do izvira Visle. Tudi pripovedovanje Prokopija o umiku Herulov ne more služiti za trdni dokaz o prisotnosti Slovanov v karpatskem loku ali na češkomoravskem ozemlju, ker se lahko nanaša, izključno na severno od Karpatov bivajoča slovanska plemena. Isto velja tudi za pesem o Martinu iz Brage, v kateri je omenjen *Sclavus* med ljudstvi, ki prebivajo v Karpatski kotlini.

Prepričljiveje govori o prisotnosti Slovanov južno od Karpatov neko drugo mesto pri Prokopiju, na katerem pripoveduje o zgodovini langobardskega pretendenta na prestol - Hildigisa. Ta je iskal pribežališče najprej pri Varnih, nato pri Slovanih. Od njih je šel h Gepidom in se spet vrnil k Slovanom. Potem je okrog l. 550 izvedel vojni pohod iz dežele Slovanov, z njihovo udeležbo, preko Donave proti Italiji, da bi pomagal gotskemu vladarju Totili. Zelo verjetno je, da so slovanski zavezniki Hildigisa prebivali nekje v bližini Gepidov in Langobardov in nedaleč stran od Donave, torej južno od Karpatov, že v prvi polovici 6. st. Po drugi strani pa dejstvo, da ne vemo ničesar drugega o deležu Slovanov v razvitih in nasprotij polnih odnosih v zgodovini langobardsko-gepidskih povezav pred letom 568, govori proti domnevi, da so imeli Slovani že tedaj večjo in dejavnejšo vlogo v Karpatski kotlini, ali da so tam naseljevali zelo obširna področja. Več nam o tem problemu pisani viri

ne povedo, zato lahko svoje znanje razširimo le s pomočjo arheologije.

Kot izhodišče za slovansko naselitev srednjega Podonavja pride v poštev predvsem zgornje porečje Visle in zgornjega Dnjestra, čeprav ne smemo izključiti možnosti sodelovanja prebivalstva s področij, ki so ležala še bolj proti severu in vzhodu.

Velik pomen za vprašanje začetka slovanske poselitve južno od Karpatov ima prenehanje germanskih najdb na Slovaškem. Značilno je, da je bila na tem ozemlju, tako kot na Moravskem, v Spodnji Avstriji, na Češkem in Madžarskem zelo gosta germanska poselitve v 5. st. Nasprotno tej, pa povsem manjkajo mlajše najdbe germanskega značaja tako na vzhodnem kot tudi na zahodnem Slovaškem. Že horizont zgodnjih podonavskih ločnih zaponk s konca 5. st. je na Slovaškem zelo slabo zastopan.

V naslednje obdobje, verjetno v prvo polovico 6. st. - lahko pravzaprav datiramo le grob iz Kalne in čelado tipa Baldenheim iz Dolnih Smerovcev. Etnična pripadnost njunih uporabnikov ostaja neznana.

Značilno je, da na Slovaškem v nasprotju z Moravsko in Češko ni najdb zlatnikov iz 6. st., čeprav so takšne najdbe razmeroma številne v 5. st. (do cesarja Zenona, 474-491). Edino izjemo predstavlja ne povsem zanesljivi zaklad iz Obišovc na vzhodnem Slovaškem, kjer naj bi bil poleg starejših zlatnikov najden tudi eden Justinijana I.(?). Sicer je najti na Slovaškem, toda izključno na jugu, zelo redke posamične najdbe bronastih novcev Justina I. (518-527), ki pa se pojavljajo tako kot bronasti novci Justinijana I in poznejših vladarjev tudi severno od Karpatov, na v tem času gotovo že s Slovani poseljenem področju. Pozornost vzbuja pomanjkanje najdb iz 6. st. na Slovaškem. Posebno je to opazno na rodovitnih predelih vzhodno od Malih Karpatov, ki so bili sicer v vseh obdobjih gosto poseljeni. Neverjetno je, da bi bila prav ta dežela v času, v katerem je na sosednjih področjih srednjega Podonavja še cvetela germanska naselitev, povsem prazna ali le redko naseljena. Verjetneje je, da so začeli Slovani prodirati na jugozahodno Slovaško že na začetku 6. stoletja. Pri tem bi lahko pripisali tudi že temu času številne zgodneslovanske najdbe praškega tipa na tem področju. Lahko bi bile deloma istočasne

langobardskim najdbam sosednjih južne Moravske in Madžarske. Te domneve pa pri sedanji stopnji raziskavnosti ne moremo povsem nedvoumno dokazati.

Med slovaškimi Slovani bi lahko najbolj verjetno iskali slovanske zaveznike Hildigisa. Postavlja se vprašanje, pod kakšnimi pogoji se je zgodil ta domnevni slovanski prihod. Je bil slovanski pritisk vzrok, da je prenehala germanska poselitev Slovaške? Ali pa so Slovani poselili prazno deželo, npr. po katastrofi Herulov v l. 505 oz. 509? Toda kronologija germanskih najdb na jugozahodnem Slovaškem ne govori za drugo možnost, kajti najdbe prenehajo na splošno že prej.

Zanimiv je tudi položaj na vzhodnem Slovaškem, v sosednji zakarpatski Ukrajini in v severnem porečju Tise. Najdbe iz 5. st. so tam pogoste, še posebno ob zgornji Tisi, kjer se opazno kopičijo v drugi polovici tega stoletja. Med drugim gre za bogate grobove žena z velikimi srebrnimi pločevinastimi zaponkami tipa Kosino - Tiszalök. Na vzhodnem Slovaškem pripadajo temu horizontu najdbe iz Košic, ki so najbolj pozni poznani sledovi predсловanske poselitve. Južneje se pojavljajo ob zgornji Tisi še posamezne, morda nekoliko poznejše grobne najdbe z zgodnjimi, z vibastimi viticami okrašenimi, ločnimi zaponkami, kot Gava, Tisladány, Beregovo. Časovno spadajo v drugo polovico 5. st., morda celo na njegov konec in najkasneje v čas okrog leta 500. Značilno je, da na tem področju ni nobenih zanesljivih najdb iz časa gepidske kulture v 6. stoletju. Področje gepidske poselitve v tem času se začne šele južneje na področju Tiszafüreda.

Praznenje področja zgornje Tise, ki so ga Germani v 5. st. še tako gosto naseljevali, bi bilo nerazumljivo, če ga ne bi povzročali neki novi politični dejavniki. Morda gre prav za prodor slovanskih plemen, katerih sedež, kot lahko sklepamo iz pisanih virov, najkasneje sredi 6. st. ni bil daleč od gepidske dežele in je bil verjetno od nje ločen z neposeljenim obmejnim področjem. Seveda te domneve še ne moremo trdno dokazati. Iz vzhodne Slovaške poznamo nekaj zgodneslovanskih najdb, sicer pa poznamo tovrstno gradivo zaradi raziskav sovjetskih arheologov, ki so jih opravili v zadnjih letih in so deloma še neobjavljene. Kot na drugih področjih jih ni mogoče točneje datirati; stanje raziskav je slabše kot na jugozahodnem Slovaškem. Vprašanje, kdaj natančno se

je začela slovanska poselitev ob zgornjem toku Tise in kako daleč proti jugu je segala, ostaja tako še odprto, vendar je povsem mogoče, da se je to zgodilo v prvi polovici 6. st. ali celo na koncu 5. st.

Povsem drugačne kot na Slovaškem se zdijo razmere zahodno od Malih Karpatov, na Moravskem in v Spodnji Avstriji. Na severovzhodnem delu Moravske izginejo skoraj vse germanske najdbe na začetku 6. st., tako da bi lahko tudi tu, kot na Slovaškem, računali z zgodnjo slovansko poselitvijo. Na južnem Moravskem, na južnem Slovaškem, zahodno od Malih Karpatov in v Spodnji Avstriji pa je nasprotno trajala langobardska poselitev v mlajšo stopnjo preseljevanja ljudstev.

Večina severnopodonavskega langobardskega gradiva je starejša kot tisto iz Panonije. Vendar je tudi nekaj najdb, ki jih moramo postaviti vsaj v drugo četrtino 6. stoletja. Tako moramo računati z langobardsko poselitvijo, čeprav pojemajočo, južnomoravskega področja vsaj do sredine 6. st., ko se je zgodila druga etapa langobardske poselitve Panonije, ali pa celo dopustiti langobardsko prisotnost prav do l. 568. Oba datuma prideta izemnično v poštev kot možna termina post quem za močnejšo zgodnjeslovansko poselitev južne Moravske.

Zgodnejši prodor posameznih slovanskih skupin že v času, ko so tam še prebivali Langobardi na obrobju njihove panonske države, seveda ni povsem izključen, čeprav se zdi manj verjeten.

Odprto vprašanje je tudi kronologija začetkov slovanske naselitve na Češkem, čeprav imamo tu številnejše najdbe in zato tudi boljše podatke kot na drugih področjih. Tako datira Jifi Zeman najzgodnejše slovanske najdbe na Češkem že v drugo četrtino 6. stoletja. Pri tem se je oprl na kronologijo najpoznejših germanskih grobnih najdb na Češkem in na sožitje ostankov germanskega prebivalstva s slovanskimi prišleki v Březnu. Moramo pa se zavedati, da ne vemo z gotovostjo ali so najpoznejši nam poznani germanski grobovi v resnici sočasni drugi "mešani stopnji" v naselbini Březno in ali niso morda nekoliko zgodnejši. Drug dokaz za zgodnjo kronologijo slovanskega gradiva na Češkem je najdba iz kraja Kozly, kjer je bil najden skupaj z zgodnjeslovansko lončenino tudi tridelen glavnik s trikotnim držajem. Ta oblika ni bila v uporabi pozneje kot v prvi polovici 6. stoletja.

Seveda pa ne bi smeli imeti tega edinega primera za zanesljiv dokaz za tako zgodnji datum slovanske naselitve. Še mnogo šibkejši dokaz je C14 datum (525+-100) iz zgodnjeslovanske naselbine v Běchovicah.

Po drugi strani so na Češkem pogostejše germanske najdbe kot pa na Moravskem, nedvomno iz druge četrtine 6. st. ali celo nekoliko pozneje, čeprav je njihovo število manjše kot pa v prejšnjem obdobju. Te pozne najdbe izvirajo vsaj deloma iz velikih grobišč merovinškega obdobja na tem področju, kar govori proti oslabljeni nepretrganosti germanske poselitve v prvi tretjini 6. st. Značilno je tudi, da se pojavljajo tako na Moravskem kot na Češkem solidi Justina I, Justinijana I, medtem ko ni tovrstnih poznih kovov na Poljskem in - z eno izjemo - na Slovaškem, torej na domnevnem področju istočasne slovanske poselitve. Kot omenjeno, so tudi bronasti novci 6. st. na Češkem pogostejši kot pa na Slovaškem in Poljskem. Tudi povezave, ki so v stopnji IIIa merovinške kulture trajale še naprej med srednjo Nemčijo in srednjim Podonavjem, pričajo, da je na Češkem obstajal germanski "most" med obema področjema, in sicer morda do tretje četrtine 6. stoletja. V tej zvezi je zelo važno dejstvo, da so pri langobardski izselitvi v Italijo l. 568 sodelovale tudi skupine Sasov in Türinžanov, ki so gotovo prebivali ob Labi. Torej so morali imeti neposreden stik z Langobardi, kar je bilo mogoče le preko Češke.

Na koncu lahko povzamemo, da ni izključena zgodnjeslovanska poselitev še pred sredo 6. st. na južnem Moravskem in Češkem, vendar hkrati tudi ni nedvoumno dokazana. Mnogo govori za to, da je leto 568 - odhod Langobardov in z njimi povezanih germanskih ljudstev ter prihod Avarov pa tudi celotna sprememba političnega položaja v Srednji Evropi - imelo zelo velik pomen za slovansko naselitev v srednjem Podonavju in na Češkem. Po drugi strani je bila slovanska naselitev južno od zahodnih Karpatov podobno kot v spodnjem Podonavju najverjetneje nekoliko zgodnejša, dogodki l. 568 pa so ji odprli nove možnosti. Šele po tem obdobju se je lahko postopoma začelo slovansko naseljevanje tudi v Vzhodne Alpe.

Zanimiv pogled na vprašanje povezanosti Slovanov Češke in Slovaške z južnoslovanskim ozemljem je pris-

peval Z. Váňa. Pravi, da mnenje jezikoslovcev, o prastari povezavi med Zahodnimi in Južnimi Slovani, z arheološkega gledišča, nima nikakršnih dokazov. Prese-ljevanje na jug naj bi šlo v 6. do 7. st. iz še nerazplaste-lega skupka Sklavenov, predvsem iz njegovega vzhodnega dela s korčakovskim tipom, s sodelovanjem Antov s penkovskim tipom. Če govorimo od domnevni pripadnosti čeških in slovaških Slovanov k Južnim, se nujno postavi vprašanje, kdaj in v kakšnih pogojih je lahko nastala takšna "jugoslovanska" skupnost. Prihod Slovanov na češko in slovaško ozemlje se je zgodil le malo prej kot njihov prodor na Balkan, pri čemer se je že na samem začetku leta 568 mednje vrnil avarski klin. Za skupni jezikovni razvoj torej tedaj ni bilo nikakršnega predpogoja. Šele od 8. st. naprej se pojavljajo prvi arheološki znaki soodvisnosti srednjeevropskih in balkanskih Slovanov, predvsem njihovih severnih delov, v podobi slovansko-avarske kulture z vlitimi bronastimi predmeti in slovansko lončenino, ki je izraz slovansko-avarske simbioze, delno pa tudi postopne slavizacije Avarov, ki so tako prenehali biti ovira skupnim stikom.

Odločilni mejnik je bilo v tej smeri 9. st., ko so na ruševinah avarske države in v okolici nastajale slovanske države in ko je na jugovzhodu nastala nova bolgarsko-slovanska simbioza, katere območje je segalo do Potisja. Šele v tej dobi se kristalizira skupno kulturno področje, v njej so bili obdelani samostojno in v krajevnih različicah bizantinski, orientalni, protobolgarski in zahodni vplivi, predvsem v nakitu, ki tedaj kaže jasne skupne poteze na Velikomoravskem ozemlju, na romunskem Sedmograškem, v Jugoslaviji in v Bolgariji. Spojitev v tem smislu traja tudi v 10. st. v obdobju belobrdске kulture, ko se pojavljajo oblike npr. prstanov, denarja in uhanov na celem področju med Slovaško in Bolgarijo.

V tem arheološkem okviru je nastal tudi slovanski knjižni jezik, ki je od 9. st. spajal Slovane od češkega in slovaškega ozemlja do Makedonije. Jezikovne soodvisnosti med češkimi, slovaškimi ter Južnimi Slovani v tej dobi - a nikoli prej - so v soglasju z ostalimi kulturnimi vezmi. Spoj z jugovzhodom traja na Češkem ozemlju do propada zadnjega centra slovanske liturgije v Sázavskem samostanu v 11. st. Predpogoji za skupni jezikovni razvoj so trajali precej krajše obdobje; uradni prehod češkega področja k zahodni liturgiji in predvsem madžarska

zasedba Panonske nižine sta postavila novo oviro nadaljnjim stikom. Belobrdska kultura, pri katere oblikovanju so sodelovali Madžari z okolnimi Slovani, kaže le še izzvenevanje položaja, ki se je oblikoval v 8. do 9. st. Nova oddelitev prednikov Čehov in Slovakov od juga pa je vedla k tesnejšemu jezikovnemu zблиžanju z njihovimi severnimi sosedi in h končni vključitvi v skupino Zahodnih Slovanov. Tudi to dejstvo ima svoj odraz v tvorni kulturi, v stikih češkega prostora s poljskim in lužiško-srbskim, npr. v arhitekturi, obrti, nakitu, lončarstvu ipd.

6. Pradomovina Slovanov

Vprašanje izvornega ozemlja je seveda neločljivo povezano z etnogenezo Slovanov. Bilo je prvo, ki so si ga ljudje zastavili in to že v tistih časih, ko o etničnem razvoju Slovanov še niso razmišljali. Zato ima dolgo in poučno zgodovino, ki jo je vredno pogledati.

Prva lokalizacija slovanske pradomovine, ki jo opisujejo krščanski duhovniki, se ne povezuje s tradicijo, ampak z biblijsko razselitvijo ljudstev ob gradnji babilonskega stolpa. Ta pogled, čeprav sicer v podrobnostih spremenjen, je veljal do 18. stoletja. Razvoj humanističnih znanosti, ki ga je spodbudilo razsvetljenstvo, je pripeljal k iskanju pradomovine Slovanov, bodisi na velikih področjih, ki so jih naseljevali v srednjem veku, bodisi izven tega ozemlja ali pa na njegovem le majhnem delu. Pripadnike prvega pogleda imenujemo avtohtonisti, drugega alohtonisti.

6.1. Biblijski alohtonizem

V srednjem veku je bil nesporni vir znanja o zgodnjem obdobju človeške zgodovine svetopisemska Knjiga stvarjenja - *Genesis*, ki so jo dopolnjevali s komentarji številnih avtorjev. Z njo so povezane najbolj zgodnje informacije o poreklu Slovanov, ki so se nam ohranile v ruski kroniki iz 11. - 12. stoletja, takoimenovanem Nestorjevem letopisu (Nestorjevi kroniki) z imenom "*Povest vremennyh let*", ki črpa iz raznih virov, njena končna redakcija pa je bila narejena še pred letom 1113 v kijevski Pečorski Lavri. Avtor začenja z razdelitvijo ozemlja po vesoljnem potopu med Noetove sinove: Semu vzhod, Hamu Jug ter Jafetu sever in zahod. Slovani - Noriki pripadajo Jafetovim potomcem. Naselili so se ob Donavi, kjer je sedaj ogrska in bolgarska zemlja, pozneje pa so se razselili in imenovali z različnimi imeni (Moravani, Čehi, Beli Hrvati, Srbi in Horutani), a iz Podonavja so jih pozneje pregnali Vlahi na sever do Visle in Dnjepra.

Poznejši kronisti, kot npr. Jan Długosz, so še podrobneje razpredli te in podobne podatke. Nestorjevo razlago slovanske etnogeneze so prevzemali in dalje razvijali tudi stari češki kronisti. Med njimi predvsem avtor kronike, imenovane Dalimila, ki je bila dokončana že leta 1314, nadalje Václav Hájek iz Libočanov, ki je umrl leta 1555, in vrsta drugih.

Długosz je poistovetil Poljake s Sarmati. Ta pogled je postal pozneje precej pomemben, izrazil se je v poljskem sarmatizmu. V področju razprav, ki nas zanimajo, pa je zamenjal pot slovanske selitve iz Babilonije v Evropo: ne čez Balkan, ampak čez Kavkaz. Potemtakem evropska pradomovina Slovanov ni bila lokalizirana ob Donavi, ampak ob Donu, Slovanov pa niso identificirali z Iliri ampak s Sarmati, Skiti ali celo Vandali. Že Kadłubek je tako imenoval Poljake. V južni Rusiji so se Slovani razdelili na dve veji. Prva je odšla na zahod do Baltika, Labe in do Češke, druga pa je šla vzdolž Črnega morja v Podonavje in na Balkanski polotok. Ta druga glavna teorija o razseljevanju Slovanov se najprej pojavi v 13. st. in izmed čeških kronistov so jo zagovarjali med drugimi T. Pešina iz Čechoroda in J. Beckovský.

Ti nauki so sčasoma preživeli z razvojem humanističnih ved, zlasti jezikoslovja. Zadnji branitelj obdonavske koncepcije je bil češki arheolog Josef Ladislav Pič, ki je na prelomu 19. in 20. stoletja pripeljal Indoevropceje iz Azije v Srednjo Evropo (bronastodobna kultura žarnih grobišč). Od tod naj bi se razselila različna ljudstva. Zato pa naj bi Praslovani ostali na Ogrskem in okoli leta 800 pr. n. št. prešli čez Moravsko do Lužice in Šlezije, kjer na bi bila njihova druga zibelka. V tem času so ravno branili tezo o slovanskosti Sarmatov. Za zadnji odmev biblijskih teorij imamo lahko azijsko lokalizacijo pradomovine Indoevropcejev, ki jih vodijo različni avtorji od severnih ali južnih bregov Črnega morja v Evropo.

Pri Slovencih je verjetno že Primož Trubar verjel v slovanstvo Ilirov, na kar bi lahko kazal njegov podpis *Philopatridus Illiricus* v Katekizmu iz 1550, kateremu ustreza njegov drugi podpis v istočasnem Abecedarju *Peryatil vseh Slouenzou* (kar pomeni tedaj enako Slovence kot tudi vse Slované). Adam Bohorič je verjel v enakost *Henetov, Venetov ali Venedov, Window, Wandalov in Slovanov*. Potem je zavladala pri nas pangermanska teorija, ki sta jo po Christalnikovem in Megiserejevem vzgledu zagovarjala tudi Schönleben in Valvasor. Že Marko Pohlin pa je 1768 v predgovoru v svojo "*Kraynsko gramatiko*" izrazil prepričanje o slovanskosti ilirskega jezika, ki da je nastal takoj po razdelitvi ljudstev po vesoljnem potopu. Pri tem se je verjetno naslanjal na delo dubrovniškega benediktinca, našega prvega izrazi-

tega pristaša panslavizma Mavra Orbinija *Il regno degli Slavi* iz leta 1601.

6.2. Romantični avtohtonizem

V skladu z razvojem eksaktnih znanosti so se začeli vedno bolj oddaljevati od trditev starih avtorjev, ravno tako tudi od biblije kot osnove vsega znanja. Evropsko razsvetljenstvo 17. in 18. st. in predvsem njegovo racionalistično pojmovanje zgodovine, ki se je opiralo, v nasprotju s tradicionalno svetopisemsko razlago zgodovinskih dogodkov, na analizo dosegljivih dejstev, je imelo pozitiven vpliv tudi na reševanje problematike izvora in začetka Slovanov. Za problem pradamovine Slovanov je bila pomembna pritegnitev novih virov v 18. st., kajti začeli so raziskovati tudi vprašanje izvora jezikov. Novo gradivo je prispevalo k poglobljenemu poznavanju perzijskega jezika in sanskrtu. Zlasti iz tega drugega so izpeljevali razne evropske jezike, odtod splošno poimenovanje Ariji ali tudi Indogermani. Razlago sorodnosti indoevropskih jezikov in njihovih odnosov do skupnega prajezika je dal Franz Bopp (1833-1837), nemški jezikoslovec in utemeljitelj primerjalne slovnice indoevropskih jezikov.

Teze o avtohtonosti Slovanov v Srednji Evropi do ustja Labe in Jadrana je oblikoval A. L. Schläzer v "*Allgemeine Welthistorie*" (1771). Oporo za svoj pogled je iskal v idealizaciji Slovanov pri Herderju. Vendar so že od konca 18. st. prihajali raziskovalci vse pogosteje do zaključka, da so teorije, ki slonijo predvsem na predpostavljenih soodvisnostih Tračanov ali Ilirov s Slovani, brezvredne. Najbolj dosledno je problem avtohtonizma obravnaval utemeljitelj slavistike, Čeh Josef Dobrovský, ki je pisal o tem leta 1810 svojemu prijatelju Jerneju Kopitarju: "*Smešne so podobne raziskave. Prihajam do drugačnih zaključkov. Vse kaže, da Slovani niso niti Dačani, Geti, Tračani, Ilirci, niti Panonci... Slovani so Slovani in njihovi najbližji sorodniki so Litavci. Torej jih moramo videti med njimi, nekje ob Dnjepru*".

Nasprotno pa je Wawrzyniec Surowiecki navezal na starejše identifikacije Slovanov z Veneti, pri čemer je pokazal na starodavnost le-teh in njihovo istovrstnost s Kelti, Germani ali Sarmati na osnovi argumentacije z

raznih področij znanosti. Že pred sredino 19. st. so se začeli s problematiko izvora Slovanov izčrpno ukvarjati poleg predstavnikov modernega jezikoslovja tudi začetniki antropologije. Znameniti predstavnik slavistike, češki zgodovinar slovaškega rodu Pawel Josef Šafařík je v svojem delu "*Slovanské starožitnosti*" (1837) kot prvi zbral pisane vire o začetkih Slovanov. Nanizal je podatke, ki kažejo na naseljenost Slovanov od Visli in Donavi. Po njegovem so bili Slovani Herodotovi Neuri in Budini, nadalje razna ljudstva rimskih avtorjev, zlasti pa Venedi-Veneti, tako tisti ob Baltiku, kot tisti ob Jadranu. Za romantične avtorje je bilo značilno nagnenje k velikim sintezam in neupoštevanje pripomb kritike, ki so jo obravnavali kot znamenje sovražnosti. V takšnem vzdušju je bilo lahko najti pradamovino Slovanov povsod, kjerkoli in kadarkoli so se pojavili.

Pri nas je teorijo o ilirskem izvoru Slovencev sprejel tudi Valentin Vodnik, kar odseva iz njegove pesmi *Ilirija oživljena*. Vendar sta že v 18. st. Marko Hanzič in Anton Tomaž Linhart v svojih delih ugotavljala, da spada prihod slovenskih prednikov v naš prostor šele v obdobje preseljevanja ljudstev. Kljub temu so še nekaj desetletij po sredini 19. st. pri nas, pred začetkom domačega znanstvenega zgodovinopisja, prevladovali romantični venetsko-avtohtonistični spisi Ravnikarja Poženčana in zlasti Davorina Trstenjaka. Drugi se jim je pozneje odrekal. Odtlej so avtohtonistične razlage pri nas tlele le v ljubiteljskih spisih in se razplamtele v zadnjih letih v ognju neoromantičnega nacionalizma.

Najpomembnejši avtohtonisti konca 19. in začetka 20. st. so bili Wojciech Kętrzyński ter Wilhelm in Edward Bogusławski. Kętrzyński je v delu o Lugijcih (*Die Lygier*, 1868) dokazoval slovanskost Svebov Tacita in drugih ljudstev Germanije do Rena in Bodenskega jezera. Po njegovem vzgledu je W. Bogusławski (1887) pričel politično zgodovino Slovanov z vojnama Jarovita (Ariovist) s Cezarjem v Galiji in napadom Moravanov (Markomani) na Oglej leta 167. E. Bogusławski je v "*Historii Słowian*" (1888) rekonstruiral najstarejše obdobje na podlagi arheologije, antropologije in krajevnih imen. Fince in Baske je imel za potomce evropskih ljudstev kamene dobe, zato pa je Praarijce pripeljal iz Azije, najpozneje 6000 - 5000 let pr. n. št., skozi stepe v Dacijo in na sosednja področja. Ko so se tu razdelili na narode,

so bili glavno poljedelsko ljudstvo Vinidi - Slovani, ki so poselili srednjo Evropo, vključno s predeli Italije in Francije ter Balkanski polotok, toda brez finskega Dnjestra in prav tako ljudstva Neurov. Države na področju Vinidov so organizirale galo-keltske in germanske vojaške enote, ki so živele v gradiščih. Ščasoma so na poljedelce prešla imena zavojevalcev: Lugijci (odtod Lehi, Lehiti, Lahi), Boji, Suevi (odtod Slavi), Hrvati itd. V "*Dowodi autochtonizmu Słowian...*" (1912) je Edward Bogusławski upošteval enako tudi arheološke podatke: pojavljanje gradiščne lončenine že v 2. st. n. št. v Noriku in Retiji ter v merovinški kulturi ob Renu, a tudi obseg gradnje z bruni.

Široka uporaba diletantskih etimoloških izpeljav, ki so bile glavna osnova za dokaze, je povzročila ostre ugovore univerzitetnih filologov. Npr. poljski filolog Alexander Brückner (1889) je imenoval Historijo Slovanov E. Bogusławskega "*etimološko-historični roman, katerega glavna junakinja je končnica -ava.*" Vendar velja upoštevati za konec romantičnega avtohtonizma oceno K. Nitscha (1914) k "Dowodom". Primerjav Suevu-Slavi in podobnih ni jemala resno večina historikov splošne zgodovine. Kritiko je vzdržal samo del izpeljav Kętrzińskega, ki so dokazovale obstoj številnih slovanskih ljudstev zahodno od Labe v zgodnjem srednjem veku ("O Słowianach...", 1901).

6.3. Lubor Niederle

Nepregledno množico teorij, ki so nastale v 19. st. o slovanski etnogenezi, je ovrednotil v prvi veliki sintezi, ki je nastajala v letih 1902-1925, češki znanstvenik Lubor Niederle. Njegove *Slovanské starožitnosti* predstavljajo prelom v raziskavah slovanstva. Prvi del ima naslov "Izvor in začetki slovanskega naroda". Avtorja lahko imamo za "umirjenega" avtohtonista, čeprav ga je n. pr. E. Bogusławski imel za najvažnejšega antiavtohtonista, ker je bila zanj pradomovina velik del področja historičnih Vzhodnih Slovanov in kar najmanjši del Zahodnih (za razliko od Zeussa ali Müllenhoffa). Kajti Niederle je menil, ko je polemiziral s teorijami o podnavski pradomovini, da so bila prvotna selišča Slovanov severno od Karpatov, približno od Krakowa in Torunja pa do Kijeva. Poudaril je, da ni mogoče slediti njihovi

najstarejši zgodovini po pisanih virih. Poseben pomen je dal podatkom jezikoslovja (o sorodnosti jezikov) in antropologije. Glavno temo prve knjige predstavlja tudi analiza starih besedil, ki govorijo o Skitiji ali pozneje Sarmatiji. Izmed ljudstev, ki so tam prebivala, pripoznava za Slovane predvsem Venede ter tudi vsaj Neure in Budine. Zato pa je analizo sporočil o prebivalcih stare Germanije preložil za del posvečen Zahodnim Slovanom.

Niederle je kot prvi predložil program slovanske arheologije: študij razvoja staroslovanske družbe po arheoloških virih, k temu pa spada študij slovanske etnogeneze, tako po najstarejših kot tudi po historičnih spomenikih materialne kulture. Študij jezikoslovnih virov je Niederlu omogočil izraziti svoje nazore o nastanku slovanskih jezikov v zvezi z izvorom Slovanov. Iz prvotnega indoevropskega jezika naj bi najprej nastali dve skupini - satemska in kentumska. Praslovanščina združena s praljavščino je bila v prvi skupini in je ohranila sorodnost s staro tračanščino (armenščino) in z indoiranščino. Predniki Germanov so spadali v skupino kentumskih narodov in so bili najbližji sosede Slovanom, kot je iz nekaterih primerjav med slovanskimi jeziki in nemščino sodil Niederle. Že v začetku 2. tisočletja pr. n. št. so se pojavila nekatera indoevropska ljudstva kot izoblikovane etnične skupine. Baltoslovani so imeli, sodeč po jezikovnih preostankih, za sosede z ene strani Germane in Kelte, z druge pa Tračane in Irance. Razpad baltoslovanske jezikovne skupnosti je nastal po Niederlu v 2. ali vsekakor 1. tisočletju pr. n. št. Jezikovna enotnost slovanskih plemen je razpadla v 1. tis. n. št., ko so nastali posamezni slovanski jeziki.

Glede antropologije, je izoblikoval svoje nazore v ostri kritiki tim. "*turanske teorije*" o izvoru Slovanov. Nemški avtorji so namreč izdelali na osnovi Retziovega sistema relativne dolžine lobanje in velikosti obraznega kota teorijo o čisti germanski rasi, ki naj bi imela razmeroma dolgo lobanjo in nekatere zunanje značilnosti: modre lase, svetle oči. Tej rasi so postavili nasproti drugo, za katero naj bi bila značilna krajša glava, temnejši lasje in oči. Prvo raso so imeli tako nemški kot angleški antropologi za izvorno raso Indoevropcejev - v njihovi terminologiji Indogermanov ali Praarijcev. V zvezi z drugo raso pa se je često govorilo o njeni sorodnosti s Finci,

Mongoli in Turanci, s tem da naj bi kratkoglavi Praslovani s temnimi očmi prišli iz Srednje Azije, naselili Srednjo Evropo, predvsem njene gorate predele in se pomešali s svojimi dolgoglavimi, plavimi sosedi.

Niederle je pokazal na slabosti te konstrukcije, ki je izhajala iz študija časovno med seboj zelo oddaljenih virov. Izvorni germanski tip je bil namreč določen na podlagi gradiva iz grobov 5.-8. st. n. št., praslovanski pa nasprotno na podlagi mlajšega gradiva, medtem ko izvorno staro antropološko gradivo ni bilo poznano. Niederle je zbral dokaze o tem, da so grobovi Starih Slovanov, zlasti s področja južne Rusije, obsegali več kot 80% dolgih lobanj. Prav tako obstajajo pisani viri iz 6. st. n. št., ki navajajo, da Slovani, ki živijo v Podonavju, niso niti črni, niti beli, ampak temnoplavi. Lubor Niederle je strnil svoje nazore takole; *praarijski tip ni bil čisti tip čiste rase*. V obdobju indoevropske skupnosti, malo pred njenim razpadom, so z razvojem nastale različne rase, med njimi predvsem plava, dolgoglava, severnoevropskega izvora in srednjeevropska rjava, kratkoglava. Zato samostojna ljudstva, ki so iz njih nastala, niso predstavljala čistih ras, in taki so bili tudi Slovani in Germani. Niederle je pri tem zelo poudaril razvojno pojmovanje fizičnega izgleda posameznih ljudstev in ga ponazoril predvsem s primerom Slovanov, pri njih je namreč pred 1000 leti prevladovala prva rasa - dolgoglava. To je v srednjem veku vsrkala druga rasa, ki jo je odlikovala večja vitalnost.

Niederle je bil prvi raziskovalec, ki je izkoristil vse znano izkopano gradivo pri vsestranski analizi problema pradomovine Slovanov. Kot "neobhodno dopolnilo" prvemu delu je dodal poglavje "Arheološki razvoj Zakarpatja od neolita do rimskega obdobja". Že na začetku je poudaril, da "so živeli tu Slovani... vsaj od časa, ko so se kot samostojna enota ločili od ostale arijske celote, kar... se je moralo zgoditi okrog 2000 let pr. n. št. Imamo celo pravico pomakniti se nekoliko dlje in dopustiti, da so predniki teh Slovanov živeli v svoji evropski pradomovini že nekako od tedaj, odkar je prebival v Evropi skupni arijski pranarod, ki se je začel notranje razlikovati". Na osnovi sestojne neolitskih najdišč je postavil Niederle pod vprašaj nedavno teorijo G. Kossine, da imamo lahko za Indogermance le tiste na severu Evrope, pri čemer je podčrtal pomanjkljivost dotedanjih

predpostavk, ki so zanikale možnost njihove povezave s kulturo vrvičaste lončenine ali tudi zakarpatske lončenine.

Predstavitev "kovinskega obdobja" konča Niederle z upoštevanjem treh etnosov. Germanom pripisuje severni predel: hollsteinsko-mecklenburško-pomorjanski; to dopušča tudi glede grobov v skrinjah v porečju Visle, ki jih ne povezuje z Bastarni, ampak raje z Goti. "Lužiško-šlezjsko skupino žarnih grobišč... med Saalo, Warto in Donavo", ki se je sčasoma razširila v vseh smereh, pripisuje Slovanom (za Pitschem) kljub pogledom, ki so tu videli Germane. Enako poudarja, da je to lahko le del pradomovine in da zaradi neujemanja tega predloga z zgodovino in filologijo ni vključil tega obsega v zemljevid ter ni upošteval te teze v historičnem besedilu. Vzhodnim Slovanom zaradi slabe arheološke raziskanosti Zakarpatja ni pripisal konkretnih kultur, pač pa je pokazal na velika grobišča v Visocku, Zarubincih, Černjahovu in druga.

Po Niederlu je mogoče sporočila Nestorjeve kronike "Povest' vremennyh let" imeti za rojstni list slovanskega naroda. Na osnovi zbirke množice pisnega gradiva in v enaki meri etnografskih, jezikoslovnih, antropoloških in arheoloških raziskav, je prišel Niederle do tega zaključka: "…ozemlje, na katerem so prebivali Slovani pred svojo razselitvijo, se je razprostiralo med Labo in srednjim Podnjeprovjem ter rekami Desno, Pripjatom, Berzino... treba pa je odšteti zahodni del med Labo in Vislo, dokler ne bo dokazana slovanskost kulture žarnih grobišč v teh predelih, če bo sploh kdaj dokazana".

Niederle konča s trditvijo: "Sedaj vidimo zakaj arheologija ne more povedati, kje je bila zibelka Slovanov: etnična enotnost se ni ujemala s kulturno enotnostjo. ... Ne da se slediti slovanski kulturi od historičnega obdobja pa do davne minulosti, ko je nastal slovanski narod. Pred 5. st. n. št. so pojmovanja arheologov povsem zmešana in vse sile, ki skušajo dokazati slovanski značaj kulture žarnih grobišč, lužiške kulture in v Šleziji, so doslej privedle le k neuspehu".

V podobnem duhu se je izrazil Alexander Brückner (1930), ko je podvomil o slovanskosti lužiške kulture, vendar je razširil obseg pradomovine Slovanov v 5. st. n. št. od Odre in Sudetov do izvira Dnjepra.

6.4. Alohtonisti 19.-20. stoletja

Tej skupini prištevamo raziskovalce, ki postavljajo pradomovine Slovanov na razna področja, odtod tudi množina izraza. Tu govorimo enako o predlogih terenov, ki so oddaljeni od srednjeveških selišč Slovanov, kot tudi o tistih, ki obsegajo ne preveč velike predele vzhodnega obrobja. Izhodišče dognanj teh raziskovalcev je pojav naziva Slovani v pisanih virih na prelomu starega in srednjega veka v zvezi z mongolskimi ljustvi. Njihov "zavetnik" je bil Hegel, ki je podčrtal za Slovane značilno prehodnost med evropsko in azijsko dušo.

Za tako razumljene alohtoniste so značilna, razen različnih končnih ugotovitev, skupna raziskovalna stališča. Gre več ali manj za lokalizacijo malega ljudstva Praslomanov, analogno Praindoevropejcem, ki je bilo spočetka slabotno, vendar se je razširilo po velikih prostranstvih, pri čemer je vsililo svoj jezik krajevne prebivalstvu, ali pa je zavzemalo praznine in se razmnoževalo. Vprašanje o pradomovini Slovanov se ne povezuje tesno s pradomovino Indoevropejcev, pri čemer se npr. dopušča prihod teh drugih v Evropo v valovih (kar je kritiziral E. Bogusławski). Vsako od pradomovin lokalizirajo na podlagi le majhnega števila vrst podatkov, najpogosteje jezikoslovnih, kot so imena rek, izposojenke. Način sklepanja po arheoloških podatkih je videti npr. takole; Inoevropci so ljudstva vrvičaste lončenine, torej izvirajo iz Turingije, ker se ta okras tam najprej pojavi. Ali tudi: Indoevropci izvirajo iz obrobja stepe, ker so pri vdorih v južne kraje uporabljali udomačene konje, zato lahko njihovemu osvajanju Evrope sledimo po pokopih vpreg. Nič čudnega, da je kot posledica takega načina razmišljanja število predlaganih lokalizacij njihove pradomovine prekoračilo 20.

Izhodišče razglabljanj o pradomovini Slovanov so za avtohtoniste pisani viri iz zgodnjega srednjega veka. Poudarek dajejo bodisi dobesedni lokalizaciji Slovanov v Podonavje (Prokopij, Jordanes, Fredegar), bodisi prav tako Venedov ob Vislo (Ptolemej, Jordanes) ter priznanje Slovanov za njihov del. Posledica povezovanja prihoda Slovanov z Avari je bila, da so jih v prvi polovici 19. st. povezovali celo z Mongoli; še dandanašnji izdelujejo zemljevide, ki vodijo srednjeveške Slovane iz

Ogrske nižine, ne da bi se vprašali o njihovih starejših bivališčih.

Bolj pogosto zastopajo mnenje o prihodu Slovanov izza Visle. Že K. Zeuss (1837) in za njim K. Müllenhoff (1882) sta postavljala njihovo pradomovino ob srednji in zgornji Dnjeper, pri čemer sta ji prištevala področje bližje Karpatom in Visli. S srednje Visle so zasedli Slovani področja, ki so jih opustili v 2.-6. st. Germani in prišli z Avari preko Labe. V tej smeri so raziskovali jezikoslovci. A. A. Šahmatov (1911) je postavil Praslovane v porečje zgornje Dvine in zgornjega Njemna. Jan M. Rozwadowski (1913) je ugotovil, da je evropska veja Indoevropejcev prišla iz Severne in Vzhodne Evrope; v zvezi s tem je postavil pradomovino Slovanov "nekam v Rusijo za Njemnom in Dnjeprom". Na področje Polesja kažejo, po mnenju Józefa Rostafińskega (1908) in Maxa Vasmerja (1926), Slovanom znani obsegi rastišč dreves gabra, tise ter bukve, katere naziv so si izposodili od Germanov. Kazimierz Moszyński (1925) je jezikovno izpeljal Slovane iz Azije na podlagi slovanskih izposojenk v turkotatarskih jezikih; lokaliziral jih je v 7.-6. st. pr. n. št. na področje severne meje velike stepe. Nasprotno pa je v povojnem delu (1957) nakopičil dokaze za tezo, da je na prelomu štetja obseg slovanskega jezika zajemal Podnjeprovje, ne da bi posegal v porečje Visle ali Dnjestra. Proti vsem tem mnenjem obstajajo resni protidokazi: pomanjkanje staroslovanskih izposojenk v finskem jeziku, navadna pomota glede na strani sveta (Polesje), pomanjkanje osnov za rekonstrukcijo tako oddaljene zgodovine mongolskih jezikov ali tudi za izključitev porečja Visle.

Izmed arheologov naj omenimo zlasti Gustava Kossino, avtorja etnične metode. Postavil je pravilo o identifikaciji arheoloških kultur s konkretnimi ljudstvi. Njegovo drugo lokalizacijo neolitskih Indoevropejcev je kritiziral že Niederle. Na poljskem ozemlju je oddelil Kossina neznatne kulture rimskega obdobja, prav tako poznega latena, ki naj bi pripadale zapovrstnim germanskim ljudstvom. Najbolj temeljito je temu oporekal W. Antoniewicz (1928). Zato pa naj bi Slovani prihajali šele, ko so Germani opuščali svoja ozemlja, toda težko jih je arheološko identificirati, ker so imeli "tako nizko kulturo, da ni mogoče najti njenih sledov" (Oskar Montelius 1899), ali da so se premikali "brez vojn, brez glasu, skoraj brez

sledov" (E. Blume 1912). Vendar je bil najtrši oreh za alohtoniste etnična identifikacija lužiške kulture. Sprva so jo pripisovali Germanom, potem Tračanom, končno je Kossina ugotovil, da so njeni tvorci "severni Iliri", ki si jih je izmislil za ta namen, ne da bi jih poznali iz starih pisanih virov.

6.5. Neoavtohtonizem

Prav ta problem je bil razlog za vrnitev h konceptiji avtohtonizma v novi različici. Ni šlo za že veliki obseg kulture žarnih grobišč, katere slovanskost je dokazoval Pič, ampak o lastnosti lužiške kulture, tako kot jo razumemo danes. Prvi avtor, ki je ugotavljal, da so bili Slovani njeni tvorci, je bil Leon Kozłowski (1925). Značilen avtor neoavtohtonizma v arheologiji je bil Józef Kostrzewski, ki je že od leta 1913 dalje dokazoval neprekinjenost poselitve poljskega ozemlja od časa lužiške kulture do srednjega veka. Pri tem je vedno ostro polemiziral s svojim mojstrom iz Berlina - Kossino. Šola Kostrzewskega ima še danes na Poljskem pomebno vlogo. Z resnimi argumenti je dokazoval to, za kar je Lubor Niederle domneval, da nikoli ne bo mogoče, to je - slovanskost lužiške kulture. Jasno strnitev rezultatov te šole daje "Atlas do pradziejów Słowian" Konrada Jażdżewskiego (1948-49), ki prikazuje naselitev Slovanov na poljskem ozemlju ter njihove zapovrstne širitve v raznih smereh.

Dosledna uporaba etnične metode je pokazala tako moč kot tudi slabosti arheologije, oboje izvirajo iz narave njenih virov. Njena moč temelji na hitrem količinskem naraščanju gradiva, ki v taki meri ni mogoče v drugih vedah. V tem pogledu se arheologija približuje eksperimentalnim znanostim, ki lahko načrtujejo poizkuse za potrditev postavljenih hipotez. Nasprotno pa je slabost dejstvo, da nosilci lužiške kulture - in prav tako naslednjih - niso poznali pisave. Zato, v nasprotju npr. z Bližnjim vzhodom, arheolog ne more najti virov, ki bi zapisovali jezik tedanjih prebivalcev. Ker ima pojem Slovani kljub temu predvsem jezikovno vsebino, se mora torej arheolog omejiti na posredno razumevanje na podlagi ugotavljanja nepretrganosti poselitve ozemlja vse do časa, ko je bil jezik prebivalcev prvič zapisan. Pomemben zaveznik poznanjske arheološke šole je bil

Mikołaj Rudnicki, ki je od leta 1921 zbiral jezikovne dokaze o naselitvi Slovanov v teh predelih ("*Slavia Occidentalis*").

Pripadniki neoavtohtonizma so se lotevali zapovrstnih poizkusov, da bi v okviru te koncepcije uskladili izsledke raznih ved. Antropolog Jan Czekanowski je odgovoril, pri čemer je uporabljal predvsem jezikovno gradivo, na vprašanje: kje je bila prazibelka Slovanov? ("*Wstęp do historii Słowian*" 1927, druga izdaja 1957). Filolog Tadeusz Lehr-Spławiński je, pri čemer je temeljil na arheoloških shemah, ugotovil zapovrstne etape izločevanja Slovanov iz indoevropske celote ("*O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*" 1946). Končno je historik Kazimierz Tymieniecki predstavil celoto sprememb na poljskem ozemlju, pri čemer je začel z umikom ledenikov ("*Ziemie polskie w starożytności*" 1951). To delo lahko vzporedimo le s prvim delom Niederla: za vzporednico njegovim naslednjim knjigam pa lahko imamo "*Początki Polski*" Henryka Łowmiańskiego (od leta 1963 pet delov), ki - kljub naslovu - upošteva široko vseslovansko problematiko.

Neoavtohtonisti vedno bolj povezujejo problem pradamovine Slovanov z začetki Indoevropcejev. Tadeusz Lehr-Spławiński jih istoveti že s kulturo vrvičaste lončenine in jih izvaja iz Turingije okrog 2000 let pr. n. št. Leta 1946 je izrazil mnenje o pripadnosti lužiške kulture k številnemu ljudstvu Venetov, ki ga omenjajo pisani viri, in jo označil kot ostanek prakeltsko-prailirsko-praslovanskih elementov.

Rudnicki (1955) znatno odmika čas indoevropske praskupnosti in jo prestavlja na vzhod. Tymieniecki izključuje lokalizacijo na majhnem prostoru; z alternativno: prebivalci iz stepe Jugovzhodne Evrope ali neolitski poljedelci Srednje Evrope, pri čemer se izjavlja za druge. Tadeusz Sulimirski (1945) je pokazal, ko je mehanično prenesel na zemljevid znano shemo sorodstva indoevropskih jezikov, katere avtorja sta J. Schmidt in H. Hirt (1905), da se je njihova razdelitev morala zgoditi v Srednji Evropi. Tadeusz Milewski pa je ugotovil, da so pred dokončno razdelitvijo, ali okrog 3000 let pr. n. št., naseljevali področja od porečja Wesere do porečja Donca; prav tako je naredil prikaz razselitve teh ljudstev v treh smereh, ki se kažejo na podlagi jezikovnega razvoja (1965).

V zadnjih desetletjih so se pojavljali kritiki neoavtohtonizma s strani alohtonistov, ki so ugovarjali povezovanju etnične metode s tako oddaljeno preteklostjo (Moszyński 1957, H. Ułaszyn 1959).

6.6. Pogled z različnih strani

Čeprav tudi sedaj še vedno lahko najdemo zagovornike vseh mogočih različic slovanske pradomovine pa je opaziti manjšanje števila skrajnih gledanj in vedno večje zблиževanje stališč. Velika večina mnenj se v širši različici osredotoča na ozemlja južne Poljske, Belorusije in Zahodne Ukrajine, v ožji pa le na del tega področja. Pomembno pa je, da večkrat do podobnih rezultatov prihajajo tudi raziskovalci, ki se snovi lotevajo z različnimi metodami.

Z demografsko analizo je Stanisław Kurnatowski ocenil najmanjšo površino ozemlja, s katere bi Slovani lahko naselili področja, ki so jim vladali v zgodnjem srednjem veku; obseg samo ene tedanje kulture je bil po njegovem mnenju premajhen. Ta rezultat je verjeten, čeprav bi bil lahko tudi drugačen, če bi vzeli v presojo nekaj daljše obdobje naraščanja prebivalstva, ne od leta 500 do 1000, ampak npr. od 400 do 1000 in če bi upoštevali možnost višjega letnega prirasta prebivalstva. Po odstotku, ki ga je izračunal Kurnatowski, se število Slovanov ni podvojilo niti v 200 letih, mikroanaliza Blejskega kota pa kaže, da se je v prvih dveh stoletjih po naselitvi slovansko prebivalstvo več kot podvojilo vsaka štiri desetletja. Če bi imel ta vzorec splošnejšo veljavo, bi bilo lahko izvirno slovansko ozemlje v 4./5. st. tudi razmeroma majhno. Morda se pri tem ni odveč spomniti na mnenje tistih jezikoslovcev, ki pravijo, da je bila v času pred 7. st. n. št. za praslovanski jezik značilna velika enotnost. To bi kazalo, da so Slovani sprva naseljevali enoten in razmeroma majhen prostor.

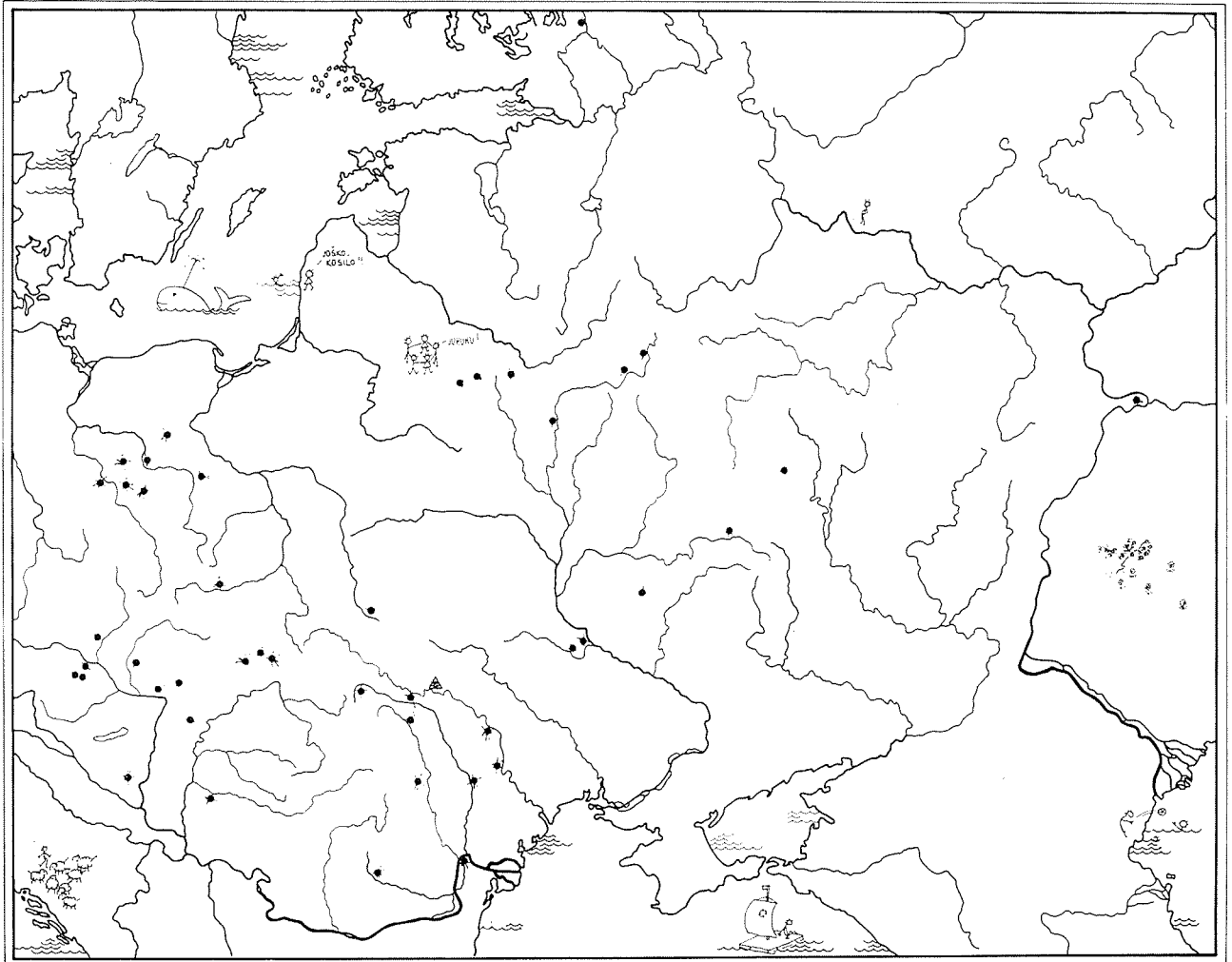
Če pustimo matematične igrice ob strani, saj gre za izračune z vse preveč neznankami, pa ostaja dejstvo, da so Slovani v nekaj stoletjih trajno poselili velik del Evrope. Ne poznamo mehanizma, po katerem so se velike skupine slovanskega prebivalstva ločile od svojega jedra in se preseljevale v nova naselitvena področja. Gotovo je šlo za samodejno gibanje, ki je obsegalo bolj višek prebi-

valstva iz domačega ozemlja kot pa celotno družbo. Zaradi tega ne moremo opaziti na področjih, iz katerih je izhajalo to razseljevanje, nobenih jasnih pustot, ki bi jih potrjevali arheološki viri. Ogromno razseljevanje slovanskih ljudstev v srednjo Evropo in na Balkanski polotok v 6. in 7. st., kot tudi poznejše nadaljevanje tega razseljevanja proti severu in vzhodu na finska področja, ni moglo sloneti le na maloštevilnemu prebivalstvu s področja Dnjestra, kjer se je rodila praška kultura. Po mnenju J. Okulicza je treba iskati potrebno število ljudi, ki so pozneje tvorili slovanstvo, na širokih in gosto poseljenih področjih vzhodnobaltskega ozemlja in na njegovih južnih obrobjih. Tamkajšnje prebivalstvo se je verjetno hitro slaviziralo. Ta proces so še pospeševale podobnosti v oblikah kulture in enakosti v gospodarski in družbeni strukturi. Tako na bi bilo izhodiščno področje za razseljevanje slovanskih ljudstev veliko ozemlje severovzhodne Evrope, ki se je razprostiralo med spodnjim Dnjeprom in bivališči Baltov, Fincev, kot tudi nomadskih ljudstev na eni strani in opustelim področjem Visle na drugi strani.

Pomen Okuliczevega prikaza ni le v tem, da prikazuje bistveni pomen Baltov v poteku slovanske etnogeneze in njihovega razseljevanja, ampak tudi v načinu gledanja, ki nima Slovanov za homogen etnos. Po pričevanjih pisanih virov vemo, da so bila sestavljena številna ljudstva zgodnesrednjeveške Evrope iz različnih etnosov, zato to ni nič presenetljivega tudi pri Slovanih. Poleg Baltov bi morali misliti tudi na pripadnike raznih germanskih plemen, nomadskih in drugih sosedov.

Ukrajinski arheolog V.D. Baran je primerjal strukturo različnih arheoloških kultur, ki bi lahko sodelovale v etnogenezi Slovanov. Ko je poizkušal nekoliko natančneje določiti, kje je bilo slovansko področje v prvi polovici 1. tisočletja, je prišel do sklepa, da je bilo precej obširno in ni obsegalo le južni del Belorusije, ampak tudi pas gozdnate stepe med Dnjeprom in zgornjo Vislo. Kajti prav na tem področju je videti prvine prevzemanja v arheoloških kulturah 1. tisočletja. In čeprav ima ta veriga še nekatere šibke člene, meni, da dejansko obstaja.

Najboljši proučevalec metrike staroslovanskega posodja M. Parczewski pravi, da je jedro ozemlja, na katerem se je oblikoval model zgodneslovanske kulture, ležalo

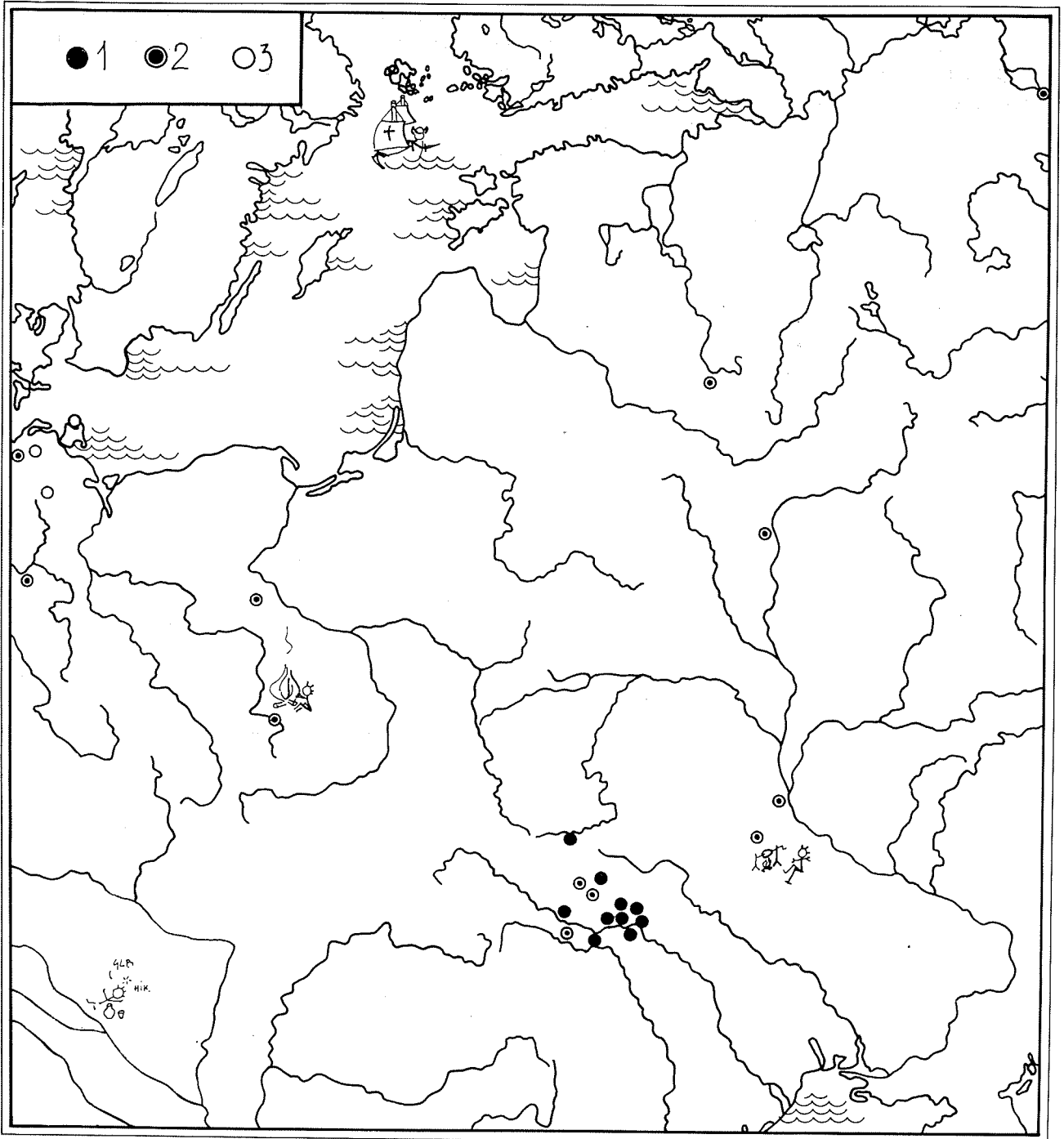

Slika 10. Nožički z zavojkoma. S trikotnikom je označen najstarejši primerek iz Bakote (po: Szymański W., Noże z rękojeściami zakończonymi wolutami - zagadkowe komponenty kultury słowiańskiej i awarskiej. - v: *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej II*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988, 141-159).

vzhodno od Poljske. Maloštevilni skupki z jasno metriko 5. st. so razmeščeni na področju Ukrajine od srednjega Dnjepra in zgornjega Pruta do srednjega porečja Dnjepra, vežejo se tako s praško kulturo, kot tudi s penkovsko. To ozemeljsko opredelitev mu potrjuje tudi delo jezikoslovca K. Miodowicza (1984), ki je dal odličen pregled možnosti jezikoslovja in njegovih dosedanjih dognanj na področju lokalizacije prvotnih slovanskih

bivališč. Na nov način osvetljuje jezikovne vire, pri čemer jih je kar najbolj jasno in verodostojno oddelil od mnenj, ki niso bila dovolj utemeljena. Preverjeni jezikoslovni podatki mu govorijo s tega vidika bolj o vzhodni pradomovini Slovanov.

Širša različica pradomovine Slovanov bi torej obsegala več arheoloških kultur, a nobene v celoti. Ožja pa bi

Slika 11. Razprostranjenost slovanskih kipov. 1 - najdbe iz prve polovice 1. tisočletja n. št.; 2 - najdbe iz druge polovice 1. tisočletja n. št.; 3 - najdbe z začetka 2. tisočletja n. št. (po: Vinokur I.S., Zabašta R.V., Monumental'na skulptura Slovan. - *Arheologija* 1, 1989, 65-77, Ris. 5).

7. Podrobnejša razlaga nekaterih pojmov v zvezi z vprašanjem etnogeneze Slovanov

"zahtevala" prebivalstveno eksplozijo in močno asimilacijo sosednjih ljudstev. Za končno presojo o eni ali drugi je očitno še prezgodaj (Slika 10). Kljub temu pa velja omeniti, da področje ob zgornjem Prutu in Dnjestru nekako izstopa (Slika 11) in to ne le kot rojstna pokrajina praške kulture. Težko se je namreč otresti vtisa, da so se prav od tu razširile po slovanskem svetu, neodvisno od praške kulture, še nekatere druge kulturne prvine. Morda niti ni pretirano, če bi temu ozemlju rekli Silicijeva dolina slovanstva.

Tu so zajeti pojmi, ki sicer nastopajo v prejšnjem besedilu, vendar jih tam nisem posebej razložil, da bi bilo podajanje snovi bolj jasno in tekoče. A če jih želimo razumeti v sobesedilu, jih seveda moramo poznati.

7.1. Ljudstva

Esti

Obširno področje Mazurskega pojezerja skupaj s področji ob Baltiku, vzhodno od medrečja spodnje Visle in Pasłęke, so zasedala zahodnobaltska plemena, ki jih nedvomno lahko istovetimo s predniki Prusov - Esti, ki so prebivali na "*najdaljšem obrežju germanskega oceana*" in bili sosedje Vidivarijev. Neodvisno od znakov spememb in notranjih vrenj, ki jih kažejo arheološki viri v 6.-7. st., je strnjena gmota zahodnobaltskih kultur obdržala svojevrstnost in razvojno nepretrganost od rimskega obdobja globoko v zgodnji srednji vek, kot edina kulturna skupina na ozemlju današnje Poljske.

Najbolj zgodnji in hkrati najbolj znameniti opis plemena Aestov (*Aestiorum gentes*) najdemo v Tacitovi *Germaniji* (Germania 45). Avtor lokalizira Aeste ob jantarne obale "*Suebicum mare*". Podatki, ki jih sporoča o njihovem jeziku in navadah, kažejo, da je uporabljal natančna poročila o neki konkretni plemenski skupini, in ne, kot trdijo nekateri raziskovalci, o neki - vzdolž južne obale Baltika raztreseni - skupini, tako baltskih kot tudi finskih ljudstev. Če izključimo lokalizacijo Aestov ob spodnjo Vislo, kjer poznamo druga plemena, potem ostane le ena možnost: da jih lokaliziramo na vzhodni del jantarne obale - na polotok Sambijo in ob izliv reke Njemen. Ker so ta plemena imela zelo bogate zaloge jantarja, so živela ob koncu jantarne poti, ki je vodila iz srednjega Podonavja proti severu. Zato so jih morali Rimljani gotovo dobro poznati. Zgodovinarji, ki raziskujejo vprašanje Aestov, se čudijo, da njihovo ime ni omenjeno že v, od Tacitove Germanije le stoletje mlajšem, delu Ptolemeja.

Naslednja omemba Aestov izvira iz let 523 - 526. To je pismo Teoderika Velikega, ki ga navaja Cassiodor (*Variae* V, 2), plemenu "*Hestis*", v katerem se jim zahvaljuje za predragocena darila iz jantarja, ki so mu jih prinesli

odposlanci. To dokazuje, da so tedaj še imeli stike z jugom. Večjo vrednost pa imajo podatki o Aestih, ki so se ohranili v Jordanesovem delu (Getica IV, 91, V, 34, okrog 552), in ki jih je gotovo povzel iz nekega drugega dela Cassiodorja, v katerih je lokalizirano bivališče tega ljudstva na začetku 6. st. Jordanes opisuje neko ljudstvo, ki prebiva ob ustju Visle ter nadaljuje: "*Dalje, tudi ob obali oceana živijo Aesti...južni sosedi Aestov so zelo bojaželjni Akaciri, ki ne jedo nobenih jedi iz žita in se prehranjujejo le z govedom in divjačino*". Lokalizacija prebivališča Aestov vzhodno od Visle, ob vzhodni obali Baltika, je nedvomna in ustreza zgodnejšim podatkom. Prvikrat so bili omenjeni tudi južni sosedi tega ljudstva, hunski Akaciri, ki jih poznamo tudi iz drugih virov. Ti so tvorili v Atilovem času pomembno plemensko zvezo na stepskem področju ob Črnem morju med Donavo in Dnjeprom. Istovetnost Akacirov, ki jih je Jordanes označil za nomade zaradi njihovega načina prehranjevanja, s tako ozančenimi plemeni, poznanimi iz drugih virov, je očitna. Lahko so mejili le na tista baltska plemena, ki so bila naseljena ob zgornji Oki in ob Dnjepriu. Morda so videli Goti, dobro seznanjeni s plemeni in jeziki vzhodne Evrope, v vseh baltskih ljudstvih enotno etnično skupino, ki so ji dali ime po že prej poznanem sambijskem ljudstvu - Aesti. Takšna razširitev imena s posameznega dela na celotno ljudstvo ni bila v preteklosti nobena redkost.

Zadnja dva vira, ki omenjata Este, izvirata iz mnogo poznejšega časa, okrog 830 piše Einhard v *Vita Caroli Magni* (Cap. XII): "*At litus australe Slavi et Aisti et aliae diversae incolunt nationes*". V tem času je verjetnejši ožji kot pa širši pomen besede Esti, ki naj bi označeval vsa baltska in finska ljudstva, živeča vzhodno od Visle do Finskega zaliva.

Več podatkov o Estih vsebuje zemljepis Orozija v prevodu kralja Alfreda Velikega. V prvem delu se pojavlja ime ljudstva Osti, nasprotno pa v dodanem sporočilu Wulfstana - Esti. V Wulfstanovem sporočilu je zelo natančno določena zahodna meja Estov v odlomku o potovanju iz Haede proti Truso: "*Weonedland* (deželo Slovanov) *smo imeli do Wislamudam* (izliv Visle) *ves čas na desni. Visla je velika reka in zato loči Witland od Weonedland. Witland pa pripada Estom*". O natančni lokalizaciji in obsegu Witlanda obstajajo različna mne-

nja, postavljajo ga bodisi na polotok Sambijo ali ga enačijo z izlivom Visle, najverjetnejša pa se vendarle zdi dobesedna razlaga Wulfstanovega potopisa, da je bila to dežela, ki je ležala vzhodno od izliva Visle ob Vislanskem zalivu. Pri tem se zdi verjetno povezovanje imena Witland s prvim zlogom "Vid-" v imenu "Vidivarii" pri Jordanesu (Getica, IV, 91, V, 34, XVII, 96). Vidivarii "*ex diversis nationibus aggregati*" so naseljevali na prelomu 5. in 6. st. področje ob izlivu Visle in niso bili nikakršni Balti. V drugi polovici 5. stoletja so zasedle prve skupine Aestov, ki so prišle iz Sambije, področje vzhodno od spodnje Visle, kar je zelo lepo potrjeno s pojavom grobišč lokalnega sambijskega tipa, in sredi 6. st. je bilo poseljeno celotno področje z baltskim prebivalstvom, ki je še naprej pritekalo. Zato se zdi, da priča Wulfstanova pripomba, "da Witland pripada Estom", da so celo 300 let pozneje razlikovali med "Vit Land", ki so jo zavzeli Esti, in njihovimi starimi bivališči na polotoku Sambiji. Pri Wulfstanu ne najdemo nobenih podatkov o severovzhodni meji dežele Estov. Vendar jih opisuje kot konkretno ljudstvo z enotnimi običaji in lastnostmi. Zato se zdi, da ni namenoma raztegoval tega imena na široko in raznoliko množico ljudstev na velikem področju.

Če povzamemo te razlage lahko ugotovimo četrto. 1. *Aestii*, ki jih poznamo iz antičnih in zgodnesrednjeveških virov, so bili ljudstvo, ki je prebivalo na polotoku Sambiji in ob ustju Njemna, severno od baltskih plemen s področja Mazurskih jezer - Galindov iz poročila Ptolomeja in Sudinov, poznejših Jatvingov s področja ob Suwalki. 2. Kopičenje staroevropskih vodnih imen na tem področju in verjetna pojava etnonima *Aestii* v baltskih in germanskih jezikih dopuščata domnevo, da ta skupina prvotno ni bila baltska in da je postala baltska razmeroma pozno. Če razumemo dobesedno poročilo Tacita, da "*Aestiorum... lingua Britanicae proprior*" (Germania 45), to pomeni, da se je zdel jezik Aestov ljudem, ki so informirali tega učenjaka, podoben keltščini. Italo-keltska sorodnost s staroevropskimi narečji opravičuje bolj to trditev kot pa daljnosežna različnost baltščine in keltščine. 3. Nobenega dvoma ni, da zaradi neobičajne dolgotrajnosti arheoloških kultur in poselitve na polotoku Sambiji in ob Njemnu v 1. st. n. št. ni govora o celotni zamenjavi prebivalstva na tem področju.

Aeste je moral zato zajeti proces jezikovne baltizacije v času med začetkom naštega štetja in 6. st., kajti Jordanes povezuje to ime s širokim področjem, ki so ga naseljevali Balti, ali celo kot smo že omenili, s celotno etnojezikovno skupnostjo, ki je bila Gotom dobro poznana že od Hermanariha dalje. 4. Iz te domneve sledi problem, ki ga jezikoslovci doslej še niso natančno preiskali, odnosa staroevropskih Venetov in področja izliva Visle do sosednjih Aestov. Tako celo ne moremo povsem izključiti možnosti, da je ime Aestii označevalo del Venetov (glej geslo Veneti).

Veneti

Še vedno ostaja nejasen problem morebitnega italskega izvora staroevropskih narečij v severnem delu srednje Evrope. Nekateri raziskovalci istovetijo to narečno skupino z venetskim jezikom z jadranskega področja, ki je poznano iz nekaterih ostankov, in ki bi hipotetično lahko pripadal iliro-venetski ali italo-keltski skupini. Zdi se, da to vzporejanje izhaja bolj iz dejstva, da se pojavlja ime Veneti v virih starega veka, tako ob Jadranu kot tudi ob Baltiku in nekje vzhodno od Visle ter končno na Bretonskem polotoku, kot pa iz domnevnega "venetskega" značaja staroevropske hidronimije. Čeprav naj bi namreč bila razprostranjenost tega imena sled neke narečne skupine, ki jo je v daljni preteklosti vsrkala neka druga, in se je ohranila le v obliki posameznih imenskih ostankov na obrobju staroevropske skupine, pa ohranjanje tega imena v poznejših časih nikakor ne kaže jezikovne istovetnosti vseh delov Venetov v času, ko so bili na začetku našega štetja omenjani.

Že dolgo so se zanimali za onomastiko polotoka Sambije in zahodne Litve in Kuronije ter opozorili na vrsto vodnih in krajevnih imen, ki bi jih morda lahko povezovali z imenom Veneti. Predvsem so se sklicevali na rečno ime Venta in na skrivnostno ljudstvo Venedov, ki je bilo po navedbah Heinricha iz Letonije okrog 1206 pregnano iz selišč med Vento in Muszo ter se je naselilo po dolgem preseljevanju na Letonskem. Različne interpretacije, etimologije in hipoteze v zvezi s tem ljudstvom in skupino imen se izključujejo. Pri sedanjem stanju raziskav ostaja zelo nejasen problem nadaljnega trajanja dozdevnih ostankov Venetov (z neznanim izvorom in

jezikom) med Balti. Kopičenje staroevropskih vodnih imen tako tam, kjer staroveški viri omenjajo Venete, kot tudi Aeste, dopušča domnevo, da ti ljudstvi izvirata iz ene in iste jezikovne skupine. Vendar nista mogli biti tesneje povezani nič pozneje kot pred sredino 1. tisočletja pred našim štetjem, kajti od tega časa dalje se razlikujejo arheološke kulture ob izlivu Visle od kultur na polotoku Sambiji na področju ob Njemnu in Pregoli, med naselbinami obeh področij pa je bil vedno širok neposeljen mejni pas.

O enklavi staroevropskih imen ob Baltiku med izlivom Visle, Njemna in Windawe torej lahko ugotovimo, da se pokriva z lokalizacijo dveh plemen, Venetov in Estov, ki ju omenjajo staroveški viri. Prve omenja Plinij starejši (NH, IV, 296) in jih postavlja ob izliv Visle. Ptolemej govori o velikem plemenu Venetov, ki naseljuje evropsko Sarmatijo ob oceanski obali. Vendar iz nadaljnega konteksta njegovega dela izhaja, da so Veneti naseljevali razmeroma majhno področje vzhodno od Visle med Gutoni (Goti) in baltskimi Galindi in Sudavi ob Vislanskem zalivu. Plemena *Venethi*, ki jih omenja Tacit (Germania, 46), očitno ne smemo vzporejati z Baltskimi Veneti. Tacit lokalizira Venete vzhodno od Svebov med Sarmatske Peucine in Fene - torej nekam na mejo med gozdnatim in stepskim predelom vzhodne Evrope - v vsakem primeru vzhodno od Visle.

V preteklosti so zgodovinarji istovetili Venete s področja ob Baltiku z velikim plemenom Venetov, ki jih omenja Tacit, in jih lokalizirali na področje Visle. Po poznejši omembi pri Jordanesu, so jih imeli za Slovane. O tem problemu so v zadnjih desetletjih često razpravljali in končno prišli do ugotovitve, da gre za dve različni ljudstvi.

Vidivariji

Vidivariji so na prelomu 5. in 6. st., v skladu s podatki Jordanesa, naseljevali področje ustja Visle. Ti "*so zbrali iz različnih ljudstev kot v skupno zavetišče in ustvarili posebno plemo*". Drugi del imena tega ljudstva je nedvomno germanski. S pričavanji bizantinskega kronista dobro sovpadajo razmestitve ustreznih arheoloških najdišč "*ob bregu oceana, tam kjer s tremi ustji*

dobiva vode reke Vistule". V sestoj Vidivarijev so spadali verjetno tudi ubežniki z južnejših področij, ki so jih zajemali nasilni pretresi preseljevanja ljudstev, možne pa so v tej zvezi tudi druge rešitve.

7.2. Praška lončenina

Ivan Borkovský je leta 1940 objavil razpravo, v kateri je zbral dotlej znane najdbe neokrašenih slokih posod z izpotegnjenim ustjem in največjo razširitvijo v zgornji tretjini višine telesa. Imenoval jih je praški tip in jih označil za najstarejšo slovansko lončenino v Srednji Evropi. V sedemdesetih letih sta nastala poizkusa J. Hasegawe in I.P. Rusanove, da bi jo razdelila na več tipov. Njuna metoda je bila nedodelana, ugotovitve pa so sporne. Najbolj temeljito se je tipološke analize praške lončenine Poljske lotil poljski arheolog M. Parczewski, ki je za to izdelal tudi poseben statistični obrazec. Določil je več glavnih oblik in njihovih različic, vendar se je izkazalo, da je kronološka vrednost te razdelitve majhna. Zelo ohlapno je mogoče slutiti starejše in mlajše oblike. Upanje, da bi s pomočjo tega posodja lahko bolje datirali, časovno sicer zelo slabo opredeljena najdišča, je s tem močno splahnelo.

Izvor lončenine praškega tipa je eno od važnejših vprašanj, ki so še vedno sporna v diskusiji o začetkih zgodnjeh slovanske kulture. Doslej še ni bila dokazana na povsem nedvoumen način nepretrganost uporabe omenjenih posod v krogu srednje- in vzhodnoevropskih kultur 1. polovice 1. tis. n. št., predvsem pa še vedno ni pojasnjen vzrok, zaradi katerega se je ta oblika zelo hitro širila kot vodilna. To so težke naloge in najverjetneje bomo še dolgo čakali na njihovo enopomensko razrešitev. Glede na preprosto zgradbo praških posod, ki razmeroma pogosto kažejo znaten odmik od vzora, je težko najti dovolj verodostojne zgodnejše primerjave. Prosto-ročno izdelani lonci z največjo razširitvijo v zgornjih delih višine, z le malo izvihanim ustjem, je predstavljal eno od tistih oblik, ki so se pojavljale sredi različnih prazgodovinskih ljudstev Srednje Evrope od latenskega ali še zgodnejšega obdobja. Pojavljanje podobnih posod opažamo mdr. v rimskem obdobju. V dosedanji literaturi so posebno pozornost posvečali prisotnosti imenovane oblike lončenine v sestojih przeworske kulture, kjer je

predstavljala enega od manj pomembnih sestavnih delov zelo bogatega sestoja različnih tipov posod, ki so se razlikovali po obliki in načinu izdelave. Pomemben del obravnavanih najdb ne izvira iz najmlajšega obdobja przeworske kulture.

Vprašanje izvora oblike posod praškega tipa ne moremo razrešiti na osnovi dosedanjih najdb z ozemlja Poljske. Najstarejši primerki nedvomno slovanskega značaja so bili odkriti ob Dnjestru in Prutu, kjer imajo razmerja velikosti značilna za 5. stoletje. Tam je prišlo do stika med prebivalstvom zgodnjeh slovanske kulture, ki se je začela kristalizirati, in predstavniki preostalega prebivalstva černjahovske kulture ter kulture karpatskih gomil. Ena od hipotez pravi, da so Slovani lahko prevzeli praške oblike s posredovanjem černjahovske kulture. Te posode bi predstavljale dediščino širjenja przeworske kulture v zgornje porečje Dnjestra in Volyna v zgodnjem rimskem obdobju in v zgodnejši stopnji poznorimskega obdobja, a pomembno vlogo bi lahko odigrala tudi dediščina zarubinecke kulture. Razširitev praških oblik posod pri Slovanih je šla v korak s prevzemom nove zgradbe ogrevalnih naprav. V najstarejših razpoznanih naselbinah Slovanov iz 5. st. ob srednjem Dnjepru in zgornjem Prutu je osnovna oblika stanovanj kvadratna polzemljanka s kamnito ali glinasto pečjo, ki je stala v vogalu. Že prej, v 3., v 4. st. je na tem istem ozemlju nastopala enaka vrsta hiš s pečmi kot pojav krajevne različice černjahovske kulture, v obrobju katere lahko iščemo prototipe praških posod.

Treba se je v celoti sprijazniti z mnenjem K. Godłowskega, da nima ključne vloge pri razrešitvi problema geneze praških posod vzporejanje oblik, ki so bile iztrgane iz kulturnega konteksta, ampak celostna analiza podobnosti in razlik v strukturi keramičnih skupkov različnih kultur iz 1. polovice 1. tis. n. št. V zgodnjem rimskem času in v zgodnjem obdobju preseljevanja ljudstev imamo na terenih med Odrom in levim bregom Dnjepra opraviti z dvema modeloma načinov in oblik izdelovanja ter uporabe lončenine. Prvo označuje raznorodnost tako oblik, kot tudi način izdelave in okraševanja posod, na področju drugega pa je živelo prebivalstvo, ki je uporabljalo predvsem neokrašene lonce, izdelane prostoročno. Prvi vzorec je bil v uporabi na ozemlju Poljske in velikem delu Ukrajine, v kulturah, ki so bile

med seboj povezane: przeworski, wielbarski in černjahovski. Drugi model pa je prevladoval ob zgornjem in deloma srednjem Podnjeprovju, ki ga je obsegala kijevska kultura. V 5.-7. st. je drugi način, ki je bil značilen za tedaj že nedvomno zgodnjėslovanske kulture, zelo razširil svoj južni in zahodni obseg. Treba je poudariti, da se je prav v okvirih prvega kroga v poznorimskem obdobju izrazila težnja, da je narasel delež loncev v nekaterih področjih Srednje in Vzhodne Evrope, toda nikjer ni dosegel izrazite prevlade. Te spremembe so obsegle tudi kulture, katerih etnična pripadnost Germanom ni vprašljiva, npr. področje ob Labi.

Ponavljajoči se sestoji posod v skupkih opisanih arheoloških kultur zrcalijo bistvene etnografske poteze teh kultur. Za slovansko gospodinjstvo v 5.-7. st. je bila značilna izstopajoča prevlada različnih oblik loncev. Takšno stanje je sicer trajalo še pozneje, ko je večina posod na področju, ki so mu prej zagospodovali ljudje praškega kulturnega izvora, celo v 10. st. še spadala glede na razmerje oblik k lončenini praškega tipa I po I. P. Rusanovi. Prevlada loncev v zgodnjėslovanski kulturi je tako izrazita, da napeljuje na možnost večje vloge neohranjenih posod drugih vrst, izdelanih iz organskih snovi, zlasti iz lesa. Preprosta zgradba loncev je morala očitno vsestransko zadovoljevati ne preveč razvite potrebe gospodinjstva pri Slovanih v 5.-7. stoletju. Opredeljeni sestav je povsem drugačen od tistega, ki je veljal v poznorimskih kulturah na poljskem ozemlju. Edina povezava med njimi (najverjetneje sicer sploh ne neposredna, ampak skozi druge kulture) bi morda lahko bila psevdopraška oblika dela loncev przeworske kulture.

Med avtorji, ki ugotavljajo možnost prevzema praških posod iz przeworske kulture, najdemo dve med seboj različni si stališči. Eno od njiju priznava verjetnost take izposoje, vendar le kot vzorca, ki so ga črpali iz splošnega okolja, drugo pa ima podobnost oblik posod za enega od glavnih dokazov etnične nepretgranosti med przeworsko kulturo in zgodnjėslovansko kulturo. Drugo od omenjenih stališč ne upošteva dejstva, da so bile podobne posode prav tako v uporabi tudi v kulturah, ki so očitno germanske (zlasti na polabskem področju ter v srednjem Podonavju), njihova razmeroma maloštevilna zastopanost med drugimi lončarskimi izdelki odstopa od tiste, ki je bila ugotovljena ob Odri in Visli. Nenavadno

podobne posode so izdelovali v južni Skandinaviji. V tej podobi se je obravnavana skupina lončenine ohranila v germanskem svetu še dlje, do 6. in celo 7. stoletja. Glede na to, bi težko brez pridržkov sprejeli mnenje, ki ga izražajo češki in slovaški raziskovalci, da se te posode pojavljajo pri Langobardih in Gepidih kot posledica slovanskih vplivov. Za zdaj je glavni kriterij, ki določa etnično pripadnost omenjene vrste posod v srednjem Podonavju, njihov način uporabe. Predmeti, ki jih imajo za germanske, izvirajo iz okostnih grobov, največ otroških. Majhnost teh predmetov pa ni nujno znak german-skosti. Posode praškega tipa so prav tako poznane tudi z avarskih grobišč v Karpatski kotlini, vendar tudi tu vzbujajo vprašanje o svojem etničnem značaju. Interpretacija nekaterih naselbinskih najdb pa včasih povzroča še več problemov.

Še vedno je nepojasnjeno, kako naj bi Slovani prevzeli "praške" oblike iz poznorimskega obdobja, po drugi strani pa so bile v uporabi (neodvisno?) v nekaterih germanskih sredinah 6.-7. stoletja. Pri Slovanih praškega kulturnega področja so predstavljale osnovno število oblik lončenine, v germanskem svetu so bile - podobno kot v poznorimski przeworski kulturi - dopolnilo k lončarski proizvodnji, ki je bila zelo raznolikih oblik in ki je imela na voljo večji obseg tehničnih znanj.

Če bi si hoteli ustvariti jasno stališče o uporabnosti praških posod za etnične opredelitve, bi vendar že morali obravnavati tudi analogne najdbe z baltskega področja, čeprav stanje raziskav in objav še ne dopušča nadaljnega sklepanja.

Kot naslednji možni izvir se navezuje področje zgornjega in srednjega porečja Dnjepra, kjer se je v 2./3. - 1. polovici 5. st. razvijala kijevska kultura. Določili so jo šele razmeroma nedavno, večje obdelave gradiva pa so bile opravljene šele v zadnjih letih (Terpilovski 1985, z nadaljnjo literaturo). Tamkajšnja izdelava glinastih posod, popolna prevlada prostoročno izdelanih, neokrašenih loncev, kaže opazno podobnost s kulturami zgodnjėslovanskega področja iz 6.-7. stoletja. Še do nedavna so menili, da v porečju zgornjega Dnjepra v tistem času ni bilo posod, ki bi mogle predstavljati prototip praški lončenini. V resnici take oblike, resda poredkoma, dejansko obstojajo, čeprav so v novejših objavah predstavljeni - za kijevsko kulturo ne tako zelo značilni - dvo-

konični lonci, vendar prav tako tudi lonci, ki so vitki, slabo profilirani, trebušasti, z največjo širino na sredini ali v zgornjem delu telesa. To vprašanje zahteva še nadaljnje raziskave in novo gradivo.

Na podlagi navedenih opazovanj in ugotovitev lahko poskusimo s predlogom o nastanku praških posod v zgodnjehlovanski kulturi, pri čemer se moramo zavedati, da obravnavana oblika ne more imeti vrednosti absolutno odločilnega dejavnika, s katerim bi določevali etničnost izdelovalcev in uporabnikov teh posod. Kajti enake posode so bile v uporabi tudi v 7. st., ne samo v slovanskih sredinah, ampak prav tako tudi na germanskem ter gotovo baltskem področju. Nadaljnja delovna hipoteza je možnost, da so bili vzorci teh posod prevzeti s področja poznorimske przeworske kulture, bolj verjetno po posredni poti (preko černjahovske kulture) kot neposredno. Resnično majhna pa je verjetnost, da bi se razvita lončarska proizvodnja, kakršna je prevladovala (razen na severovzhodnem področju) na ozemlju Barbaricuma, razvila v tako obliko, kakršna je bila v uporabi pri ljudstvih zgodnjehlovanske kulture. Pač pa je bil neprimerno bolj preprost vzorec v času rimskega obdobja v kijevski kulturi, ki ga obravnavamo kot celostno značilnost etnografske strukture, in se ni ločil od tistega, ki so ga rekonstruirali na Poljskem pri Slovanih iz 5.-7. stoletja. Ob zgornjem in srednjem Dnjepru nastopajo tudi prepričljive oblike loncev, čeprav doslej še niso bile dokumentirane v zadostni meri, ki bi jih lahko imeli za prave prototipe praških posod.

7.3. Arheološke kulture

Lužiška kultura

Pripadala je poljedelsko-pastirskemu ljudstvu, ki je svoje mrtve sežigalo in polagalo njihov pepel v žare na planih grobiščih. Pojavila se je okrog leta 1200 pr. n. št. in trajala na poljskem ozemlju skoraj 1000 let. Najdbe te kulture poznamo s širokega ozemlja med zgornjo in srednjo Labo na zahodu ter Bugom na vzhodu, z južnimi odrastki pa je obsegala severovzhodno Češko, severni del Moravske in Slovaške. Med njenimi predmeti je značilna prostoročno izdelana lončenina. Stavbe imajo konstruk-

cijo iz tramov; utrjene naselbine so postavljali od konca bronaste dobe. Lužiška kultura izginja v obdobju med leti 400 - 100 pr. n. št. očitno pod pritiskom Skitov in Keltov. Po mnenju nekaterih poljskih arheologov prehajajo najmlajše oblike inventarja lužiške kulture v najstarejše oblike przeworske kulture.

Černjahovska kultura

Njen obseg je med spodnjim Podonavjem in levimi pritoki Dnjepra. Osnovna oblika naselbin so velike neutrjene naselbine, nameščene v predelih nad poplavnim ozemljem nevelikih rečic, včasih pa tudi v poplavni nižini. Razen zemljank so postavljali nadzemne zgradbe, pretežno brez temeljev, ki so v tlorisu pravokotne, neenotnih mer. Bivališča s pečmi imajo razmerje 7 X 7,5 m, lahko pa so tudi manjša. Gospodarski skupek stavb tvori poleg bivališča manjša soba, skedenj in shrambena jama. Poznane so tudi zgradbe nepoljedelskega značaja, nekatere so specializirane za izdelovanje lončenine. Izpopolnjevanje ornega orodja je omogočilo napredek poljedelstva. Dokazi za razvito železarstvo, zlatarstvo, rezbarjenje kosti in druge obrti govorijo o visoki ravni delitve dela. Pomembno vlogo je imela trgovina na velike razdalje z antičnimi kulturnimi centri, od koder so uvažali luksuzno blago. Plemena s černjahovsko kulturo so najverjetneje občasno uporabljala tudi rimski denar; sploh se pojavlja antični vpliv kot važen dejavnik v izoblikovanju mnogih prvin te kulture. Biritualna grobišča so običajno v povezavi z naselbinami. Nadgrobnja znamenja niso ohranjena, zato so grobišča sovjetski arheologi poimenovali "pogrebna polja". Najbolj razširjeno je okostno pokopavanje v iztegnjene ovalne jame, včasih celo obokane. Žgani grobovi so v žarah in jamah, pepel so nasipali v male jamice. V tvorni kulturi černjahovskih naselbin zavzema pomembno mesto lončenina, ki je bila izdelana na hitro vrtečem se lončarskem kolesu in je postopoma nadomeščala prostoročno izdelano lončenino. Vprašanje izvora razvitega lončarstva černjahovske kulture je v zadnjem času rešila sovjetska arheologija; nesporna so latenska, antična in getodačanska izročila. V starejšem obdobju so bile bolj pogoste posode s hrapavo površino, pozneje so jih nadomestile posode z glajenim okrasom. Neokrašena, prostoročno izdelana lončenina

černjahovske kulture se v primerjavi z izdelki lončarskih centrov loči po večji raznolikosti tipov. Razširjen je sloki neokrašeni lonec z ravnim ali le malo izvihanim ustjem. Tipični okras so samostrelne zaponke, glavniki s polkrožnim držajem in tanke ovratnice - denar. Od gospodarskega orodja prihajajo v uporabo srpi s kratkim rezilom, često se pojavljajo "koščene drsalke". Pri orožju so značilni kratki meči, sulične osti v obliki vrbovega lista, sekire in ostroge s kaveljčki. Večina raziskovalcev meni, da černjahovska kultura pripada plemenom različnega etničnega izvora, opazne pa so različne lokalne razlike, npr. pri zgradbah, načinu pokopavanja in v tvarni kulturi, predvsem pri lončenini. Nekateri raziskovalci npr. E. A. Simonovič in E. V. Mahno jo imajo za pretežno slovansko, V. V. Kropotkin, J. V. Kuharenko, M. A. Tihanova in drugi pa jo razlagajo kot plemensko zvezo, katere vodilno pleme so bili Goti. Kako je nastala černjahovska kultura in do kdaj je trajala, to so vprašanja, na katera doslej ni bilo določenih odgovorov. Datiranje niha med 2. in 5. st. n. št., največje število najdb spada v 3.-4. stoletje. Nekateri raziskovalci na osnovi najdb antičnih amfor na naselbinah černjahovske kulture datirajo njen konec v 5. st. n. št., vendar to splošno še ni bilo sprejeto. Na naselbinah so doslej našli že več sto novcev, od tega večino iz obdobja od Nerona do Septimija Severa. Precej novcev izvira tudi iz druge polovice 3. in iz 4. stoletja. Na splošno velja, da se je večina černjahovskih naselbin končala približno v četrtem stoletju, ne da bi imeli na voljo v kulturni plasti sledove, ki bi kazali, da je bil njihov obstoj nasilno pretrgan. Sintezo študija černjahovske kulture daje v svojih delih V. D. Baran. Meni, da so za černjahovsko kulturo na njenem celem ozemlju značilni naslednji skupni obrisi: večje naselbine nad poplavnimi področji, dolgotrajna uporaba biritualnih grobišč, zemljanke in nadzemne stavbe z ognjiščem ali s pečjo, lončenina izdelana na lončarskem kolesu ali prostoročno, poljedelstvo kot osnova gospodarstva, razkroj rodovne družbe. Baran opredeljuje nekoliko področij černjahovske kulture. Med njimi kot najbolj izrazito izstopa severozahodno obrežje Črnega morja. Tu so kamnite stavbe, nadzemne kočice s steptanimi tlemi, na grobiščih prevladujejo okostni grobovi in med predmeti uvožena antična lončenina. Drugo področje je v medrečju Dnjestra, Pruta in Donave. Tu je gostejša poselitev, prevladujejo nadzemne stavbe s steptanimi

tlemi in okostna grobišča. Pogoste so oblike prostoročne lončenine z ožjim vratom in širokim trebuhom. Tretja skupina je v Ukrajini na meji stepe in gozdov. Tu prevladujejo majhna in srednjevelika selišča z zemljankami, pri pokopavanju sta zastopana žarni in okostni pokop. Najbolj pogoste oblike prostoročne lončenine so sloke posode z visoko postavljenim trebuhom. V zgornjem porečju Dnjestra in zahodnega Buga prevladujejo zemljanke s pretežno enakim tipom lončenine.

Baran pa je dal tudi svoje videnje etničnih nosilcev černjahovske kulture. Meni, da se ni mogoče strinjati z J. Wernerjem o izključni pripadnosti černjahovske kulture le Gotom. Kot so pokazala novejša raziskovanja, je nastala černjahovska kultura v severnem Pričrnomorju iz starejših kultur s spajanjem: iz skito-sarmatske, dako-getske, na severu in severozahodu pa je vključila najdišča zarubinecke in przeworske kulture. Najdišča wielbarske kulture, ki naj bi pripadala Gotom in sorodnemu prebivalstvu, ki je prebivalo v spodnjem porečju Visle, so se pojavila na ozemlju vzhodno od Visle šele v drugi četrtini 1. tisočletja našega štetja. O tem pričajo grobišča v Ditiničih, Ljubomili, Maševi v Voliniji, ki jih datirajo zaponke in drugi predmeti v 3. do 4. st. n. št. V zadnjem času se pojavljajo v Voliniji tako černjahovska kot tudi wielbarska najdišča, pogosto razmeščena vstric. Kljub njihovi sočasnosti pa so si tako različna po svojem gradivu npr. gradišči Ditiniči in Berežanka, med katerima je razdalja ok. 30 km, da ni dvoma o njihovi različni kulturni in etnični pripadnosti. Pred nami je podoba stika dveh istočasnih, vendar po svojem značaju različnih arheoloških kultur - černjahovske, v kateri prevladujejo južne poteze in wielbarske s severozahodnimi potezami. Nosilci druge - Goti - so se na poti v Pričrnomorje vključili na ozemlje černjahovske kulture, ki je že obstajala v času njihovega prihoda v Volinijo. Primer stika Gotov s krajevnim prebivalstvom lahko predstavljajo grobišča v Rakovcu - Česnovskemu, Kosanovu v Podolju, Kompanijcah v Srednjem Podnjeprovju, pa tudi v Koblevu, Viktorovki, Kaborgi in drugod v spodnjem porečju Dnjepra, kjer se hkrati s černjahovskim gradivom pojavljajo tudi prvine wielbarske kulture. Za našeta grobišča in druga najdišča černjahovske kulture je značilen raznolik pokop, različni tipi zgradb in obstoj različnih prvin tvarne kulture. Vse to odraža potek spajanja plemen, ki

se ločijo po izvoru in kulturi. V zadnjem času se je povsem jasno pokazalo, da se je černjahovska kultura oblikovala predvsem kot družbeno-gospodarska skupnost prebivalstva jugovzhodne Evrope. In če že ne velja za skito-sarmatsko, tračansko ali slovansko, še v večji meri ne velja tudi za gotško. Švedski znanstvenik E. Lenrot pravi, da Goti niso bili enoetnična plemenska skupnost. Pod tem imenom so nastopale skupine bojevnikov (Germani, Iranci, Slovani in drugi), ki so se dejavno borili proti Rimu. Vzporeja jih z Normani srednjeveške Evrope.

Po drugi strani se vsiljuje sklep o prisotnosti staroslovanskega prebivalstva v sestoji černjahovske in przeworske kulture. V rimskem obdobju to ni oblikovalo kake svoje posebne kulture, ampak je bilo pritegnjeno kot tudi druge etnične skupine jugovzhodne in srednje Evrope v splošni kulturni model, ki je nastal pod vplivom provincijalnorimske kulture. Kot se zdi, so bili tudi politično v podrejenem položaju. Še posebej po prihodu Gotov v severno Pričrnomorje in potem ko so z njimi oblikovali vojaško-politično zvezo.

Ko pa so Huni porazili pričrnomorske Gote v vzhodni Evropi, je nastala nova politična situacija in Slovani so se uprli njihovemu gospodstvu. Začele so se slovano-gotske vojne, ki jih je živo opisal Jordanes, in jih lahko imamo za borbo za politični prestiž. Lahko da so v njih sodelovale tudi kake skupine prebivalstva iz zgornjega Podnjeprovja, vendar so osnovno silo predstavljali Anti-slovansko prebivalstvo gozdnate stepe, ki je bilo v sestoji černjahovske kulture.

Vojne so potekale s spremenljivo srečo in so se končale s porazom antskega kneza Boža. Pomen tega poraza je bil le prehod. Poraz ni zaustavil poteka utrditve slovanskih plemen in oblikovanja močnih vojaško-političnih zvez, ki so v jugovzhodni Evropi nadomestile razpadlo gotško zvezo, sestavljeno iz različnih etničnih skupin prebivalstva stepe in gozdnate stepe. V luči zadnjih odkritij slovanskih najdišč, ki so datirana z zaponkami 4. do 5. st. ob Dnjestru, južnem Bugu in ob izviri Pruta, imamo lahko poraz, ki so ga Gotom zadali Huni in temu sledeče slovano-gotske vojne, za začetek oblikovanja nove etno-kulturne in gospodarsko-družbene skupnosti prebivalstva gozdnate stepe vzhodne Evrope, v kateri so imeli nedvomno vodilno mesto Slovani. Zgodovinske

primerjave takih etno-kulturnih skupnosti so poznane. Taki etno-kulturni skupnosti sta bili v zgodnji železni dobi, skitska, keltska, v srednjem veku pa slovano-bolgarska.

Kultura karpatskih gomil

Bila je na ozemlju, kjer je očitno prišlo do oblikovanja najstarejših slovanskih plemen. Izmed raziskovalcev te kulture je omeniti vsaj M. J. Smiška. Naselbine na severnih in južnih področjih sovjetskega dela Karpatov vsebujejo ostanke nadzemnih bivališč, ki imajo na sredi odprta ognjišča, obložena s kamenjem. V gomilnih žganih grobiščih, za katere je značilno pokopavanje na kraju sežiga, lahko razpoznamo tri osnovne različice pri končni shranitvi pepela: žarne jame, jame in pokopi v plasteh. Lončenina te kulture je pretežno izdelana na kolesu, čeprav je je ena tretjina prostoročna. Pri tem oba tipa nastopata skupaj. Lonci s preprosto valovnico na ramenu imajo včasih plastične bradavičaste izbokline. Najbolj pogosta je prostoročna lončenina srednjih in majhnih velikosti, trebušastih, redkeje bikoničnih oblik. Široki izbor lončenine, izdelane na kolesu, se navezuje predvsem na latensko izročilo, izrazite pa so tudi zveze s černjahovsko kulturo. Izmed okrasja je treba imenovati sponke značilnih oblik, katerih izpeljave so se še obdržale do danes v ljudski noši karpatskih hribovcev. Časovno traja kultura karpatskih gomil najverjetneje od začetka 3. st. do 5. st. n. št. Etnično jo pripisujejo nekaterim od začetnih plemen Karpov.

Lipicka kultura

Razprostirala se je na levem obrežju zgornjega Dnjestra in spada okvirno v obdobje od 1. st. n. št. do sredine 3. st. n. št. Naselbine so večinoma na sončnih terasah. Bivališča so nekoliko poglobljena, pravokotnega tlorisa, do 20 m² površine. Poznamo večinoma žarna grobišča, pepel so dajali v posode, redkeje srečujemo okostne pokope. Lončenina je izdelana na kolesu, pojavlja pa se tudi prostoročno izdelana. Medtem ko se prva skupina povezuje z različnimi modnimi smermi te dobe, prostoročno izdelano lončenino predstavljajo neokrašeni lonci, pogosto s plastičnimi izboklinami, podobnimi nekaterim

oblikam przeworske kulture. Gospodarska osnova ljudi z lipicko kulturo je bilo zelo razvito poljedelstvo in visoko specializirana obrt. Lipicka kultura najverjetneje ni imela pomembnega mesta v procesu slovanske etnogeneze, gre za obrobno kulturo. Ima nekatere skupne poteze s predhodniki slovanskih kultur, npr. ostroge s kaveljčki, ki jih je najti v žarnih grobovih te kulture. Lipicka kultura je zelo blizu getodačanskemu kulturnemu krogu.

Przeworska kultura

V svojem starejšem, poznolatenskem obdobju - 2. st. pr. n. št. obsega po K. Godłowskem (1968) ozemlje med srednjo Odro in Bugom z manjšo enklavo na sotočju Saale in Labe. Pozneje, na začetku poznorimskega obdobja, so najdbe te kulture severno od Beskidov in Jesenikov. Gre za področje gornjega toka Odre in Warte, pri čemer severno in severovzhodno mejo tvori približno reka Visla s svojim levim pritokom Wieprz. Z vzhodnim vogalom sega przeworska kultura do voda zgornjega toka Dnjestra, na jugu pa se razprostira do Potisja. Gospodarstvo ljudi s przeworsko kulturo je temeljilo na poljedelstvu, velik pomen pa je imelo predvsem na poljskem ozemlju železarstvo. Naselbine przeworske kulture so večinoma v bližini rek in potokov, na prisojnih pobočjih. Pretežno nadzemna bivališča imajo glinasto peč v enem vogalu stavbe, a tudi izven bivališča. Pri pogrebnih običajih prevladuje sežiganje, zastopani pa so tudi okostni grobovi, kar kaže na določeno notranje razlikovanje przeworske kulture, ki bi jo bilo nujno razčleniti na nekoliko skupin tudi glede na njihovo možno etnično različnost. Žgani grobovi so v jamah, žarah in plasteh. Posode przeworske kulture so do sredine 3. st. n. št. izdelovali tako prostoročno, kot tudi na lončarskem kolesu. Prevladujejo lonci z največjo razširitvijo v zgornji polovici višine telesa. Med njimi so zastopane oblike, ki so zelo blizu praškemu tipu, nekatere so okrašene tudi s plastičnimi izboklinami, kot posode v Přítlukih. Poleg lončenine spadajo v tvarno kulturo przeworskih ljudi ostroge s kaveljčki, ki podobno kot nekatere oblike lončenine prehajajo v najstarejšo slovansko kulturo. Nekateri sovjetski arheologi datirajo na osnovi spon przeworska grobišča zahodnih delov Sovjetske zveze v čas od 2. st. pr. n. št. dalje. Ob koncu przeworskega

obdobja je, kot je opozoril poljski arheolog Godłowski (1969), prišlo do opaznega dviga tehnične ravni oral in drugih proizvodnih sredstev, kar naj bi privedlo do močnega naraščanja prebivalstva. V dosedanem vrednotenju etnične pripadnosti przeworske kulture imamo dve glavni smeri. Nemški arheologi K. Tackenberg (1925), M. Jahn (1924) in drugi so jo nekoč pripisovali germanskim Vandalom. Poljski raziskovalci J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski in v osnovi tudi H. Łowmiański jo spajajo s slovanskimi Venedi, ki jih pisani viri v času obstoja przeworske kulture dokazujejo na ozemlju njenega pojavljanja. Sovjetski arheologi posvečajo v zadnjem času vedno večjo pozornost przeworski kulturi (Rusanova 1976, Sedov 1979). Poljska arheologa Zofija Hilczerówna (1967) in W. Szymanski poudarjata skupne poteze przeworske in zgodneslovanske lončenine. Po mnenju K. Godłowskega iz leta 1968, ki spaja przeworsko kulturo z Lugijci, se ta kultura drži do sredine 5. st., navaja primer najdišč Oszczywilk oziroma Konarzew, pri čemer ne upošteva možnosti slovanske udeležbe v tej kulturi, čeprav kljub temu hkrati opozarja na obstoj neokrašene, prostoročno izdelane lončenine, skladne s praškim tipom, med predmeti przeworske kulture.

Vrsti raziskovalcev pa se zdi neverjetna misel, da bi lahko istovetili Slované pred njihovim velikim razseljevanjem s przeworsko kulturo. O tem priča tudi dejstvo, da je celotna struktura arheološko ugotovljive zgodneslovanske kulture povsem tuja srednjeevropskim kulturam rimskega obdobja, med njimi tudi przeworski kulturi.

Zarubinecka kultura

Predstavlja tvarne ostanke kulture prebivalstva, ki je živelo v obdobju od konca 3. st. pr. n. št. do konca 2. st. n. št. na ozemlju današnje Beloruske SSR, v srednjem in zgornjem Podnjeprovju in v pripjatskem Polesju, na nevelikih gradiščih in naselbinah ter je pokopavalo na žaren način v majhne jame, nedaleč od svojih naselbin, na tim. pogrebnih poljih. Kulturo je objavil 1899 ukrajinski arheolog češkega porekla V. V. Chvojka in jo označil za avtohtono in obenem za slovansko, kar se tiče etnične pripadnosti. Danes sovjetski arheologi, med

njimi predvsem V.V. Sedov nimajo zarubinecke kulture za avtohtono. Po Kuharenku je treba iskati njen izvor v pomorjanski kulturi in nekaterih drugih kulturah v porečju Visle. Proti temu pa sta predvsem nastopila A. A. Terenožkin in B. N. Tretjakov. Precej sovjetskih in drugih avtorjev ima zarubinecko kulturo za zgodnje-slovansko. Naselbine deli J. V. Maksimov v tri skupine (1969). V prvi so neutrjene in nezavarovane z naravnim reliefom, podobne poznoskitskim. Drugo skupino tvorijo naselbine iz obdobja razcveta zarubinecke kulture, ki so razmeščene na visokih desnobrežnih vzpetinah Dnjepra in njegovih pritokov. V tretjo skupino uvršča omenjeni avtor naselbine na poplavnih področjih manjših rek. Datirane so v čas od konca 1. st. pr. n. št. pa do začetka n. št. Kopičijo se v skupine, npr. v okolici Kijeva ali Kaneva, ki so oddaljene med seboj od 15 do 20 km. Njihov obseg je bil od 0,5 do 2 ha. Stavbe zarubinecke kulture so pravokotne, do 0,5 m vkopane v tla, z glinenimi ognjišči, v naselbinah so navadno v manjših skupinah. Keramično gradivo delijo na dve glavni skupini. V prvi so posode z glajeno površino, predvsem razne sklede in lonci, v drugi so posode z grobo površino, lonci, ploščate sklede, vrči, pokrovke. Značilnosti posod prve skupine se v nekaterih primerih pokrivajo z vplivi keltske civilizacije. Na njih so pogost okras plastične izbokline, kakršne poznamo tudi na lončenini praškega tipa. V srednjem Podnjeprovju je iz zarubinecke kulture le malo najdb, izjema je le gradišče Čapljin. Zato pa je dovolj sledov železarske predelave, izdelovanja nakita in drugih specializiranih obrti.

Kijevska kultura

Označujejo jo tudi kot kijevski tip, poznozarusinecka kultura, kijevski tip poznozarusinecke kulture. Tega je V. N. Danilenko 1976 pripisal zgodnjim slovanskim plemenom, potomcem zarubinecke kulture. Po njegovem mnenju, gre za najmlajšo etapo zarubinecke kulture, ki je sočasna s černjahovsko kulturo, datirano v 2. - 4. st. n. št. Ima jo za vezni člen, ki spaja "venedsko" stopnjo slovanske zgodovine s srednjo stopnjo "antovenedsko". Najdišča tega tipa se pojavljajo v glavnem v srednjem Podnjeprovju, v okolici Černigova in ob reki Desni. Grobišča so žarna, prebivališča vkopana, pravo-

kotna, velikosti 4 X 4 m. Dno peči je včasih iz plasti odlomkov lončenine. Lončenina je izdelana na kolesu in prostoročna, pozornosti so vredne ploske sklede, ponvice in bikonične posode. Danilenko domneva, da je kijevski tip poznozarusineckih spomenikov prerastel v kulturo koločinskega tipa v 5. stoletju. V. Maksimov in R. V. Terpilovski opozarjata na sorodnost indeksa razmerij koločinsko-akatovske lončenine in lončenine penkovskega tipa, njuno skupno osnovo pa vidita v spomenikih kijevskega tipa.

Konec 4. st., predvsem pa v 5. st., se je začela prva stopnja razširjanja kijevske kulture proti jugu na področje gozdnate stepe, ki so jo prejšnji prebivalci zaradi hunskega pritiska večinoma zapustili, na kateri so prebivali pretežno Goti. Zaradi stikov z gotsko sredino že v 4. st., je prišlo do prevzeta in delne spremembe določenih prvin kulturnega sestoja, kakršne je mogoče ugotoviti v najdbah iz 5. do 6. st. (razširjenost polzemljank s pečmi v vogalu, značilne oblike glinenih loncev, verjetno prav tako tudi rtastih zaponk, čeprav gre tu tudi verjetneje za nekoliko poznejše posredovanje Gepidov) ter v jezikovnih virih. Prav polzemljanke in preprosti lonci so bili že pred tem osnovne značilnosti kijevske kulture. Tudi drugi vidiki zgodnje-slovanskega kulturnega modela (gospodarstvo, način pokopa) kot jih odražajo tvarni viri, se v 5. do 6. st. niso spremenili glede na domnevne matične vzore v gornjem Podnjeprovju.

Skupina Tornow

Sestavljajo jo najdišča iz porečja srednje Odre in Spree, ki so označena v literaturi z imenom "skupina Tornow". Vodilno obliko predstavljajo dvostožčaste vaze, pri naselbinah so značilne oblike majhnih gradišč. Način pokopa - podoben predvsem na področju severne Poljske - večinoma ni puščal ugotovljivih sledov na zemljišču. Sicer pa so bila prav tako odkrita žarna grobišča z gomilami iz 7. do 9. st. Nekateri kovinske najdbe (ostroge s kaveljčki, šlezjske sklede in nožički z zavojkoma) so v skupini Tornow razmeroma mnogoštevilne.

Najdišča skupine Tornow (ki jih poznamo v poljski literaturi tudi kot skupino Tornow - Klenica, njeno domnevno najstarejšo stopnjo pa so že davno označili kot čas

pojavnja t.i. skupine A 1 lončenine po Z. Hilczerówny) bi imela v Šleziji in v južni Velikopoljski - po mnenju nekaterih raziskovalcev - vlogo sklepnika med avtohtono poznorimsko przeworsko kulturo in zgodnje-srednjeveško kulturo. Zelo slabo so utemeljeni poizkusi zelo zgodnjega (celo v 5./6. st.) datiranja začetkov obravnavane kulturne enote, ki so jih oblikovali predvsem na osnovi izsledkov izkopavanj gradišča v Bonikowem. Kot se zdi, ne pride v poštev kronologija 6. st. za sedaj niti pri tem najdišču, niti pri drugih, ki se navezujejo na skupino Tornow. Gradivo trenutno dovoljuje domnevati zgodnejše bivanje prebivalstva, ki je povezano s praškim kulturnim področjem na večjem delu ozemlja poznejše skupine Tornow. To med drugim dokazujejo odkritja "praških kvadratnih polzemljank" v Jazowu v porečju lužiške Nise in v Żukowicach ob srednji Odri. V Żukowicach se pojavljajo posode tipa Tornow v mlajših starih, ki poleg tega vsebujejo tudi "netornowsko" lončenino, okrašeno in izdelano na kolesu. Podobna plastovitost je bila ugotovljena tudi v samem Tornowu in na drugih naselbinah na ozemlju Lužice. Nekateri nemški raziskovalci postavljajo v 7. st. prihod prebivalstva, ki naj bi bilo povezano z obravnavano skupino na poljskem ozemlju, na področje nekdanje NDR, kjer naj bi preplastilo ne "praške" osnove, ampak "sukowsko". Vprašanje nastanka skupine Tornow bi bilo treba trenutno še pustiti odprto, pri čemer bi obstoj germanskih povezav na področju lončenine in stavbarstva nakazoval smer nadaljnjih raziskav.

Skupina Sukow - Dziedzice

Za najstarejši nedvomni pojav bivanja Slovanov na širokem področju obrežja Baltika so sedaj priznana najdišča, ki so povezana z zgodnjo stopnjo t. imen. sukowske skupine. Šele sedaj so se začeli lotevati poizkusov, da bi določili najstarejšo stopnjo slovanske kulture na baltškem področju na osnovi določitve čistih skupkov s kar najbolj verodostojno skupno metriko. Ker na tem mestu nimamo možnosti, da bi izločili mlajše skupke, bomo v nadaljnjem govorili o sukowski skupini kot celoti. Obsegala je severna področja Nemčije ter Poljske - od Hollsteina in levega brega spodnje Labe na zahodu in zahodno Pomorjansko. Najdbe, ki so bile odkrite na Poljskem

in pripadajo temu krogu, označuje ime - tip Dziedzice. Po mnenju nemških raziskovalcev sukowski tip združuje skoraj vse neokrašene, prostoročno izdelane, slovanske posode v severnem delu Nemčije. Pri tem ponavadi ta lončenina predstavlja sestavni del zbirk in sestojev (iz naselbinskih jam in plasti gradišč), ki vsebujejo prav tako druge, zelo "napredne" skupine posod. Tu je poznanih le malo najdišč, ki potrjujejo obstoj samostojnega horizonta z neokrašeno, izključno prostoročno izdelano, lončenino. Način izdelave in oblika izdelkov (večinoma prostoročni, neokrašeni lonci, vaze in skleds s slabo izraženimi robovi) pa kažejo tesne povezave s krogom praške kulture, čeprav so nedavno - raje neutemeljeno - ta ujemanja postavljena pod vprašaj. Velja, da imajo posamezni primerki posod v osnovi zelo krepko zgradbo (Rusanova 1976; to vprašanje bi morala razjasniti ustrezna primerjalna analiza), toda v čistih skupkih, ki vsebujejo prostoročno neokrašeno lončenino, se nahajajo oblike s klasičnimi praškimi sorazmerji.

Nemški arheologi obravnavano lončenino precej arbitrarno delijo na posamezne skupine, ki pa niso bile natančneje opredeljene. Zato nimajo značaja taksonomskih enot, ampak predvsem ohlapnih stilističnih grupiranj. Vrsta okrasa ali njegovo pomanjkanje predstavlja glavno osnovo za določitev treh skupin, ki naj bi bile najstarejše na severnem delu nekdanje NDR, t. imen. Sukow, Menkendorf in Feldberg. Ta lončenina je precej razdeljena, predvsem po obliki in izdelavi. Vsak izmed stilov, ki jih predstavljajo imena Sukow, Feldberg in Menkendorf, je trajal po pravilu par stoletij, pri čemer so si bili posamezni pojavi vsaj delno skupni. Nekateri avtorji si dajejo precejšnjo svobodo pri določanju posameznih tipov. V zelo številnih skupkih začenši od 7. (?) pa do 9. st. nastopajo omenjene skupine lončenine pomešane med seboj, kar pa jih ne ovira, da jih ne bi obravnavali kot samostojne znake slovanskih skupnosti z različnim nastankom in različno etnično podobo.

Na področju razprostranjenosti sukowske skupine niso ugotovili, za področje praške kulture značilnih, kvadratnih polzemljank in vsaj do druge polovice 7. st. se niso ohranili arheologom dostopni ostanki pogrebniških obredov. Ti dve postavki sta postali v novejši vzhodno-nemški literaturi osnova zamisli o ostri ozemeljski in kulturni razmejitvi obeh področij, s stičnim ozemljem, še

raje s področjem domnevnega pritiskanja skupin praškega prebivalstva na "sukowsko" (v porečju srednje Havele). Manj prepričljivo se glasi trditev o navzočnosti slabo utrjenih gradišč v sukowski skupini (izmed katerih nobeno nima preverjene kronološke metrike iz 6. st.), ob pomanjkanju utrjenih naselbin na jugu.

Relativna kronologija začetkov sukowskega tipa je razmeroma lahko ugotovljiva, kajti v plasteh gradišč prevladuje prostoročna lončenina v najnižjih delih, proti vrhu pa postopoma pojema. Dokazan je zgodnejši pojav posodja omenjenega tipa kot pa feldberške lončenine. Nimamo podatkov, ki bi omogočali absolutno datiranje spodnje časovne meje sukowskega tipa. Po mnenju dela avtorjev obsega čas izdelovanja omenjene lončenine na ozemlju nekdanje NDR obdobje od 6. st., kar je mnenje, ki je trenutno hipotetično, dobo največje razširitve v 7. st. in v majhnih količinah izdelavo tja do 9. st. Sestava dobro datiranih skupkov pribaltskega področja, ki kažejo prevlado neokrašene lončenine, daje osnovo za določitev njihovega trajanja v mejah 7. do 9. st.

V poljski literaturi običajno velja samo po sebi umevna predpostavka o zelo zgodnji (6. st., in celo njegova prva polovica) metriki najstarejših najdb tipa Dziedzice. Kot dokaz za to mnenje uporabljajo: primerjave z lončenino z le malo verodostojnih najdišč v Bonikowem, Połupinu, Osiecznicah, Żytowiecku in drugih, ki so neutemeljeno datirana v 6. st., odnos do pripadnosti menda 6. st. najdišč sukowske skupine z ozemlja Nemčije, domnevne povezave z oblikami poznorimskih posod ter površna obdelava teh posod in navsezadnje razlaga omembe prisotnosti Sklavinov ob Baltiku v pisanih virih iz konca 6. st. Zelo pomemben dokaz bi bilo medsebojno izključevanje področij, ki so jih naseljevali Slovani (ki bi jih predstavljal najstarejši horizont skupine Sukow - Dziedzice) in tistega področja na katerem je živel prebivalstvo, ki je ohranilo poznorimsko izročilo. Prvi korak v smeri k raziskavi te soodvisnosti ni prinesel povsem prepričljive rzsodbe, kajti precejšen del najdišč se medsebojno pokriva.

Imamo kar najmanjšo količino objavljenih najdb skupine Dziedzice in objavo čaka predvsem velika naselbina v samih Dziedzicah. Štirje skupki lončenine, ki jih navajajo v literaturi iz naselbinskih jam v Dębczynu bolj izključujejo starejši čas kot ne: v treh skupkih je bil ugo-

tovljen okras, narejen z odtisi votle cevčice, ki ga doslej nikjer niso ugotovili v 6. st., v četrtem pa je bila najdena posoda z ustjem tipa Gh (po razdelitvi Parczewskega), ki predstavlja znak mlajšega časovnega obdobja.

Nedavno je bilo predlagano široko pojmovanje, ki določa posebno kulturno različico, ki jo povezuje s skupino Sukow in Dziedzice v tvorbo, imenovano "skupina Sukow-Szeligi". Nedvomno ni primerna niti ideja niti ime skupine, kajti prezgodaj ugotavljajo istovetnost kulturne skupnosti, ki naj bi obsegala ozemlje od Mazovije do Hollsteina. Naselbinski skupek iz Szeligov ima v določeni meri sinkretični značaj svojevrsne oblike, njegova kronologija pa v luči novejših gledanj ne obsega 6. stoletja. Ostala najdišča, ki pridejo v poštev iz severnih in osrednjih področij Poljske, trenutno predstavljajo precej brezobličen sestoj najdb, kar je posledica predvsem slabega stanja raziskovanj in objav. Nezaslišano malo najdišč je bilo objavljenih na ustrezen način. Cela področja Poljske so trenutno brez načrtnih objav gradiva iz najstarejšega obdobja zgodnjega srednjega veka. Še slabše, nimamo dobrega izhodišča, da bi ugotovili terminus ante quem za najdišča, ki nas zanimajo, da bi imeli jasno opredeljeno zgodnjelovansko dobo (t.j. približno 7./8. st.). Podatki, ki so bili dobljeni z analizo posameznih dobro datiranih zbirk lončenine s tega področja (npr. Santok, Ujście, Szeligi, Szczecin) doslej še niso bili spremenjeni v splošnejše ugotovitve.

S pomočjo podatkov, ki so bili dobljeni z razčlenitvijo fragmentarno dostopnih skupkov posodja iz 6. (?) - 8. st., M. Parczewski pogojno predlaga natančnejšo kronologijo in kulturno pripadnost teh arheoloških predmetov. Kriteriji datiranja zgodnjelovanske lončenine seveda še potrebujejo svojo potrditev in izpopolnitev. Obravnava pokazateljev ne omogoča postaviti niti enega najdišča na področju porečja spodnje in srednje Visle ter spodnje Odre, pa tudi baltskega pobrežja v najstarejši del zgodnjega srednjega veka. Morda bodo bodoče načrtne objave novih ali na novo ovrednotenih virov spremenile mnenje, trenutno pa ga ne morejo.

Večji pomen ima pravilna rekonstrukcija poteka severne meje praškega kulturnega področja na ozemlju Poljske. Doslej jo je večina raziskovalcev vlekla na precej oster način, pri čemer je prepuščala "praški" strani zgornje in z določenimi pomisleki srednje porečje Visle. Drugi avtor-

ji so prevzeli mnogo širši obseg tega pojava in zajeli področja vključno z zahodnim obrežjem Baltika. Ni dvoma, da pogojem, ki bi ustrezali "čisti" praški kulturi, najbolje ustrezajo najdbe, odkrite na Malopolskem. Tu je nakopičenih največ kvadratnih polzemljank, zastopana so plana žarna grobišča, pa tudi klasična oblika lončenine. Nekatere od bistvenih značilnosti te kulture segajo tudi precej dlje, čeprav navadno bolj razpršeno. V porečju srednje Odre so odkrili kvadratne polzemljanke v Żukowicach in Jazowu. Nadaljnja zgradba tega tipa je bila najverjetneje najdena v Nowinah v Kujaviji, nadaljnja v Wyszogrodziu v Mazoviji. Poudarjamo, da ta najdišča označujejo severno mejo najstarejših zgodneslovanskih najdb na Poljskem. Skupina planih žarnih grobov se pojavlja v Mazoviji. Določanje obsega in pogostnosti posameznih oblik lončenine seveda zahteva še nadaljne raziskave. Vodilne oblike "praških loncev" (posode tipa 2 po Parczewskem) poznamo predvsem iz Malopolske, prav tako pa se pojavljajo tudi v Spodnji Šleziji (Chwałków), Zahodnem Pomorjanskem (Dziedzice), Kujaviji (Polanowice) in Mazoviji (Szeligi, Miedzyborów). V skupino celih vzorcev pripadajo številni odlomki ostenja s slabo izraženimi navpičnimi ustji (ostenja tipa B in E), ki še posebno označujejo lončarsko proizvodnjo "praškega krila zgodneslovanske kulture". Večji delež čokatih ter skledastih posod na področju "severne različice" lahko razložimo, skladno z mnenjem Rusanove, bolj s poznejšo časovno pripadnostjo, glede na klasično praško stopnjo, kakor pa s kulturno drugačnostjo. V vzhodnih predelih obravnavanega področja so trenutno še nejasni vplivi, ki naj bi prišli z vzhoda, morda iz koločinskega kroga. Težko bi tudi izključili baltske vplive, katerih pojavov še vedno ne znamo zado- stno razložiti.

Poudarjamo, da nobeden izmed dosedanjih poizkusov, da bi povezali zgodnjo časovno pripadnost z najdbami iz obravnavanega kulturnega kroga, ni imel zadovoljivih izhodišč. Na splošno se ne da podpreti datiranja teh najdišč v 6. st., katerih starost opirajo na preveč zgodnjo obliko ostrog s kaveljčki. Posamezni podatki (brez izrazite prekinitve v naselitvi okolice Nowin v Kujaviji med obdobjem preseljevanja ljudstev in zgodnjim srednjim vekom, na kar kaže analiza peloda) kažejo možnost zgodnje slovanske naselitve tega področja, že od prvih

desetletij 6. st., ali pa po propadu sledov skupin prebivalstva, ki je nadaljevalo krajevno poznorimsko izročilo.

Prevladujejo nadzemna bivališča - verjetno s podolgovato poglobitvijo v notranjosti, pogrebnih običajev še niso zasledili (te značilnosti so trajale na tem ozemlju še globoko v zgodnji srednji vek). Druge lastnosti etnične strukture, ki jih izražajo arheološki viri, se ne ločijo od zgodneslovanskih vzorcev. Istočasno lahko opazujemo silno prepojitve sestojev "severne različice" z delno že predelanimi prviniami "praškega izvora" (in v prihodnosti se lahko pokaže, da tudi "koločinsko-bancerovščiškega"). Mnenje, da imamo tu opraviti s kulturnimi spremembami prebivalstva, ki ga je poprej predstavljal razmeroma "čist vidik zgodneslovanske kulture" (v glavnem praški), zahteva največjo pozornost in bi ga bilo potrebno sprejeti.

Żukowicka stopnja skupine Sukow-Dziedzice

Sestavlja jo izolirana poselitvena skupina, ki je nastala na jugozahodu Poljske. V njeno sestavo spadajo ostanki naselbin, z izrazito prevlado delno poglobljenih, domnevnih nadzemnih bivališč, od katerih so se ohranile podolgovate nepravilne jame, nad posamično nastopajočimi kvadratnimi polzemljankami. Med posodami prevladujejo čokati lonci s precejšnjim deležem skled. Klasičnih praških oblik pa je bilo najdenih razmeroma malo. Zanimivo podobo daje pregled oblik lončenine v Żukowicach, ki je trenutno največji skupek zgodneslovanskih naselbin na Poljskem. V skladu z že izraženo domnevo o osnovi te skupine najdišč, ki je gotovo nekoliko mlajša kot pa začetki zgodneslovanske poselitve ob Visli (čeprav za to nimamo neposrednih dokazov), bi jo prav tako lahko predstavljale tudi prvine praškega kulturnega področja. Celotni ozemeljski obseg obravnavanih arheoloških gradiv bomo poznali po objavi najdišč z Lubuške Zemlje in zahodne Pomorjanske. Ni izključeno, da bodo temu pripadli tudi predmeti iz Kujavije. M. Parczewski, predlaga za najstarejšo časovno stopnjo (verjetno 6. st.), ki jo je bilo mogoče ugotoviti na Poljskem in kaže posebno kulturno različico, ki je po izvoru povezana s praškim področjem, ime żukowicka stopnja skupine

8. Literatura

Sukow-Dziedzice. Obseg najdišč te stopnje zahodno od spodnje Odre bomo spoznali šele po določitvi najstarejših najdb sukowske skupine. Vprašanje nastanka "žukowicke stopnje", predvsem pa datiranje začetkov tega pojava, mora biti še predmet raziskav. Treba je še odgovoriti na vprašanje, kdaj in v kakšnih okoliščinah je prišlo do nadomestitve prejšnjega vzorca bivališč z novim ter čemu je treba pripisati spremembe pri sorazmerjih posod. Drugo vprašanje lahko pojasnimo s kronološkimi vzroki. V praški kulturi postajajo čokate posode splošne v mlajšem obdobju (prvega vprašanja pa trenutno ne moremo zadovoljivo razrešiti). Če upoštevamo razne možnosti, lahko računamo tudi z vplivi, ki bi prišli iz severovzhoda, z obmejnih balto-slovanskih območij. Hkrati moramo poudariti, da je tradicija gradnje kvadratnih polzemljank trajala v Žukowicah do srednjih stopenj zgodnjega srednjega veka.

O etnogenezi Slovanov obstaja prava poplava literature, zato popolnega seznama ni mogoče podati. Naj povem samo tale statistični podatek, da je v knjižnico Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, ki pa seveda dobiva samo del tega, kar izhaja, v letih 1978-1988 prišlo preko 360 sestavkov na to temo, ali v povprečju 33 letno. Objavljanje njihovega seznama se mi ne zdi smiselno, saj je nemogoče prebrati tolikšen kup knjig in člankov. Vsak izbor pa je samo samovoljen. Zato navajam le tiste spise, na katere sem se pri pisanju posebej opiral in ki vsebujejo tudi bogate bibliografije starejše literature, večkrat tudi s komentarjem.

Baran Vladimir Danilovič, K voprosu ob istokah slavjanskej kul'turi rannego srednevekov'ja. - *Acta archaeologica Carpathica* 21, 1981, 67 - 88.

Godłowski Kazimierz, Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen. - v: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 145, 1980, 225 - 232.

Klanica Zdeněk, *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. - Praha 1986.

Klejn Lev S., *Arheološka tipologija*. - Ljubljana 1988 (dopolnjeni prevod knjige: *Archaeological Typology*. - BAR International Series 153, Oxford 1982).

Kurnatowski Stanisław, Demographische Aspekte hinsichtlich slawischer Migrationen im 1. Jahrtausend. - v: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975*, 1979, 453 - 475.

Okulicz Jerzy, Einige Aspekte der Ethnogenese der Balten und Slawen im Lichte archäologischer und sprachwissenschaftlicher Forschungen. - *Quaestiones medii aevi* 3, 1986, 7 - 34.

Parczewski Michał, *Najstarsza faza kultury wczesnoślowskiej w Polsce*. - Uniwersytet Jagielloński, Rozprawy habilitacyjne 141, Kraków 1988.

Sedov Valentin Vasilevič, Problema etnogeneza Slavjan v arheologičeskoj literature 1979-1985 gg. - *Kratkie soobščeniya* 195, 1989, 3 - 9.

Die ethnogenese der Slawen

Umriß des heutigen Standes der archäologischen Forschung

Váňa Zdeňek, Poznámky k etnogenezi a diferenciaci Slovanů z hlediska poznatků archeologie a jazykovědi. - *Památky archeologické* 71, 1980, 225 - 237.

Sułkowski Zygmunt, Allochtoniści i autochtoniści. - *Z otchłani wieków* 51, 1985, 107 - 115. Posebej opozarjam še na druge članke v tem zvezku.

Die Varianten der Definition der archäologischen Kultur, die auf dem vermeintlichen unbedingten Einklang der archäologischen Kultur mit dem Ethnos beruhen, halten der Kritik nicht stand. Wahrscheinlicher ist der Gedanke, daß die Möglichkeit der Übereinstimmung zwischen Ethnos und archäologischer Kultur mit ihrem Alter wächst, jedoch ist auch dieser Gedanke noch nicht bewiesen. Einen möglichen Ausgangspunkt für weitere Arbeit können wir in der theoretischen Analyse der archäologischen Kultur von L. S. Klejn finden. Er hat die Verbindung zwischen der Serie verwandter Strukturen von Fundortkontexten und Kultur nachgewiesen. Die Kulturen werden von Kulturtypen bestimmt, die wir auf die Weise suchen, daß wir sie in den Fundortkontexten studieren und die sich wiederholenden Ähnlichkeiten der Strukturverbindung feststellen. Von hier bis zur wahrscheinlichen Lösung ist nur noch ein kurzer Schritt. Die Kontextestruktur wird von zahlreichen Faktoren (die Zeit, Daseinsumwelt, Wirtschaft...) beeinflusst. Es muß die Möglichkeit zugelassen werden, daß einer davon auch das Ethnos ist. Falls diese Möglichkeit verwirklicht ist, dann kann auch die archäologische Kultur ethnisch sein, inwiefern auf die Struktur ihrer Kontexte ein bestimmtes Ethnos seinen Einfluß ausgeübt hat. Also kann das Studium der Ursachen der Entstehung der Kontextestrukturen vielleicht Spuren des Ethnos aufzeigen.

Eine derartige Arbeitsweise erfordert aber die gleichzeitige Erörterung riesiger Angabenmengen in allen möglichen Verbindungen und die laufende Vervollkommung der Ausgangspunkteerörterung mit ihren Ermittlungen. Hoffnung erwecken die Möglichkeiten, welche sich die Computerbearbeitung des Materials bieten. Dafür benötigen wir allerdings eine hinreichend große Sammlung qualitativvoller Angaben. Dies hängt aber von gut durchgeführten Vorarbeiten ab: der Topographie, der Ausgrabungen, der Veröffentlichungen. Manchenorts klaffen bereits in diesem Anfangsstadium arge Abgründe. Wie es um die archäologische Erforschung der jetzigen und der ehemaligen slawischen Territorien steht, zeigt als Musterbeispiel die diesbezügliche Analyse, die für Polen von M. Parczewski durchgeführt worden ist. Für die Zeit der frühslawischen Ansiedlung hat er in ganz Polen lediglich 11 freigelegte

und vollständig veröffentlichte Fundorte aufzählen können. Bei dieser Angabe darf nicht vergessen werden, daß Polen im Vergleich zu vielen anderen slawischen Territorien gut erforscht ist. Offensichtlich wird man auf die entsprechende Menge guter Angaben noch lange warten müssen.

Die Ethnogenese der Slawen wird mit unterschiedlichen Methoden erforscht. Die retrospektive Methode geht von der Kenntnis "unzweifelhaft" slawischer Funde aus dem 7. und 8. Jh. aus und sucht dann ihre älteren Wurzeln. Die progressive Methode basiert auf der gründlichen Veränderung des Wesenszuges einiger mitteleuropäischer Kulturen im Laufe des 5. Jahrhunderts. Es handelt sich um den Versuch, die Übergangsvariante als frühslawische Kultur im 6. Jh. darzustellen. Die Strukturmethode stellt eine wichtige methodologische Neuerung dar. Sie gestaltet den Begriff Struktur der archäologischen Kultur. Sie geht von der Tatsache aus, daß die Summe der Erscheinungen einer gegebenen Kultur eine charakteristische, neue oder getrennte Qualität bildet, obgleich zahlreiche Einzelelemente mit der Tradition oder der Kontinuität der Kulturentwicklung in Verbindung stehen können. Die Diskontinuitätsmethode hat K. Godłowski in die Literatur eingeführt und sie aufgliedert. Es handelt sich um die Feststellung der Zeit des Verfalls der vor-slawischen Besiedlung in den einzelnen Territorien, die stufenweise der Slawisierung unterworfen wurden. Dies ist dann ein verhältnismäßig festbelegter Ausgangspunkt für die Feststellung des Terminus post quem des Beginns der Ankunft der Slawen in die neuen Territorien.

Sehr häufig kommen Verknüpfungen mit der Sprachwissenschaft und Geschichte vor. Die Einordnung der frühslawischen Kultur anhand archäologischer Funde und Schriftquellen stützt sich auf die Bestimmung der entsprechenden Fundgruppe im Territorium, das im 6. Jh. von den Schriftquellen aus diesem Jahrhundert als slawisch angeführt wird. Der Ausgangspunkt der Verknüpfung mit der Sprachwissenschaft ist allerdings mehr oder weniger eine höchst strittige Voraussetzung hinsichtlich der Berechtigung der Gleichstellung von Kultur, Ethnos und Sprache. Wegen der nicht gründlich erwogenen Methode ist es ganz und gar nicht ungewöhnlich,

daß es bei der Arbeit mit demselben Material zu völlig gegensätzlichen Lösungen kommt.

Trotz der nicht ganz ausgebauten Methoden ist es den meisten Archäologen klar, daß das Suchen nach Slawen im Zeitraum vor unserer Zeitrechnung ein ziemlich fruchtloses Beginnen ist. Deshalb ist die Mehrheit der Forschungen dorthin ausgerichtet, wo das Problem der Ethnogenese am greifbarsten ist: in die Zeit, als die Slawen in den Schriftquellen zu erscheinen beginnen und die Möglichkeit besteht, ihre Kultur zu bestimmen. Über ihre Wurzeln versuchen sie, die slawischen zu ergründen.

Es mehren sich Beweise dafür, daß die Slawen kein homogenes Ethnos waren, sondern - so wie zahlreiche Völker des frühmittelalterlichen Europas - aus verschiedenen ethnischen Gruppen zusammengesetzt waren. Außer dem überwiegenden Anteil der Slawen waren das noch die Balten, Angehörige unterschiedlicher germanischer Stämme, nomadischer und anderer Nachbarn.

Obwohl sich auch jetzt noch immer Verfechter aller möglichen Erklärungen der slawischen Urheimat finden lassen, ist das Nachlassen einer Zahl von äußersten Anschauungen und eine immer größere Annäherung der Standpunkte aneinander zu bemerken. Die weitaus meisten Meinungen konzentrieren sich in der breiter gespannten Variante auf das Territorium Südpolens, Weißrußlands und der Westukraine, in der engeren hingegen nur auf einen Teil dieses Territoriums. Von Bedeutung ist indessen, daß zu ähnlichen Resultaten auch oft Forscher gelangen, die an das Material mit verschiedenen Methoden herangehen.

Die breitere Variante der Urheimat der Slawen würde also mehrere archäologische Kulturen umfassen, doch keine in ihrer Vollständigkeit. Die engere würde dagegen eine Bevölkerungsexplosion und eine starke Assimilation von Nachbarvölkern "postulieren". Für das endgültige Urteil über die eine oder die andere ist es offenbar noch zu früh. Trotzdem muß erwähnt werden, daß sich der Bereich am Oberlauf des Pruth und Dnjestr irgendwie abhebt und dies nicht nur als Geburtslandschaft der Prager Kultur. Man kann sich nämlich schwer des Eindrucks erwehren, daß sich eben von hier aus in der

Osebno, krajevno in stvarno kazalo

slawischen Welt, unabhängig von der Prager Kultur, noch einige andere Kulturelemente verbreiteten (Abb. 10, 11). So ist es vielleicht gar nicht übertrieben, wenn wir dieses Territorium das Siliciumtal des Slawentums benennen würden.

Nasvet za uporabo

Kazalo zajema približno desetino besedišča knjige. Iz tega je nastalo 1710 gesel. Izbor je prilagojen bralcu, ki ga zanima problem etnogeneze in vse, kar je v zvezi z njim. Gesel, ki bi bila prepogosta, nisem posebej upošteval (npr. Slovani, kultura...). Včasih sem zajel tudi kakšno geslo, ki ga nisem nameraval, lahko pa sem izpustil tudi nekaj, kar naj bi bilo vključeno v kazalo. Skratka, kazalo ima svoje "luknje" in "smeti". Ker pa je dovolj obsežno, sem prepričan, da bo dalo bralcu željeno informacijo. Ker bo marsikoga zamikalo, kaj tiči v manjkajočih devetih desetinah, svetujem naj vsakdo najprej prebere knjigo v celoti in šele za poznejšo hitro potrebo uporablja kazalo. Idealno bi seveda bilo, da bi bila knjigi priložena računalniška disketa z besedilom in bi nato po njem brskal vsakdo po svoji želji. Tu je pač omejen z mojim rešetom.

Abecedarij: 53
 Abidna: 44
 Adamenka: 35
 Aesti: 30, 32, 62, 63, 64
 Aestii: 64
 Aestiorum gentes: 30, 62
 Aestiorum lingua: 63
 Akaciri: 46, 63
 Akatovo: 44
 akatovska lončenina: 71
 Albanija: 20
 Aleksandrija: 25
 Alekseev V. P.: 24
 Alekseeva T. I.: 24
 Alfred Veliki: 63
 alohtonisti: 53, 57, 58, 59
 alohtonizem: 53
 Alpe Vzhodne: 9, 11, 51
 Alpski Slovani: 18
 analiza cvetnega prahu: 45, 46, 47
 analiza peloda: 74
 analiza pelodnega prahu: 45
 Angli: 18
 Anonimni geograf: 25
 Anonimni Ravenat: 25

- Anti: 8, 25, 41, 42, 52, 69
 antiavtohtonisti: 55
 antična lončenina: 68
 antične amfore: 68
 antični viri: 32
 anto-venedska stopnja: 71
 Antoniewicz W. : 57
 antroploško gradivo: 56
 antropologija: 6, 24, 55
 antropologije: 54
 antropološke raziskave: 12
 antropološki: 24, 56
 antska poselitev: 11
 antski knez Božo: 69
 antsko področje: 11
 Arabci: 17, 18
 arabski jezik: 18
 arhaična slovanska hidronimika: 7
 arhaična vodna imena: 30
 Ariji: 54
 arijska celota: 56
 arijski pranarod: 56
 Ariovist: 54
 armenski jezik: 21
 armenščina: 55
 asimilacija: 17, 18, 19, 20, 26, 62
 asimilacija avtohtone skupnosti: 18
 asimilacija ostankov germanskega prebivalstva: 46
 Atilov čas: 63
 Atilova država: 45
 Aukštota: 33
 Avari: 40, 41, 42, 49, 51, 52, 57
 avarska država: 52
 avarska grobišča: 66
 avarski klin: 52
 Avstrija: 50, 51
 Avstrijci: 6
 avtohton: 70, 71, 72
 avtohtonisti: 53, 54, 55, 57
 avtohtonistične razlage: 54
 avtohtonizem: 55, 58
 azijska duša: 57
 azijska lokalizacija slovanske pradomovine: 53
 Aabilonija: 53
 Aachórz: 35
 Aakota: 35, 36, 43, 60
 Aalkan: 9, 11, 18, 22, 39, 42, 46, 52, 53
 balkanski izvor polabskih slovanov: 12
 Balkanski polotok: 20, 53, 55, 59
 balkanski Slovani: 52
 Balti: 7, 8, 12, 19, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 42, 44, 46, 59, 63, 64
 Baltik: 11, 13, 14, 15, 16, 22, 25, 26, 29, 30, 46, 47, 53, 54, 62, 63, 64, 72, 73, 74
 baltizacija: 30, 64
 Baltoslovani: 55
 baltoslovanska celota: 22
 baltoslovanska jezikovna celota: 22
 baltoslovanska jezikovna skupina: 22
 baltoslovanska jezikovna skupnost: 55
 baltoslovanska narečna skupina: 22
 baltoslovanska narečna zveza: 23
 baltoslovanska obmejna območja: 75
 baltoslovanske povezave: 22
 baltoslovanski: 23
 baltoslovanski: 26
 baltska ljudstva: 63
 baltska narečja: 20
 baltska obala: 30
 baltska ozemlja: 48
 baltska plemena: 11, 44, 63
 baltska podlaga: 44
 baltska poselitev: 26
 baltska pripadnost: 44
 baltska skupina: 26
 baltska viteška plast : 18
 baltska vodna imena: 19, 22, 30
 baltske kulture: 35, 44
 baltski: 43, 62, 63
 baltski element: 43
 baltski Esti: 47
 baltski Finci: 31
 baltski Galindi: 64
 baltski hidronimi: 12
 baltski nasledniki: 32
 baltski praprebivalci: 19
 baltski skupini: 23
 baltski Veneti: 64
 baltski vplivi: 74
 baltsko pobrežje: 73

- baltsko področje: 22, 66, 67, 72
baltsko prebivalstvo: 63
baltščina: 63
Bancerovščina: 44
Baran V. D.: 37, 40, 59, 68, 75
Barbaricum: 67
barbarska plemena: 36
barbarsko področje: 8
Barti: 32
Baski: 54
Bastarni: 25, 56
Bavarci: 9
Běchovice: 51
Beckovský J.: 53
Březno: 9, 46, 49, 51
Beli Hrvati: 53
belobrdska kultura: 52
Belorusija: 59
Beloruska SSR: 70
Beregovo: 50
Berezina: 19, 30, 56
Berežanka: 68
Berlin: 58
Bernštejn S. B.: 11, 22
Beskidi: 70
biblijska razselitev: 53
biblijska razselitev ljudstev: 53
biblijske teorije: 53
biblijski alohtonizem: 53
bikonična lončenina: 44
bikonične oblike: 69
bikonične posode: 41, 71
bikonični lonci: 38, 43
biritualna grobišča: 36, 67, 68
Biskupin: 8
bivališča: 6, 8, 41, 43, 44, 57, 63, 67, 69, 70, 75
bivališča Baltov: 7, 59
bivališča s kamnito pečjo: 43
bivališča s kvadratnim tlorisom: 33
bivališča s pečjo: 67
bivališča Slovanov: 47
bivališča z ognjiščem: 41
bivališčne polzemljanke: 36
bivališčne polzemljanke černjahovske kulture: 36
Bizanc: 19, 20, 25
Bizantinci: 25, 46
bizantinske meje: 49
bizantinske prvine: 39
bizantinski: 52
bizantinski avtorji: 47
bizantinski kronist: 64
bizantinski pisci: 11, 25
bizantinsko cesarstvo: 20
Bizorendz: 45
Blejski kot: 59
Bližnji vzhod: 58
Blume E.: 58
Bodensko jezero: 54
Bogusławski e.: 54, 55, 57
Bogusławski w.: 54
Bohorič A.: 53
Boji: 55
Bolgari: 18, 24
Bolgarija: 16, 42, 52
bolgarska zemlja: 53
bolgarski nomadi: 20
bolgarsko-slovanska simbioza: 52
Bonikowo: 72, 73
Bopp F.: 54
Borkovský I.: 65
Borowy Młyn: 8
Bortniči: 38
Bovšev: 36, 42
Božo: 69
Brachmann H.-J.: 48
Braga: 49
Bratislava: 10, 75
Breść Kujawski: 8
Bretonski polotok: 64
Britanicae lingua: 63
Britanski otoki: 22
Briti: 18
bronasti novci: 50, 51
Brückner A.: 55, 56
Bruszczewo: 8
Budini: 25, 54, 55
Bug: 12, 33, 35, 39, 41, 42, 43, 44, 67, 68, 69, 70
Bug zahodni: 11
Bukovina: 39
Cassiodor: 62, 63

- Cezar: 18, 54
 Chitcy: 44
 Chmielewski W.: 70
 Christalnik: 53
 Chvojka V. V.: 70
 Chwańków: 8, 74
 cilindrokonične posode: 44
 cilindrokonični lonci: 38, 41
 Ciurel: 43
 Czekanowski J.: 58
 Czeladź Wielka: 8
 Čapljin: 71
 Čechorod: 53
 Čehi: 52, 53
 čelada tipa Baldenheim: 50
 Čerepin: 35, 36, 42, 43
 Černigov: 71
 Černjahov: 56
 černjahovska biritualna grobišča: 36
 černjahovska bivališča: 36
 černjahovska grobišča: 38
 černjahovska kultura: 7, 8, 17, 29, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 65, 67, 68, 69, 71
 černjahovska najdišča: 42
 černjahovske najdbe: 43
 černjahovske naselbine: 36, 43, 67, 68
 černjahovske posode: 35, 36
 černjahovske zgradbe: 43
 černjahovski: 66
 černjahovski sosedi: 35
 černjahovsko gradivo: 68
 Česnovsk: 68
 Češka: 9, 15, 24, 48, 49, 51, 53
 češki: 42, 55, 66, 70
 češki kronisti: 53
 češki prostor: 52
 Češko: 50, 51, 52, 67
 češko in slovaško področje: 42
 češko ozemlje: 52
 češko področje: 52
 češko-moravski prostor: 48
 češkomoravsko ozemlje: 49
 Čižki: 42
 čokate posode: 75
 čokati lonci: 74
 Črno morje: 53, 63, 68
 Dacija: 54
 Dačani: 25, 54
 Dakija: 25
 dako-tračanska vodna imena: 22
 dako-tračanski: 22
 dako-tračanski kmetje: 31
 Daleminci: 12
 Dalmatinci: 12
 Dalmatinska Hrvaška: 16
 Danilenko: 71
 Długosz J.: 53
 dediščina zarubinecke kulture: 65
 demografija zgodovinska: 12, 13
 demografska analiza: 12, 13, 59
 demografska eksplozija: 21
 demografske raziskave: 12
 demografski izračuni: 19
 demografsko ocenjevanje: 12
 dendrokronologija: 24
 dendrokronološki: 25
 Dervan: 49
 Desna: 11, 19, 22, 30, 35, 56, 71
 Dessau-Mosigkau: 46, 48
 dežela Estov: 63
 diletantske etimološke izpeljave: 55
 diskontinuitetna metoda: 9
 Ditiniči: 68
 Dębczyn: 73
 dębczynska kultura: 29
 djakovska kultura: 27, 28, 29
 Dnjepr: 7, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 25, 26, 30, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 57
 dnjepro-dvinska kultura: 27, 30, 31
 dnjeprodvinski: 44
 Dnjestr: 15, 17, 22, 25, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 50, 55, 57, 59, 60, 62, 65, 68, 69, 70
 dnjestrovsko-prutska najdišča: 43
 Dobra: 8
 Dobrovský J.: 54
 dolge lobanje: 55, 56
 dolgoglava rasa: 24, 56
 Dolni Smerovci: 50
 Don: 53

- Donat P.: 48
 Donau: 75
 Donava: 11, 25, 33, 36, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 49, 53, 54, 56, 63, 68
 Donec: 58
 Dvina: 19, 20, 22, 23, 26, 30, 32, 33, 57
 dvokonični lonci: 49, 67
 Dziedzice: 8, 72, 73, 74
 egiptovski: 25
 Einhard: 63
 emajlirani predmeti: 44
 enklava staroevropskih imen: 64
 Esti: 25, 32, 46, 47, 62, 63, 64
 Estonija: 26
 estonska obala: 26
 estonski: 26
 etimologija: 46
 etnična identifikacija lužiške kulture: 58
 etnična interpretacija: 7, 10
 etnična kulturna skupina: 6
 etnična lastnost: 6
 etnična metoda: 57, 58, 59
 etnična skupina: 7
 etnična skupnost: 5
 etnična struktura: 74
 etnični pojav: 7
 etnični pokazatelj: 6
 etnični razvoj Slovanov: 53
 etnično ime: 7
 etnično opredeljevanje: 10
 etno-jezikovna skupnost: 30
 etno-jezikovne skupine: 31
 etno-teritorialno proučevanje: 5
 etnogeneza Baltov: 12
 etnografija: 6
 etnografska struktura: 67
 etnografske poteze: 66
 etnografske značilnosti: 36
 etnografski: 5, 6, 56
 etnojezikovno prisvajanje: 21
 etnokartografija: 6
 etnologi: 21
 etnologija: 21
 etnos: 5, 6, 8, 10, 11, 12
 evolucija narečij: 21
 evropoidi: 24
 fatjanovska kultura: 26, 30
 Feldberg: 41, 72
 feldberška lončenina: 73
 feldberški tip: 43, 48, 49
 Feni: 25, 64
 Filin F. P.: 11
 Finci: 54, 55, 59
 Finska: 26
 finska ljudstva: 62, 63
 finska področja: 59
 finska poselitev: 26
 finski Dnjestr: 55
 finski etno-jezikovni skupini: 30
 finski jezik: 57
 Finski zaliv: 63
 Francija: 55
 Franki: 18
 frankovska država: 18
 Frankovsko: 9
 Fredegar: 49, 57
 Freiburg: 31
 Gajvoron: 36
 Galija: 18, 54
 Galindi: 32, 33, 63, 64
 galindski: 23
 galo-keltski: 55
 galo-romansko prebivalstvo: 18
 galska mesta: 18
 Góre Świętokrzyske: 46
 Gava: 50
 Gdańsk: 37, 60
 Gdanski zaliv: 22
 Genesis: 53
 geneza praških podsod: 65
 Georgiev V.: 22
 Gepidi: 7, 40, 49, 66, 71
 gepidska dežela: 50
 gepidska kultura: 50
 gepidska poselitev: 50
 gepidski: 50
 Germani: 8, 21, 24, 25, 50, 54, 56, 57, 58, 66, 69, 155
 Germania: 62, 63, 64
 Germanija: 25, 54, 55, 62
 germanizacija: 18

- germanska ljudstva: 20, 40, 51, 57
 germanska nadoblast: 9
 germanska naselitev: 50
 germanska plemena: 18, 20, 22, 46, 59
 germanska poselitev: 9, 50, 51
 germanska poselitev slovaške: 50
 germanska rasa: 55
 germanska selitev: 47
 germanske grobne najdbe: 51
 germanske kulture: 9, 43
 germanske najdbe: 49, 50, 51
 germanske povezave: 72
 germanske skupine: 33
 germanske sredine: 66
 germanski: 7, 55, 64, 66, 67
 germanski grobovi: 49, 51
 germanski jeziki: 22, 63
 germanski most: 51
 germanski ocean: 62
 germanski rodovi: 9
 germanski svet: 66
 germanski tip: 56
 germanski Vandali: 70
 germanski značaj: 50
 germansko prebivalstvo: 46, 47, 49
 germanskost: 66
 Geti: 54
 Getica: 63
 getodačanski: 67, 70
 Gieysztorowa: 15
 glajena površina: 71
 glajeni okras: 67
 glasinska kultura: 27
 glavnik s trikotnim držajem: 51
 glinasta peč: 43, 65, 70
 glineno ognjišče: 71
 Gołąb Z.: 23
 Godłowski K.: 8, 9, 10, 13, 34, 39, 65, 70, 75
 Goliki: 35
 gomile: 26
 gomilna grobišča: 26, 32, 71
 gomilna grobišča : 32
 gomilna grobišča z žganim pokopom: 38
 gomilna slovanska grobišča: 38
 gomilna žgana grobišča: 69
 gomilni žgani grobovi: 69
 Gorinja: 42
 gorodecka kultura: 27, 28
 gorodiščna kultura: 30
 gorodiščni kulturni krog: 30
 gospodarske jame: 44
 gostota naseljenosti: 16
 Goti: 7, 56, 63, 64, 68, 69, 71
 goto-gepidaska kultura: 28
 gotska zgodovina: 46
 gotska zveza: 69
 gotski: 69, 71
 gotski vladar: 49
 gotsko preseljevanje: 28
 gradišča: 13, 14, 15, 33, 41, 44, 55, 68, 71, 72, 73
 gradišča na vzpetinah: 44, 48
 gradišče, pribežališčno: 19
 gradiščna lončenina: 48, 55
 Grčija: 20
 grecizacija: 20
 grob iz Kalne: 50
 grobišča: 12, 13, 14, 15, 35, 38, 39, 43, 44, 63, 67, 68, 70
 grobišča lužiškega tipa: 32
 grobne jame: 67, 70
 grobne najdbe: 50
 grobovi: 32, 38, 50, 56
 grobovi Starih Slovanov: 56
 grobovi v skrinjah: 56
 grobovi v vrstah: 10
 grobovi z oboki: 8
 grščina: 21
 grški pisci: 17
 grških pisci: 17
 Gury: 35
 Gutoni: 64
 Haeda: 63
 Halikarnas: 25
 Ham: 53
 Hanzič M.: 54
 Hasegawa J.: 65
 Havela: 14, 73
 Hawela: 48
 Hegel: 57
 Heinrich iz Letonije: 64
 Heneti: 53

- Herder: 54
 Hermanarih: 64
 Herodot: 25, 54
 Herrmann J.: 14, 48, 49
 Heruli: 45, 46, 47, 48, 49, 50
 Hesti: 62
 Hilczerówna-Kurnatowska Z.: 70, 72
 Hildigis: 49, 50
 Hirt H.: 58
 historično besedilo: 56
 hiše s pečjo: 65
 Hitcy: 35
 Hájek V.: 53
 Hollstein: 47, 72, 73
 hollsteinsko-mecklenburško-pomorjanski predel: 56
 Horutani: 53
 Hotec: 35, 41
 Hotin: 44
 Hrvati: 55
 Huni: 69
 hunski Akaciri: 63
 hunski pritisk: 71
 Igomlja: 36
 Ilirci: 54
 Iliri: 24, 53, 54
 Ilirija: 54
 iliro-venetski: 64
 ilirovenetsščina: 30
 ilirski izvor Slovanov: 54
 ilirski jezik: 53
 ilirski kulturni krog: 27
 ilirsko področje: 22, 32
 imena iranskega izvora: 12
 imena rastlin: 12
 Indoevropci: 7, 53, 55, 57
 indoevropska celota: 58
 indoevropska družina: 24
 indoevropska jezikovna skupnost: 21
 indoevropska ljudstva: 55
 indoevropska narečna gmota: 21
 indoevropska podlaga: 23
 indoevropska praskupnost: 58
 indoevropska skupnost: 56
 indoevropski jezik: 55
 indoevropski jeziki: 21, 54, 58
 indoevropski jeziki severne skupine: 21
 Indogermeni: 54, 55, 56
 indoiranski jezik: 21
 indoiranščina: 55
 inventar lužiške kultura: 67
 Ipotešti-Cindešti: 43
 Iranci: 11, 24, 55, 69
 iranska vodna imena: 22
 Isacea: 25
 Italija: 49, 51, 55
 italo-keltska narečna skupina: 30
 italo-keltska skupina: 64
 italo-keltski: 22, 63
 italški izvor: 64
 italški jezik: 23
 izselitev vzhodnobaltskih ljudstev: 33
 izvor Polabskih Srbov: 49
 izvor staroevropskih narečij: 64
 Jazdževski K.: 58, 70
 Jadran: 54, 64
 jadransko področje: 64
 Jafe: 53
 Jafetovi potomci: 53
 Jahn M.: 5, 70
 Jakuszowice: 45
 jame: 38, 43
 jame z ognjiščem: 41
 jamičasta lončenina: 26
 jantar: 26, 62
 jantarna cesta: 28, 30
 jantarna obala: 29, 62
 jantarna obrežja: 25
 jantarna pot: 28, 62
 Jarovit: 54
 jastorfska kultura: 22
 Jatvingi: 32, 63
 Jatvingija: 33
 jatvinški: 23
 jatvinško področje: 19
 Jazów: 8, 72, 74
 Jeseniki: 70
 jezikoslovci: 21, 42, 57, 64
 jezikoslovje: 7, 11, 21, 24, 53, 54, 55, 60
 jezikoslovna kronologija: 24
 jezikoslovna sredstva: 21

- jezikoslovni: 56, 57
 jezikoslovni dokaz: 12
 jezikoslovni podatki: 6, 17
 jezikoslovni viri: 12, 55
 jezikovna asimilacija: 17, 18
 jezikovna baltizacija: 64
 jezikovna meja: 5
 jezikovna posebnost: 6
 jezikovna skupnost: 5
 jezikovna trodelnost Slovanov: 41
 jezikovne skupine: 12, 21
 jezikovne spremembe: 24
 jezikovni podatki: 21
 jezikovni razpad: 23
 jezikovni razvoj: 52
 jezikovni viri: 60, 71
 jezikovno gradivo: 58
 Jordanes: 11, 25, 39, 41, 46, 47, 49, 57, 63, 64, 69
 Jordanesovi podatki: 48
 Jugoslavija: 42, 52
 jugoslovanska skupnost: 52
 juhnovska kultura: 27, 30, 31
 jurta: 44
 Justin i.: 50, 51
 Justinijan I.: 50, 51
 Juti: 18
 Jütland: 22
 južna slovanska migracija: 19
 Južni Slovani: 15, 16, 24, 42, 52
 južnomoravsko področje: 51
 južnoslovansko ozemlje: 51
 Kaborga: 68
 Kadłubek: 53
 Kalna: 50
 Kama: 30
 kamnita peč: 36, 38, 41, 43, 45, 65
 kamnite stavbe: 68
 Kanev: 71
 Karpati: 13, 20, 25, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 55, 57, 69
 Karpatska kotlina: 9, 11, 46, 49, 66
 karpatske gomile: 35, 38, 39, 42, 43, 65, 69
 karpatski hribovci: 69
 karpatski lok: 49
 karpatsko predgorje: 22
 Katekizem: 53
 Kavetčina: 35, 39, 43
 Kavkaz: 53
 Kelti: 11, 21, 24, 54, 55, 67
 kelto-ilirski: 27
 keltski: 27, 46, 69, 71
 keltski krog: 22
 keltščina: 63
 kentumska skupina: 55
 Kijev: 55, 71
 kijevska kultura: 29, 35, 38, 39, 42, 43, 44, 66, 67, 71
 kijevska tradicija: 41
 kijevske najdbe: 44
 kijevski: 43, 71
 kijevski tip: 38, 42, 71
 Kijevščina: 42
 Kilikija: 25
 Kętrzyński W.: 54, 55
 Klanica Z.: 75
 klasična praška stopnja: 74
 klasične oblike praškega tipa: 43
 Klavdij Ptolemej: 25
 Klejn L. S.: 6, 75
 Klenica: 71
 knežji grob: 45
 Koblev: 68
 Kodin: 42, 43
 Kodyn: 35, 39
 kolhijska kultura: 27
 Koločin: 44
 koločinska kultura: 8, 19, 34, 38, 41, 44
 koločinska lončenina: 43, 44
 koločinska skupina: 43, 44
 koločinski: 39, 44
 koločinski krog: 74
 koločinski tip: 71
 koločinsko gradišče: 41
 koločinsko-akatovska kultura: 44
 koločinsko-akatovska lončenina: 71
 koločinsko-bancerovščinski: 74
 kolonizacija: 7
 komarovska kultura: 30
 Kompanijci: 68
 komunikativna skupnost: 7
 Konarzew: 70
 Konstantinopol: 20

- Kopitar J.: 54
 korčakovski tip: 24, 41, 42, 43, 44, 52
 Kornelij Tacit: 25
 Kosanov: 68
 Kossina G.: 5, 56, 57, 58
 Kostrzewski J.: 70
 koščene drsalke: 68
 Košice : 50
 Kotowo: 8
 Kozłowski L.: 58
 Kozaroviči: 38
 Kozly: 51
 Krahe H.: 21, 22
 krajevni prirastek: 17
 Kraków: 37, 43, 55, 60, 75
 kratkoglava rasa: 56
 kratkoglavi Praslovani: 56
 Kraynska gramatika: 53
 Kriviči: 19
 krog gradiščnih kultur: 30
 kronika Dalimila: 53
 kronologija jezikovnega dogajanja: 22
 kronologija jezikovnega razvoja: 22
 Kropotkin V. V.: 68
 Krüger B.: 48
 Kruszwica: 8
 Kuharenko J. V.: 68, 71
 Kujavija: 8, 32, 46, 48, 74
 kulturna gradišča na vzpetinah: 44
 kultura Asva: 27
 kultura baltskih plemen: 28, 29
 kultura bojnih sekir: 26
 kultura črtaste lončenine: 27, 29, 28, 30, 31, 32, 33
 kultura djakovskih gradišč: 30
 kultura dolgih gomil: 34
 kultura gorodec: 30
 kultura gorodišč: 30
 kultura gradišč zgornje Oke: 31
 kultura hišastih žar: 27
 kultura jamičaste lončenine: 26
 kultura karpatskih gomil: 29, 35, 38, 39, 42, 43, 65, 69
 kultura rimskih obdonavskih provinc: 27
 kultura sambijskih gomilnih grobišč: 26
 kultura Smolenskega gorodišča: 30
 kultura tekstilne lončenine: 27
 kultura ugrofinskih plemen: 28, 29
 kultura vrvičaste lončenine: 26, 56, 57, 58
 kultura vzhodnobaltskih gomil: 27
 kultura zahodnobaltskih gomil: 31, 32
 kultura zahodnobaltskih gomilnih grobišč: 26
 kultura zvončastih grobov: 7, 31
 kultura žarnih grobišč: 53
 kulture rimsko-provincijalnega obrobja: 38
 Kumani: 16
 Kunija: 39
 Kunja: 35
 Kuri: 32
 Kurnatowski S.: 13, 59, 75
 Kuronija: 64
 kuronski: 23
 kvadratna oblika bivališč: 38
 kvadratna vkopana bivališča: 41
 kvadratne polzemljanke: 43, 65, 72, 74, 75
 kvadratne zemljanke: 44, 45
 Laba: 9, 11, 14, 20, 22, 27, 38, 42, 46, 47, 48, 49, 51, 53,
 54, 55, 56, 57, 66, 67, 70, 72
 labsko-saalsko medrečje: 48
 Lahi: 55
 Langobardi: 7, 9, 49, 51, 66
 langobardska izselitev: 51
 langobardska poselitev: 51
 langobardska poselitev Panonije: 51
 langobardska prisotnost: 51
 langobardska zgodovina: 49
 langobardske najdbe: 50
 langobardski pretendent: 49
 langobardsko gradivo: 51
 langobardsko podonavsko gradivo: 51
 langobardsko-gepijske povezave: 49
 laten: 57
 latenski: 65, 67, 69
 Lehi: 55
 Lehiti: 55
 Lehr-Spławiński T.: 7, 12, 22, 23, 58
 Lenrot E.: 69
 leta 300 - 400: 29
 leta 400 do 1000: 59
 leta 400-100 pr. n. št.: 67
 leta 450-457: 45
 leta 474-491: 50

- leta 500 do 1000: 59
 leta 518-527: 50
 leta 523-526: 62
 leta 700 - 600 pr. n. št.: 27
 leta 1500-1300 pr. n. št.: 22
 leta 0 - 100: 28
 Letgalija: 33
 letni prirastek: 16, 17
 leto 98: 25
 leto 167: 54
 leto 300 pr. n. št.: 31
 leto 321-340: 10
 leto 400: 45
 leto 500: 25, 50
 leto 505: 50
 leto 509: 50
 leto 512: 46, 47
 leto 525: 51
 leto 550: 49
 leto 552: 63
 leto 568: 49, 51, 52
 leto 593: 9
 leto 595: 9
 leto 630: 49
 leto 800: 53
 leto 830: 63
 leto 1113: 53
 leto 1200 pr. n. št.: 67
 leto 1206: 64
 leto 1314: 53
 leto 1550: 53
 leto 1555: 53
 leto 1601: 54
 leto 1768: 53
 leto 1810: 54
 leto 1868: 54
 leto-litavski: 22
 leto-litavsko področje: 23
 leto-litvanska ljudstva: 29
 leto-litvanska plemena: 33
 leto-litvanski: 33
 Letonija: 23, 26, 29, 33, 44, 64
 letonski: 12, 23, 26
 Letonsko: 64
 Libočani: 53
 Liege: 18
 Lietuva: 33
 Linhart A. T.: 54
 lipicka kultura: 28, 42, 69, 70
 lipska skupina: 48
 Litavci: 54
 litavska skupina: 23
 litavski: 12
 litavsko področje: 23
 litavsko-letonski: 19
 Litva: 23, 29, 30, 33, 44, 64
 Litvanci: 32
 litvanska obala: 32
 litvanska plemena: 33
 Ljubljana: 75
 Ljubomila: 68
 Ljubuška zemlja: 45, 46, 74
 Ljubuško: 8
 ločne zaponke: 50
 lonci praškega tipa: 49
 lonci z visokim strmim ramenom: 38, 41
 lončarstvo črnjahovske kulture: 67
 lončenina feldberškega tipa: 48, 49
 lončenina koločinskega tipa: 43, 44
 lončenina penkovskega tipa: 71
 lončenina praškega tipa: 35, 42, 45, 48
 lončenina tornowskega tipa: 48, 49
 Lublin: 45
 luboszycka kultura: 29
 Lugijci: 12, 25, 54, 55, 70
 Lukašovka: 42
 Lužica: 53, 72
 Lužičani: 12
 lužiška gomilna grobišča: 26
 lužiška kultura: 7, 23, 26, 27, 30, 32, 67
 lužiška poselitev: 32
 lužiška tradicija: 32
 lužiške oblike: 32
 lužiški: 72
 Lužiški Srbi: 18
 lužiško področje: 32
 lužiško-srbski: 52
 lužiško-šlezjska skupina: 56
 Łódź: 37, 60
 Łowmiański h.: 15, 20, 58, 70

- Maas: 18
 Madžari: 16, 52
 Madžarska: 18, 20, 50
 madžarska zasedba: 52
 Mahno E. V.: 68
 majhna gradišča: 70, 71
 majhna nižinska gradišča: 48
 majhne jame: 70
 Makedonija: 52
 Maksimov J. V.: 71
 Mali Karpati: 50, 51
 Malopoljska: 43, 47, 49, 74
 malopoljski: 43
 Malopoljsko: 43, 45
 malopoljsko-mazovska skupina: 49
 mare Suebicum: 62
 Markomani: 54
 Martian: 45
 Martin iz Brage: 49
 Maševa: 68
 Mazovija: 8, 28, 32, 45, 48, 73, 74
 Mazurija: 32, 33
 Mazurska jezera: 28, 32, 63
 mazurska skupina: 32
 Mazursko pojezerje: 62
 Mažiulis V.: 22, 23, 31
 Megiser: 53
 Meklenburška: 47
 Menkendorf: 72
 merovinška država: 9
 merovinška kultura: 51
 metalurgija: 36
 metoda: 7, 8, 9
 Miedzyborów: 74
 Milewski T.: 58
 milogradska kultura: 27, 30, 31, 32
 Miodowicz K.: 24, 60
 Mogila: 36, 43
 mogilska stopnja: 47
 Moldavija: 11, 14, 15, 16, 44
 Mongoli: 56, 57
 mongolska ljudstva: 57
 mongolski jeziki: 57
 Montelius O.: 57
 Moravani: 53, 54
 Moravska: 9, 38, 48, 49, 50, 51, 67
 Moravsko: 50, 51, 53
 Moskva: 22
 Moszyński K.: 57, 59
 moščinska kultura: 19, 29, 34
 Mulda: 48
 Müllenhoff K.: 55, 57
 Mursianus: 25
 Musza: 64
 način pokopa: 43
 nadgrobnna znamenja: 67
 nadzemna bivališča: 69, 70, 74
 nadzemne kočje: 68
 nadzemne stavbe: 36, 68
 nadzemne zgradbe: 67
 najdišča penkovske skupine: 43
 najdišča predslovenskega značaja: 47
 najdišča wielbarske kulture: 68
 nakit: 52
 nakitni predmeti: 27
 Nalepa J.: 42
 naravni prirastek: 16, 17
 Narev: 32
 Narwa: 26
 naselbine: 19, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 43, 45, 51, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74
 naselbinske jame: 45, 72, 73
 naselitev Keltov: 11
 naselitev Langobardov: 9
 naselitev Slovanov: 7, 9, 42, 45
 nastanek praslovenskih narečij: 23
 nejezikovni podatki: 21
 nekdanja NDR: 72, 73
 Nemci: 16
 Nemčija: 17, 18, 41, 42, 46, 48, 51, 72, 73
 nemščina: 55
 nemški: 55, 70, 72
 neoavtohtonisti: 58
 neoavtohtonizem: 58, 59
 neoromantični nacionalizem: 54
 nepoljedelske zgradbe: 67
 nepravilne jame: 74
 Neron: 68
 Nestorjev letopis: 53
 Nestorjeva kronika: 53, 56

- Nestorjeva razlaga: 53
 Neuri: 25, 54, 55
 neutrjene naselbine: 67
 Nezvisko: 36, 42
 Niederle L.: 12, 55, 56, 57, 58
 Nieporęt: 8
 Nisa: 72
 Nitsch K.: 55
 nižinska gradišča: 48
 Njemen: 19, 20, 22, 23, 26, 30, 32, 33, 57, 62, 63, 64
 Noetovi sinovi: 53
 nomadi: 31, 63
 nomadska kultura: 40
 nomadska ljudstva: 7, 20, 59
 nomadski: 59
 nomadski vpadi: 20
 nomadski vplivi: 36
 nomadsko prebivalstvo: 43
 Norik: 55
 Noriki: 53
 Normani: 18, 69
 nosilci praške kulture: 47
 novci: 68
 Novi Bezdriči: 38
 Noviodunum: 25
 noviutinensis: 25
 Nowa Huta: 35, 43
 Nowine v Kujaviji: 45, 74
 Nowiny: 8, 35
 Nowy Dworek: 8
 nožički z zavojkoma: 20, 60, 71
 obdonavske province: 27, 28
 Obišovce: 50
 oblika naselbin: 67
 oblike pokopov: 41
 oblike praškega tipa: 43
 Obodriti: 14, 49
 obodritska plemena: 48
 obrambna gradišča: 32
 obrazne žare: 26
 obrobje razprostranjenosti Slovanov: 47
 oddelitev prednikov Čehov in Slovakov: 52
 odprte naselbine: 44
 Odra: 7, 12, 14, 16, 22, 25, 26, 27, 36, 38, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 56, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75
 Oglej: 54
 ognjišče: 43, 45, 68, 69
 ogrevalne naprave: 65
 Ogrska nižina: 57
 ogrski: 53
 Ogrsko: 53
 Oka: 19, 22, 23, 26, 30, 31, 33, 63
 okostna grobišča: 68
 okostni grobovi: 66, 68, 70
 okostni pokop: 36, 68, 69
 okostno pokopavanje: 67
 okras s plastičnimi izboklinami: 69, 70, 71
 okras z bradavičastimi izboklinami: 69
 okras z odtisi votle cevčice: 73
 okraski: 36, 38
 okrasne igle z vibastimi glavami iz sploščene žice: 26
 Okulicz J.: 12, 23, 26, 29, 59, 75
 olsztyńska skupina: 33
 Olsztyńsko pojezerje: 33
 Orbini M.: 54
 Orozij: 63
 orožje: 36, 38, 68
 Osiecznica: 8
 Osiecznici: 73
 osnovna oblika lončenine: 38
 osnovna oblika posodja: 41
 osnovne oblike lončenine: 38
 ostanki germanskega prebivalstva: 51
 Osti: 63
 ostroge s kaveljčki: 19, 68, 70, 71, 74
 Oszczywik: 70
 otroški pokopi: 49
 ovalne jame: 67
 ovalne zemljanke: 36
 ovratnice - denar: 68
 Oxford: 75
 ozke jame z ognjiščem: 41
 paleo-etnološke značilnosti: 11
 paleodemografska analiza: 13
 palinologija: 24
 palinološki: 25, 47
 pangermanska teorija: 53
 Panonci: 54
 Panonija: 42, 51
 panonska država: 51

- Panonska nižina: 52
 panslavizem: 54
 Parczewski M.: 7, 8, 34, 43, 45, 46, 59, 65, 73, 74, 75
 Parhomovka: 39
 Parsęta: 14, 16
 pas noriško-panonskega tipa: 27
 Pasłęka: 62
 pasno okovje: 20
 Pastirsko gorodišče: 44
 Pazda S.: 13
 peč: 36, 68, 71
 peč kamnita: 36, 38, 41
 Pečenegi: 16
 Pečorska Lavra: 53
 Pfitluki: 38, 70
 pelodne analize: 25
 Peloponez: 20
 Penkovka: 41, 43
 penkovska kultura: 8, 11, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 43
 penkovska skupina: 36, 38, 41, 44
 penkovske nadbe: 43
 penkovske prvine: 43
 penkovski: 38, 41, 44, 60
 penkovski tip: 39, 41, 42, 43, 44, 52
 perzijski jezik: 54
 Pešina T.: 53
 Peucini: 25, 64
 Philopatridus illiricus: 53
 Pianobor: 30
 Pič J. L.: 53, 58
 pisani viri: 6, 7, 9, 10, 11, 21, 24, 25, 35, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 70, 73
 Pitsch: 56
 pjanoborska kultura: 28
 plana grobišča: 67
 plana žarna grobišča: 43, 67, 74
 plani žarni grob: 43
 platénicka kultura: 27
 pleme Hestis: 62
 pleme Venetov: 64
 plemena Aestov: 62
 plemena Karpov: 69
 plemenska struktura: 32
 Plinij: 64
 Plinij Starejši: 25
 Plinijeva doba: 7
 Połupin: 8, 73
 Pobol L. D.: 44
 Podberezci: 36, 42
 Podlasje: 32, 45
 Podnjeprovje: 35, 36, 38, 41, 43, 44, 56, 57, 66, 68, 69, 70, 71
 Podnjestrovje: 36, 38, 42, 44
 podolgovate jame: 41
 Podolja: 39, 68
 Podonavje: 22, 38, 43, 45, 49, 53, 56, 57, 62, 66, 67
 Podrižje: 42
 področje lužiškega kulturnega kroga: 31
 poglobljena bivališča: 36
 pogrebna polja: 67, 70
 pogrebni način: 43
 pogrebni običaji: 41, 70, 74
 pogrebni obred: 38, 72
 pogrebni ritual: 38
 Pohlin M.: 53
 pokop: 19, 36, 38, 39, 44, 57, 69, 71
 pokop v male jamice: 67
 pokopavanje: 68, 69
 pokopi v jamah: 38, 41, 43
 pokopi z orožjem: 36
 pokopi zgodnjih Slovanov: 49
 Polabski Slovani: 12, 15, 16
 polabsko področje: 66
 Polani: 19
 Polanowice: 8, 35, 74
 Polesje: 11, 28, 57, 70
 poleska skupina: 42
 poleška skupina: 32
 Poljaki: 16, 53
 Poljska: 7, 8, 11, 15, 41, 45, 47, 48, 49, 51, 59, 60, 62, 65, 70, 71, 72, 73, 74
 poljski: 55, 65, 67, 70, 71, 73
 poljski sarmatizem: 53
 Poljsko: 58, 67, 72, 74
 poljsko ozemlje: 42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 58, 66, 67, 70, 72
 polzemljanke: 35, 36, 43, 44, 71
 polzemljanke s pečmi: 71
 polzemljanke z ognjiščem: 41
 Pomorjanska: 14, 26, 28, 45, 46, 47, 48

- pomorjanska kultura: 7, 27
 pomorjanska kultura zvončastih grobov: 31
 pomorjanska skupina: 31
 pomorjanski Venedi: 30
 Pomorjansko: 16, 30, 74
 Pont: 46
 Porenje: 24
 Porhomovka: 35
 posode praško-korčakovskega tipa: 42
 posode s stožčastim dnom: 32
 Potisje: 52, 70
 povolški Finci: 26
 Povolžje: 42
 poznoprzeworske naselbine: 36
 poznorimske kulture: 66
 poznorimske posode: 73
 poznorimsko izročilo: 73, 74
 poznoskiški: 71
 poznazarubinecka kultura: 42, 71
 poznazarubinecke najdbe: 42
 poznazarubinecki: 71
 Praarijci: 54, 55
 Prabalti: 26
 prabalto-slovanski krog: 32
 prabaltska narečja: 22
 prabaltska narečna skupina: 30
 prabaltski izvor: 26
 prabaltsko področje: 32
 prabaltsko-slovansko narečje: 31
 prabaltskoslovansko prebivalstvo: 26
 pradomovina Indoevropcejev: 53, 57
 pradomovina Slovanov: 11, 24
 Praha: 27, 28, 29, 75
 Praindoevropejci: 57
 praitalščina: 30
 prakeltsko-prailirsko-praslovanski elementi: 58
 pralitavščina: 55
 prarusko prebivalstvo: 19
 Praslovani: 7, 23, 53, 56, 57
 praslovanska celota: 22
 praslovanska narečja: 23
 praslovanski: 59
 praslovanski hidronimi: 12
 praslovanski jezik: 23
 praslovansko narečje: 20
 praslovansko področje: 7, 23
 praslovanščina: 22, 55
 praška kultura: 7, 8, 11, 19, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 59, 60, 62, 72, 74, 75
 praška lončenina: 65, 66
 praška različica: 41
 praška skupina: 36, 38
 praška sorazmerja: 72
 praška stopnja: 74
 praške kvadratne stavbe: 72
 praške oblike: 44, 65, 66, 74
 praške osnove: 72
 praške posode: 65, 66, 67
 praški: 39, 73, 74
 praški tip: 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 65, 66, 70, 71
 praških lonci: 74
 praško kulturno področje: 66, 72, 73, 74
 praško področje: 48, 74
 praško prebivalstvo: 73
 prebivalstvena eksplozija: 62
 prebivalstvo iranske jezikovne skupine: 8
 prebivalstvo penkovske kulture: 11
 predlužiški krog: 26
 predniki Germanov: 55
 predniki Prusov: 62
 predslovanska poselitev: 9
 Pregola: 32, 64
 prehod Herulov: 46, 48
 pribaltsko področje: 73
 pribežališčna gradišča na vzpetinah: 44
 Pričrnomorje: 68, 69
 pričrnomorski Goti: 69
 prihod Gotov: 69
 prihod Polabskih Slovanov: 48
 prihod Slovanov: 9, 57
 prihod slovenskih prednikov: 54
 pripadnost lužiške kulture: 58
 Pripjat: 12, 19, 22, 30, 39, 41, 56
 prirastek prebivalstva: 16
 prirastek slovanskega prebivalstva: 19
 progresivna metoda: 8
 Prokopij: 11, 25, 46, 47, 49, 57
 propad predslovanskega prebivalstva: 46
 protobaltski jezik: 23

- protobolgarski: 52
provincijalno-rimske kulture: 35
provincijalnorimska kultura: 69
prstani: 52
Prusi: 32, 62
pruski: 23
Prut: 15, 35, 37, 39, 41, 60, 62, 65, 68, 69
prvine praškega izvora: 74
Przewózna K.: 13
przeworska grobišča: 36, 70
przeworska kultura: 7, 8, 28, 29, 32, 35, 36, 38, 39, 42, 45, 48, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72
przeworska najdišča: 36, 42, 44
przeworske najdbe: 39
przeworske naselbine: 36, 70
przeworski: 36, 38
przeworsko obdobje: 70
Pseudo Cezarij: 25
pseudopraška oblika: 66
Psola: 19
Ptolemej: 30, 57, 62, 63, 64
puchovska kultura: 28
Radziejów: 8
Radziejów Kujawski: 8
Rahni: 42
Rakovec: 68
Raškov: 44
Raškov ii: 35, 42, 44
Raškov iii: 35, 42
raškowska skupina: 44
Ravnikar Poženčan: 54
razdelitev praslovanskega jezika: 23
različica praške kulture: 48, 49
različica Sukow-Dziedzice: 47
različni tipi zgradb: 68
raznolik pokop: 68
razpad baltoslovanske jezikovne skupnosti: 55
razpad praindoevropske jezikovne skupnosti: 21
razpad praindoevropskega jezika: 22
razprostranjenost Slovanov: 46
razseljevanje Slovanov: 11, 38, 41, 49
razseljevanje Slovanov proti vzhodu: 41
razširjanje jezikov: 21
Remezovci: 42
Ren: 25, 54, 55
renske province: 18
Retija: 55
retrospekcija: 12
retrospektivna metoda: 7
Retzirov sistem: 55
rezultat demografske analize: 16
Rim: 17, 18, 69
Rimljani: 62
rimske donavske province: 28
rimski avtorji: 54
rimski denar: 67
rimski imperij: 18, 20, 36
rimski limes: 27, 28, 29
rimsko cesarstvo: 24, 25, 30, 32
Ripnev: 36
Romani: 11
romanizacija: 18, 20
romanizacija prebivalstva: 18
romansko prebivalstvo: 11, 18
romantičen: 54
romantični avtohtonizem: 54
Romunija: 11, 20, 25, 34, 35, 39, 42
Rospond S.: 12
Rostafiński J.: 57
Rozwadowski J.: 57
rtaste zaponke: 71
Rudnicki M.: 58
Rusanova I. P.: 39, 44, 65, 66, 70, 72, 74
Rusija: 16, 53, 56, 57
ruski: 53
Rybakov B. A.: 7, 12
rzučewska kultura: 26, 29
Saala: 14, 48, 56, 70
Sławecin: 45
Sambija: 26, 30, 32, 63, 64
sambijska kultura: 28, 32
sambijska skupina: 23, 26, 27, 32
sambijski: 30
sambijski tip: 63
sambijsko ljudstvo: 63
samostrelne zaponke: 68
Samova država: 49
sanskrt: 54
Santok: 73
Sarmati: 7, 8, 24, 25, 27, 53, 54

- Sarmatija: 25, 55, 64
 sarmatske kultura: 29
 Sarmatski ocean: 25
 sarmatski Peucini: 64
 Sasi: 18, 51
 Sasini: 32
 satemska skupina: 55
 Schlözer A. L.: 54
 Schmidt j.: 58
 Schönleben: 53
 Sclaveni: 25
 Sclavus: 49
 Sedmograška: 22
 Sedmograško: 52
 Sedov V. V.: 7, 8, 16, 19, 44, 70, 71, 75
 Sejem: 30
 Sejm: 22
 sekire: 68
 selitev Herulov: 47
 selitev Slovanov: 9
 Selovija: 33
 Sem: 53
 Semenki: 44
 Senga: 44
 Septimij Sever: 68
 Seret: 25
 severni Iliri: 58
 Severno morje: 18
 severnoevropska vodna imena: 22
 severnopodonavski: 51
 severovzhodna kolonizacija: 19, 20
 severozahodni Slovani: 42
 sežig: 67, 69, 70
 shrambene jame: 67
 Siedlemin: 8
 Siemona: 43
 Silicijeva dolina slovanstva: 62
 Silingi: 12
 Simonovič E. A.: 44, 68
 Skali: 32
 Skandinavija: 26, 33, 66
 Skandinavski polotok: 22
 Skiti: 7, 11, 25, 27, 30, 53, 67
 Skitija: 25, 55
 skito-indoiranski nomadi: 31
 skito-sarmatski: 68, 69
 skitosarmatsko prebivalstvo: 8
 skitski: 69
 skitski kulturni krog: 30
 Sklaveni: 25, 41, 52
 sklavensko področje: 42
 Sklavini: 25, 41, 46, 47, 48, 73
 Sklavinoi: 25
 skupina Besarabi: 27
 skupina Sukow-Dziedzice: 48, 74, 75
 skupina Sukow-Szeligi: 73
 skupina Tornow: 72
 skupina Tornow-Klenica: 71
 Slavi: 54, 55, 63
 Slavia: 58
 slavistika: 54
 slavizacija: 9, 17, 18, 19, 20, 44
 slavizacija Avarov: 52
 slavizacija prebivalstva: 17
 slavizirani Balti: 42
 Slezani: 12
 sloke posode: 65, 68
 Slouenzi: 53
 Slovaki: 52
 slovano-bolgarski: 69
 slovano-gotske vojne: 69
 slovanska bivališča: 36, 60
 slovanska država: 52
 slovanska hidronimiki: 7
 slovanska imena rek: 12
 slovanska kolonizacija: 17, 20
 slovanska liturgija: 52
 slovanska ljudstva: 17, 18, 55, 59
 slovanska lončenina: 52, 65, 70
 slovanska naselitev: 51
 slovanska naselitev na Češkem: 51
 slovanska naselitev srednjega Podonavja: 50
 slovanska plemena: 7, 11, 20, 24, 48, 49, 50, 55, 69, 71
 slovanska poselitev: 9, 11, 20, 51
 slovanska poselitev južno od Karpatov: 50
 slovanska pradomovina: 11, 12
 slovanska prebivališča: 36
 slovanska vodna imena: 12
 slovanske najdbe: 50, 51
 slovanske najdbe praškega tipa: 50

- slovanske naselbine: 36, 38, 44, 74
 slovanske skupine: 51
 slovanski jezik: 23, 24, 57
 slovanski jeziki: 12, 23, 55
 slovanski kipi: 61
 slovanski knjižni jezik: 52
 slovanski pokop: 38
 Slovanské starožitnosti: 54
 slovanski Venedi: 70
 slovanski zavezniki hildigisa: 49
 slovansko besedišče: 23
 slovansko narečje: 20, 31
 slovansko naseljevanje: 9
 slovansko poselitveno področje: 14
 slovansko prebivalstvo: 16, 19, 46, 47, 48
 slovansko razseljevanje: 20, 33, 49
 slovansko-avarska kultura: 52
 slovansko-avarska simbioza: 52
 slovanskost ilirskega jezika: 53
 slovanskost lužiške kulture: 56
 slovanskost Sarmatov: 53
 slovanskost Svebov: 54
 slovanstvo Ilirov: 53
 slovanščina: 22
 Slovaška: 15, 24, 48, 49, 50, 51, 67
 slovaška plemena: 42
 slovaški Slovani: 50, 52
 Slovaško: 52
 slovaško ozemlje: 52
 Slovenci: 53, 54
 Smiška M J.: 69
 Smolensk: 14, 16
 smolensko področje: 19
 sociološko-evolucijsko zmerina metoda: 12
 Sokol: 36, 42, 43
 Sokolniki: 36
 Solawa: 9
 solidi: 45, 51
 sorodnost indoevropskih jezikov: 54
 sošnička kultura: 30
 Sovjetska zveza: 70
 Sázarvski samostan: 52
 Spodnja Avstrija: 50, 51
 Spodnja Lužica: 48
 spodnje podonavje: 51
 sponke: 69, 70
 Spree: 14, 43, 48, 71
 sprememba kulturnega stila: 19
 Srbi: 48, 49, 53
 srbska plemenska zveza: 49
 srbska skupina: 48
 srebrne pločevinaste zaponke: 50
 Srednje Podonavje: 50, 51
 srednjeevropska rasa: 24
 srednjeveška demografska revolucija: 17
 srednjeveški viri: 63
 stari češki kronisti: 53
 staroevropska etimologija: 46
 staroevropska hidronimija: 64
 staroevropska imena: 22
 staroevropska ljudstva: 30
 staroevropska narečja: 29, 63
 staroevropska osnova: 22
 staroevropska vodna imena: 22, 30, 63, 64
 staroevropski Aesti: 32
 staroevropski jezik: 55
 staroevropski substrat: 23
 staroevropski Veneti: 64
 staroevropski vpliv: 23
 staroselci: 9, 18, 26, 32, 45, 46, 47
 staroselsko prebivalstvo: 18, 19, 20
 staroveški viri: 64
 stavbe: 36, 43, 67, 71
 stavbe s steptanimi tlemi: 68
 Stecovka: 44
 stepske kulture: 31
 stepsko ljudstvo Akacirov: 46
 strukturna metoda: 8
 strukturne povezave: 48
 Suikowski Z.: 76
 Sudavi: 32, 64
 sudavski: 23
 Sudeti: 41, 42, 49, 56
 Sudini: 63
 Suebi: 64
 Suevi: 55
 Suevi-Slavi: 55
 Sukow: 8, 41, 72, 73
 Sukow-Dziedzice: 8, 41, 47, 48
 sukowska lončenina: 48

- sukowska skupina: 72, 73, 75
 sukowski: 72, 73
 sukowski tip: 72, 73
 Sula: 11, 19
 sulične osti: 68
 Sulimirski T.: 58
 Surowiecki W.: 54
 Suwałki: 19, 31, 32, 33, 63
 Svebi: 25, 54
 svebsko morje: 25
 sventokšiški tip peči: 36
 Szczecin: 73
 Szeligi: 8, 44, 73, 74
 Szymański W.: 60, 70
 Šafařík J. P.: 54
 Šahmatov A. A.: 57
 Šlezija: 8, 13, 14, 15, 16, 45, 47, 48, 53, 56, 72, 74
 šola Kostrzewskega: 58
 število prebivalstva: 16, 17
 število slovanskega prebivalstva: 13, 15
 število zahodnih slovanov: 15
 švedski: 69
 Švilczi: 45
 Tacit: 30, 54, 62, 63, 64
 Tackenberg: 70
 Tajmanovo: 35
 Teoderik Veliki: 62
 Teofilakt Simokata: 46, 47
 teorija o podonavski pradomovini Slovanov: 55
 Terenožkin A. A.: 71
 Terpilovski R. V.: 66, 71
 Tihanova M. A.: 68
 tip penkovka: 35
 Tisa: 50, 51
 Tisaladány: 50
 Tiszafüred: 50
 Tiszalök: 50
 Tolstov S. B.: 12
 topografija naselbin: 36
 Topolski: 15
 toponomastika: 30
 Tornow: 8, 41
 tornowska lončenina: 72
 tornowski tip: 43
 Torunj: 55
 Totila: 49
 Tračani: 11, 24, 54, 55, 58
 tračanski: 69
 tračansščina: 55
 traška skupina: 27
 traški: 43
 Tretjakov B. N.: 44, 71
 tridelni glavniki: 35, 51
 Trstenjak D.: 54
 Trubar P.: 53
 Truso: 63
 trzciniecka kultura: 30
 tulipanasti lonci: 44
 Turanci: 56
 turanska teorije: 55
 Turingije: 57, 58
 türinško: 9
 türinžani: 51
 Turki: 18, 20
 turkotatarski jeziki: 57
 tušemlja-bancerovščinska kultura: 19, 34, 38
 tušemlja-koločinski tip: 42
 Tymieniecki K.: 58
 Ułaszyn H.: 59
 Ugrofinci: 24
 ugrofinska plemena: 28
 ugrofinske etnojezikovne skupine: 30
 ugrofinski: 30
 Ujščije: 73
 Ukrajina: 11, 25, 31, 39, 45, 59, 60, 65, 68
 ukrajinski: 59, 70
 unjetiški kulturni krog: 29
 Ustje: 35
 utrjena gradišča: 73
 utrjene naselbine: 67, 73
 uvožena antična lončenina: 68
 Valvasor J. V.: 53
 Váňa Z.: 24, 41, 42, 52, 76
 Vandali: 53, 70
 Variae: 62
 Varni: 45, 47, 49
 Vasmer M.: 12, 57
 večje naselbine: 68
 Veleti: 12, 14
 velika grobišča merovinškega obdobja: 51

- velika gradišča na vzpetinah: 48
 velika grobišča: 56
 velike naselbine: 73
 velikomoravsko ozemlje: 52
 Velikopoljska: 13, 14, 15, 16, 45, 72
 velikost prebivalstva: 16, 17
 Velti: 12
 Venedi: 8, 25, 30, 53, 55, 57, 64
 Venedi-Veneti: 25, 54
 venedska stopnja: 71
 Venedske gore: 25
 Venedski zaliv: 25
 Venethi: 64
 Veneti: 16, 41, 46, 47, 53, 54, 58, 64
 Veneti-Slovani: 41
 venetska narečna skupina: 22
 venetski jezik: 64
 venetski superstrat: 23
 venetski značaj: 64
 venetsko-avtohtonistični romantični spisi: 54
 Venta: 64
 Verbkovici: 42
 Vidiarii: 32, 63
 Vidiariji: 46, 47, 62, 64, 65
 Viktorovka: 68
 Vilija: 19, 33
 Vindava: 32, 33
 Vinidi: 55
 Vinokur I. S.: 61
 viri pisani: 36, 39, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 54
 Visla: 7, 8, 11, 12, 16, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34,
 35, 36, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54,
 56, 57, 59, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 73, 74
 Vislanski zaliv: 63, 64
 Visock: 56
 visocka kultura: 27
 Vistula: 65
 Vit Land: 63
 Vita Caroli Magni: 63
 Vjatiči: 19, 24
 vkopana bivališča: 71
 vkopane stavbe: 71
 Vlahi: 53
 Vlaška nižina: 11
 Václav Hájek: 53
 vodna baltska imena: 19
 vodna imena: 12, 19, 22, 46
 Vodnik V.: 54
 Vogezi: 18
 Volga: 26, 30
 Volinija: 28, 38, 39, 42, 43, 68
 Volyn: 65
 vrvičasta lončenina: 24, 56, 57, 58
 vsakodnevni predmeti: 36, 38
 Vyčapi-Opatovci: 49
 vzhodna baltščina: 22
 vzhodna Nemčija: 42, 48
 Vzhodni Slovani: 14, 15, 16, 41, 42, 55, 56
 vzhodnobaltska narečja: 20
 vzhodnobaltska plemena: 32, 33
 vzhodnobaltska podlaga: 33
 vzhodnobaltske bojne sekire: 26
 vzhodnobaltski: 31
 vzhodnobaltski jezik: 23
 vzhodnobaltski praprebivalci: 19
 vzhodnobaltsko ozemlje: 59
 vzhodnobaltsko področje: 19
 vzhodnobaltsko prebivalstvo: 33
 vzhodnoevropske kulture: 65
 vzhodnohalštatski krog: 27
 vzhodnohollsteinsko področje: 48
 vzhodnoletonski: 19
 vzhodnolitavska skupina: 19
 vzhodnonemški: 72
 vzhodnopomorjanska kultura: 26
 vzhodnoslovanska plemena: 19, 24
 Wandali: 53
 Warszawa: 37, 60
 Warta: 43, 56, 70
 Weonedland: 63
 Werner J.: 39, 68
 Wesera: 22, 58
 wielbarska kultura: 28, 29, 42, 66, 68
 wielbarska najdišča: 68
 Wieprz: 70
 Wilka: 48
 Windawa: a64
 Windi: 53
 Witland: 63
 Wrocław: 37, 60

- Wulfstan: 63
 Wyszogrodz: 74
 Zabašta R. V.: 61
 začetki Indoevropcev: 58
 zahodna baltščina: 23
 zahodna liturgija: 52
 Zahodni Balti: 30, 32, 33
 Zahodni Slovani: 14, 16, 17, 24, 42, 52, 55
 zahodno baltsko področje: 28
 zahodnobaltska kultura: 27, 32
 zahodnobaltska poselitev: 33
 zahodnobaltska skupina: 19
 zahodnobaltska vodna imena: 32
 zahodnobaltske kulture: 33
 zahodnobaltski jezik: 22, 32
 zahodnofinska poselitev: 32, 33
 zahodnohalštatski krog : 27
 zahodnomeklenburško: 48
 Zakarpatje: 56
 zakarpatska lončenina: 56
 zakarpatska ukrajina: 50
 zakavkaške kulture: 27
 zaklad: 50
 zaklad nakita: 45
 zamenjava germanskega prebivalstva: 47
 zanesljive omembe Slovanov: 46
 zapestnice z odebeljenimi konci: 20
 zaponke: 35, 39, 68, 69
 zaponke : 36
 zaponke tipa Kosino-Tiszalök: 50
 Zarubinci: 56
 zarubinecka kultura: 7, 8, 28, 42, 70, 71
 zarubinecka lončenina: 42
 zarubinecka najdišča: 44, 68
 zarubinecka plemena: 7
 zarubinecko prebivalstvo: 44
 Zelenyj Gaj: 35, 42
 Zeman J.: 51
 Zemgali: 32, 33
 zemljanke: 67, 68
 zemljanke s kamnito pečjo: 43, 45
 zemljanke z ognjiščem: 36, 41
 Zenon: 50
 Zeuss K.: 55, 57
 zgodnjebizantiska kultura: 40
 zgodnjeslovanska lončenina: 51
 zgodnjeslovanska poselitev: 50, 51
 zgodnjeslovanska poselitev južne Moravske: 51
 zgodnjeslovanske naselbine: 51
 zgodovina: 21
 Zgodovina Gotov: 47
 zgodovinska demografija: 12
 zgodovinske raziskave: 21
 zgodovinski podatki: 41
 zgradba bivališč: 41
 zgradba stavb: 36
 zgradbe: 41, 65
 Zimno: 33
 zlatarski izdelki: 43
 zlatarstvo: 67
 zlatniki: 45, 50
 Zlechov: 49
 značilnosti pogrebne obreda: 38
 Zoll-Adamikowa H.: 43
 zoobotanična teorija: 12
 zvončaste čaše: 24
 zvončasti grobovi: 31
 žara: 38
 žare z očiščenimi ostanki sežiga: 38
 žarna grobišča: 43, 56, 58, 69, 71, 74
 žarna grobišča z gomilami: 71
 žarne jame: 69
 žarni grobovi: 48, 70, 74, 67, 70
 žarni pokop: 38, 41, 43, 70, 38, 41, 43, 68, 70
 železarstvo: 67, 70, 71
 žgan pokop v jami: 38
 žgana grobišča: 69
 žgani grobovi: 67, 70
 žgan pokop: 38, 43
 žgani pokopi v žarah: 38
 Žmudži: 32, 33
 Žurovka: 36
 Żukowice: 72, 74
 żukowicka stopnja: 48, 75